

Trunt, trunt og tröllin

álagablettur álfur draugur

kölski gandreid Gilitrutt krossgötur mannabein

útburður tröll reimleikar dauði gátur djákni

tröllskessa kross blóð gröf gnipa dys nykur

galdramaður, útilegumenn gull kirkja

guð djákni kóngsson karlsson húsfreyja bóndi

vinnuhjú mein mælgí fnoða vandkvæði

kvíar kvörn mæliker náð ótæti snör dillidó

korriró skríði nátttröll kot öskustó grasafjall

óvættur skjár reifar fíalín voð vaðmál

þónska skildingur rog púki fyrnd skækill þór

skapa járn óhróður málagjöld embætti

krókbekkur fölskvi vikivaki gríðkona reimleikar

völvurínir grýta grannkona rell nýlunda umskiptingur

vosklæði varðreipi hjáseta fráfarur

stöðull fínoss háttaskipti grön þvara kaupamaður lieyskaði

Kæri nemandi

Allir námsmenn þurfa að temja sér góðar námsvenjur.
Hér eru góð ráð sem gætu hjálpað þér við lestur.

Áður en þú byrjar lesturinn

- Skoðaðu bókina vel, myndir, kort og gröf.
- Lestu efnisyfirlit og kaflaheiti.
- Um hvað fjallar bókin?
- Hvað veist þú um efnið?

Á meðan þú lest

- Finndu aðalatriðin.
- Skrifaðu hjá þér minnispunkta.
- Gott er að gera skýringarmyndir eða hugarkort.
- Spurðu um það sem þú skilur ekki, t.d. orð og orðasambönd.

Eftir lesturinn

- Rifjaðu upp það sem þú last.
- Veltu fyrir þér hvað eru aðalatriði og hvaða atriði skipta minna máli.
- Hugsaðu um það sem þú hefur lært og tengdu við það sem þú vissir áður.
- Reyndu að endursegja textann með eigin orðum.

Trunt, trunt og tröllin

Íslenskar þjóðsögur og ævintýri

MENNTAMÁLASTOFNUN

Trunt, trunt og tröllin

Íslenskar þjóðsögur og ævintýri

ISBN 978-9979-0-2269-5

Edda Hrund Svanhildardóttir safnaði sögunum

© 2009 myndir: Þórey Mjallhvít Ómarsdóttir

Ritstjórn, orðskýringar, verkefni og inngangstextar:

Ingólfur Steinsson

Ráðgjöf: Þorsteinn frá Hamri

1. útgáfa 2009

önnur prentun 2013

Menntamálastofnun Kópavogi

Umbrot og hönnun: Námsgagnastofnun

Prentun: Litróf ehf.

Efnisyfirlit

Efnisyfirlit 3

Trunt, trunt og tröllin 5

Álfar og huldufólk 7

1. Álfar feykja heyi 8

2. Átján barna faðir í álfheimum 10

3. Legg í lófa karls, karls 13

4. Ló, ló, mín Lappa 14

5. Dvergurinn og smaladrengurinn einfætti 16

6. Margt er þeim að meini – 20

Draugar 21

7. Beinagrindin og rauðklæddi maðurinn 22

8. Djákninn á Myrká 24

9. Móðir mín í kví, kví 28

10. Vinnukonan og biskupsfrú í Skálholti 30

11. Brúðkaupsgesturinn 33

Galdrar 37

12. Átta herra mannsdætur 38

13. Konan sem fór í Svartaskóla 41

14. Svartiskóli 44

15. Púkablístran 46

16. Kölski er í fjósi 48

17. Á Dökkumiðum 49

18. Kálfur og kölski 50

Kímni- og ýkjusögur 51

19. Bakkabræður smíða sér hús 52

20. Þegar Bakkabræður rugluðu saman fótunum . 53

21. Hvað étur kötturinn? 55

22. Sagan af hattinum Dembi 56

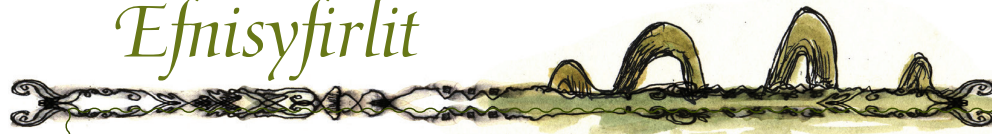
23. Heimskar kerlingar 59

24. Nú skyldi ég hlæja, væri ég ekki dauður 62

25. Mín hefur augu og mitt hefur nef 64

26. Sagan af Fóu feykirófu 66

Efnisyfirlit

Tröll	69	Úr sjó og vötnum	101
27. Gilitrutt	70	38. Ormurinn í Lagarfljóti	102
28. Búkolla	73	39. Selshamurinn	104
29. Trunt, trunt og tröllin í fjöllum	76	40. Frá marbendli	106
30. Karlsdæturnar þrjár	78	41. Að temja nykur	109
31. Nátttröllið	81	42. Jakob á Jörfa og vermennirnir	110
 Helgisögur	83	 Útilegumenn	111
32. Sálin hans Jóns míns	84	43. Grasafjallsferðin	112
33. Malaðu hvorki malt né salt	87	44. Prestsdóttirin úr Þingeyjarsýslu	116
34. Skinþúfa	92		
35. Dansinn í Hruna	94		
36. Rósamunda	96		
37. Skrattinn fór að skapa mann	100		

Trunt, trunt og tröllin

Íslenskar þjóðsögur og ævintýri

Til nemandans

Þjóðsögur og ævintýri eru frásagnir sem hafa lifað í munnmælum mann fram af manni. Það þýðir að ekki er vitað um uppruna þeirra, höfunda eða hver sagði þær fyrstur. Sögurnar eru misgamlar, sumar þeirra hafa varðveist öldum saman og við vitum að sögurnar eru ekki alltaf byggðar á sönnum eða raunverulegum atburðum. Sumar þjóðsögur eru þó þannig að það mætti hugsa sér að þær væru sannar. Þær segja okkur líka ýmislegt um það hvernig fólk hugsaði fyrr á öldum, hverju það trúði og hvað það aðhafðist. Fáar þjóðir eiga jafn stórt safn af þjóðsögum og Íslendingar.

Í þessari bók er að finna fjölbreytt safn af sögum. Hér eru tröllasögur, útilegumannasögur, sögur af álfum og huldufólki, sögur af körlum í koti sínu, kóngum í höllum sínum, karlssonum og prinsessum, helgisögur, galdrasögur, ýkjusögur, sögur af sæbúum og draugasögur. Sumar sögurnar eru heldur óhuggnanlegar og voru kannski notaðar til að hræða eða skelfa börn. Aðrar eru fyndnar. Margar hafa í sér einhvern boðskap, eitthvað sem við getum lært af.

Með því að lesa þjóðsögur og ævintýri kynnist

þú bókmenntagrein sem á sér hefð meðal flestra þjóða. Þú eflir orðaforða þinn og málvitund og svo hafa sögurnar auðvitað líka skemmtigildi. Þjóðsögur hafa ákveðin einkenni sem stundum er kallaður þjóðsagnastíll.

Úlm þjóðsögur

- Sögurnar eru yfirleitt frekar stuttar.
- Sagt er frá í rétttri tímaröð.
- Málfar er kjarnmikið.
- Yfirleitt eru persónur í sögunum fáar.
- Margar þjóðsögur innihalda vísur eða stef.
- Draumar koma oft við sögu.
- Andstæður eru áberandi í persónusköpun; ríkur/fátækur, vondur/góður, lítill/stór, vitur/heimskur.
- Endurtekningar eru algengar.
- Þrítala er mikið notuð.
- Tölurnar þrír, fimm og sjö og margfeldi þeirra eru mjög mikið notaðar.
- Stuðlar koma oft fyrir: Gamall sem á grönnum má sjá, átján barna faðir í álfheimum
- Galdrar, álög

Um ævintýri

Ævintýri eru frásagnir sem sagðar eru fólki til skemmtunar. Þau flakka milli landa, taka á sig ýmsar myndir og búninga eftir heimkynnum. Í ævintýrum koma gjarnan fyrir kóngur, drottning, prins, prinsessa, bóndi, bóndakona, bóndasonur og bóndadóttir. Í þeim er oft norn eða galdrakarl. Þau gerast oft í höll eða kastala, stundum líka á bóndabæ. Ævintýri eru oftast full af furðum, kynjaverum, álögum og töfragripum. Þau fjalla yfirleitt um baráttu góðs og ills og eru full af andstæðum: góður/illur, ríkur/fátækur. Sögurnar enda oftast vel, a.m.k. fyrir aðalpersónurnar sem eru alltaf góðar. Í ævintýrum er gjarnan mikið um endurtekningar og þau

hefst oft á orðunum: Einu sinni var ... og enda á orðunum: Köttur úti í mýri ...

Ævintýri og þjóðsögur eiga margt sameiginlegt og stundum er erfitt að greina á milli. Ævintýri gerast venjulega í ímynduðum heimi, eru óbundin stað og tíma, geyma oft galdra eða töfra, langar frásagnir sem ekki er ætlast til að menn trúi. Þjóðsögur á hinn bóginn lýsa oft raunverulegri atburðum á stuttan og einfaldan hátt og hafa varðveist í munnmælum. Íslenskar þjóðsögur fjalla gjarnan um samskipti fólks við tröll og forynjur, útilegumenn, álfa og óblíð náttúruöflin.

Ingólfur Steinsson

Gott að hafa í huga við lestur þjóðsagna og ævintýra

1. Lestu vel yfir alla söguna.
2. Skoðaðu vel útskýringar á feitletruðum orðum.
3. Ef þú skilur ekki öll orðin skaltu leita skýringa, t.d. í orðabókum eða á netinu.
4. Reyndu að draga saman aðalatriði sögunnar. Um hvað fjallar hún, hvert er aðalefni hennar? Þetta getur þú gert í huganum.
5. Prófaðu að segja einhverjum frá sögunni. Endursegðu hana með þínum orðum. Notaðu

Sögugluggann, sem fylgir hverri sögu, til að hjálpa þér að muna efni sögunnar.

6. Skoðaðu spurningarnar í lok hverrar sögu. Skráðu svörin í stílabók og ræddu þau við félag þína.
7. Reyndu að búa til fleiri spurningar úr efni sögunnar.
8. Kynntu þér fleiri þjóðsögur, t.d. í þjóðsagnasöfnum eða á netinu.

Álfar og huldufólk

„Af álfum var þar nóg,“ segir í kvæði sem allir þekkja. Trúin á álfa og huldufólk hefur lengi verið rík með þjóðinni og eru um það ótal sögur. eru þær jafn fjölbreyttar og þær eru margar. Álfarnir eru ýmist ljósir eða dökkir, hjálpsamir eða hrekkjóttir, góðir eða vondir. Huldufólkið býr í steinum, hólum og klettum og hefur útlit manna en er ósýnilegt. Betra er að hafa það með sér en móti og menn skyldu varast að styggja álfa eða huldufólk. Hins vegar eiga þessar verur það til að launa mönnum góðverk ríkulega. Margar sögur eru af álagablettum þar sem álfar og huldufólk búa. Fyrsta sagan fjallar einmitt um slíkan blett. Sögurnar í fyrsta kaflanum lýsa frekar neikvæðum viðskiptum við þessar verur nema sú síðasta. Hún er um góðan, hvítklæddan dverg sem býr í steini og hjálpar ungum dreng í mannheimum. Í lokin er svo kvæði um unga stúlku sem er lokuð inni í steini og dreng sem reynir að frelsa hana.

I. Álfar feykja heyi

Sögugluggi

Sagan fjallar um menn sem eru að slá og einn fer að slá álfhól sem bannað er að slá. Þá kemur vitlaust veður upp úr þurru ...

Í túninu á Hörgslandi á Síðu er hóll einn sem kallaður er Álfahóll og var það forn trú að ekki mætti slá hólinn því ef það væri gjört þá kæmi veður svo mikið að skaði yrði að og hefði því hólinn ekki verið sleginn í manna minnum. Jón kaupamaður hafði litla trú á slíku. Og einn morgun þegar sláttumennirnir voru út komnir og voru að slá í kringum hólinn var veður heiðríkt og stillilogn. Þá talar Jón kaupamaður um að það mundi lítið gera til þó hann **slæði** nokkuð upp í hólinn því honum þótti hann grasmikill. Vinnumennirnir vildu það ekki en hús-bóndinn var ekki út kominn en svo fór að Jón réði og sló nokkuð upp í hólinn.

Síðan settust þeir niður hjá hólnum og fóru að brýna og var þá logn en á meðan þeir eru að brýna fer að hvesa í einu kasti. Hey var mikið úti bæði flatt og í **sæti** og hvessir hann nú svo snögglega að heyið fer óðum að fjúka. Í þessu bili kemur hús-bóndinn til þeirra og fer að tala um við þá að heyið muni ætla að fara allt út í veðrið en vinnumenn-

irnir segja að það sé von til því Jón kaupamaður hafi slegið upp í hólinn þó þeir hafi varað hann við að gera það.

Jón kaupamaður situr agndofa og fer að hugsa með sér að þetta sé þó eitthvað óskiljanlegt og víst muni **heyskaðinn** allur sér verða kenndur. Eftir litla þögn stendur hann upp og tekur **orf** sitt og segir hátt svo allir heyra að ef nokkur sú vera sé í hólnum eða hér nærri sem orsakað hefði þennan mikla storm þá sé hún eins máttug til að **lygna** aftur og ef hún ekki geri það þá skuli hann nú þegar slá allan hólinn og berja hann utan eins og hann geti, hvað sem á eftir komi og er illur í skapi og býr sig þegar til að fara að slá hólinn.

En að þessum orðum töluðum fer heldur að draga úr veðrinu og bráðlygnir svo á skammri stundu og varð enginn heyskaði og var logn og heiðríkja eftir um daginn.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar, örlítið stytta

Áð lestri loknum

1. Finndu Síðu á landakortinu.
2. Af hverju héldu mennirnir að álfar hefðu valdið hvassviðrinu?
3. Kannast þú við sögur af álfasteinum eða -hólum sem bannað er að hreyfa við? Skráðu í bókina þína. Kannastu við sögur af Álfhólnum í Kópavogi? Prófaðu að slá inn álfhól í leit á netinu. Skráðu nokkrar markverðar niðurstöður.
4. Hvernig persóna virðist Jón vera? Geturðu lýst honum?
5. Hver virðist vera ástæðan fyrir því að það lygnir aftur?

kaupamaður: vinnumaður

slæði: beygingarmynd af sögninni að slá, **slægi** í nútímamáli

í sæti: í sátu

heyskaði: þegar hey tapast eða spillist

orf: skaft sem ljár var festur á til að slá með gras

máttug: öflug, sterk

að lygna: að lægja vind, kemur logn

Hvessir hann nú snögglega og heyið fer óðum að fjúka.

2. Átján barna faðir í álfheimum

Söguhluggi

Sagan fjallar um konu sem lítur af barni sínu um stund og þegar hún kemur aftur er barnið gjörbreytt. Álfkona hafði haft skipti á börnum meðan konan brá sér frá.

Það var á bæ einum um sumar að fólk allt var á **engjum** nema húsfreyja. Hún var heima og gætti bæjar með syni sínum á þriðja eða fjórða árinu. Sveinn þessi hafði vaxið og vel dafnað til þess tíma, altalandi var hann orðinn, skýr og efnisbarn eitthvert hið mesta. En með því konan átti um ýmis bæjarstörf að annast auk sveinsins varð hún að víkja sér frá honum litla hríð. Fór hún út í læk er var skammt frá bænum að þvo **mjólkurtroginn**. Skildi hún barnið eftir á meðan í bæjardyrnum og segir ekki af því fyrr en konan kom aftur eftir **drukklanga** stund. Þegar hún yrðir á það hrín það og æpir illilegar og ámáttlegar en hún átti von á því áður var barnið mesta **spektarbarn**, **þýðlynt** og þægt. En nú fær hún ekki af því nema óhljóð ein og illhrinur.

Líður svo nokkuð hér frá að barnið mælir ekki orð frá munni en var ákaflega **keipótt** og **rellið** svo konan kunni ekkert lag á þessum **hátaskiptum**. Það vex og ekki og lætur fíflslega mjög. Konan varð mjög angruð af þessu og tekur það ráð að hún fer að hitta **grannkonu** sína er þótti vera hygginn og margfróð og segir henni frá hörmum þeim sem sig hafi

hent. Konan **innir** hana **grannt** eftir hvað langt sé síðan barnið hafi tekið þessa fásinnu og hvernig hún ætli það hafi atvikast. Móðir sveinsins segir henni allt af léttu eins og gengið hafði. Þegar grannkonan hin fróða hafði heyrt alla **málavöxtu**, segir hún:

– Heldurðu ekki, góðin mín, að sveinninn sé **umskiptingur**? Því það er ætlun mín að um hann hafi skipt meðan þú gekkst frá honum í bæjardyrnum.

– Ég veit ekki, segir hún, eða geturðu ekki kennt mér ráð til að komast eftir því?

– Það mun ég geta, segir konan. Skaltu einhvern tíma skilja barnið eftir eitt saman og láta einhverja **nýlundu** bera fyrir það og mun það þá eitthvað mæla er það sér engan í kring um sig. En þú skalt hlera til og vita hvað því verður að orði. Þyki þér þá orðtök sveinsins undarleg og ískyggileg skaltu **strýkja** hann vægðarlaust uns eitthvað skipast um. Að svo mæltu skildu þær talið og þakkaði móðir sveinsins grannkonu sinni heilræðin og fór heim síðan.

engjar: land sem var slegið fyrir utan tún

trog: ferhyrnt tréflát

drukklangur: drykklangur, alllangur

spekt: rósemi, stilling

pýðlynt: skapgott

keipóttur: kenjóttur, duttlungafullur

rell: suð, nudd, óþægð; lo. rellinn

háttaskipti: umskipti, breytt hegðun

grannkona: nágrannakona

innir, sögnin að inna: spurja

grannt (hér): vandlega, greinilega

málavextir: hvernig málið er vaxið, hvað er málið

umskiptingur: þegar skipt var á gömlum álfi og ungu barni skv. þjóðtrú

nýlunda: e-ð nýtt, nýjung

strýkja: hýða, flengja

*Barnið vex ekki og lætur
fíflslega mjög.*

Nú er ég svo gamall

Þegar konan er heim komin setur hún höldupott lítinn á mitt eldhúsgólf. Síðan tekur hún sköft mörg, bindur hvert við enda annars, svo að efri endinn tók allt upp í eldhússtrompinn en við hinn neðri batt hún **þvöruna** og lét hana standa í pottinum. Þegar hún hafði veitt þennan umbúnað í eldhúsinu sótti hún sveininn og lét hann þar einan eftir verða. Gekk hún þá úr eldhúsinu og **stóð á hleri** þar sem hún sá gegnum dyragættina inn í eldhúsið. Þegar hún var fyrir litlu burtu gengin sér hún að barnið fer að vappa í kringum pottinn og virða hann fyrir sér með þvörunni í og segir síðan:

– Nú er ég svo gamall sem á **grönum** má sjá, átján barna faðir í álfheimum, og hef ég þó aldrei séð svo langan gaur í svo lítilli **grýtu**. Fer þá konan aftur inn í eldhúsið með vænan vönd, tekur umskiptinginn og **afhýðir** hann lengi og óvægilega. Æpir hann þá ógurlega. Þegar konan hefur strýkt sveininn um hríð sér hún að ókunnug kona kemur inn í eldhúsið með sveinbarn á handlegg sér, fagurt og frítt. Lét hún vel að því og segir við konuna:

– Ójafnt höfumst við að. Ég **dilla** barni þínu en þú berð bónda minn. Að svo mæltu setur hún af sér sveininn, son húsfreyju, og verður hann þar eftir en hefur karl sinn burtu með sér og hurfu þau þegar. En sveinninn óx upp hjá móður sinni og varð efnismaður.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Hvað var fólkið að gera á engjunum?
2. Hvað bendir til þess að ekki hafi verið rennandi heitt vatn á bænum?
3. Geturðu lýst þeim ráðum sem grannkonan gaf í stuttu máli?
4. Skýrðu frá því sem konan gerði til að gabba umskiptinginn.
5. Hvers vegna ætli álfkonan hafi viljað skipta á manni sínum og barninu úr mannheimum?
6. Má læra eitthvað af þessari sögu?
7. Hvaða einkenni þjóðsagna hefur þessi saga? Skoðaðu það sem sagt er um þjóðsögur fremst í bókinni.

þvara: stöng með blaði á til að hræra í potti með

stóð á hleri: hlustaði í leyni

grön, ft. granir: skeggstæði og skegg í kringum munninn

grýta: lítill pottur

afhýða: flengja rækilega

dilla: vagga, láta blítt að

3. Legg í lófa karls, karls

Sögu gluggi

Sagan segir frá börnum að leik sem endar illa.

Það var á einum bæ, að börn voru úti hjá hól nokkrum að leika sér. Var það eitt stúlkubarn ungt og tvö **piltbörn** eldri. Þau sáu holu í hólnum. Þá rétti stúlkan sem yngst var af þeim hönd inn í holuna og sagði að gamni sínu, eins og barna er háttur til:

– Legg í lófa karls, karls; karl skal ekki sjá.

Var þá lagður stór svuntuhnappur gylltur í lófa barnsins. Þegar hin börnin sáu þetta, öfunduðu þau stúlkuna. Þá rétti elsta barnið inn hönd sína og sagði hið sama sem hið yngsta og ímyndaði sér að það mundi hljóta eigi minna **hnoss** en hitt hafði hlotið. En það lánaðist eigi því þetta barn fékk ekkert nema **visnaða** hönd sína þá það tók hana út úr holunni og varð svo meðan það lifði.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Hvers vegna skyldi strákurinn ekki fá sama hnoss og stelpa?
2. Kannast þú við svipaða leiki meðal jafnaldra þinna?

piltbarn: sveinbarn, strákur

hnoss: dýrgripur

visnaða: uppbornaða, skrælnaða

Þetta barn fékk bara visnaða hönd sína er það tók hana út úr holunni.

4. Ló, ló, mín Lappa

Söguhluggi

Sagan segir af fjósamanni sem lendir í basli með ókunnugar kýr í fjósinu.

Það var á bæ einum fyrir vestan að fjósamaðurinn fór um veturinn eftir vöku, eins og hann var vanur, í fjós að gefa kúm ábæti, áður en stúlkan fór út sem mjólkaði. Þegar hann kom í fjósið, stóðu fjórar kýr á **flórnum**. Hann hélt að þetta væru kýrnar er áttu að vera í fjósinu og mundu þær hafa slitið sig allar. Maður þessi var skapstyggur í lund og gætir nú einskis þar eð hann reiddist. Hann tekur nú með harðneskju í eyrað á einni og vill koma henni á **bás** en hún var treg og í bráðæði bitur hann í hrygginn á henni svo fast að blóð sprakk út. En í þessum svifum kom stúlkan sem átti að mjólka í fjósið með ljós og spyr hvað á gangi því að hún heyrði **svæsin** orð til mannsins og umgang í fjósinu.

Þegar ljósið skein í fjósinu sá fjósamaður að kýrnar voru í básunum en engar fleiri í fjósinu en áttu að vera nema sú er hann var **að stíma við** og sem hann hafði í reiði bitað í, henni var ofaukið. En hinar þrjár voru á burtu farnar. Stúlkan spyr **hverju þetta gegni**. Hann kvaðst ei vita það og sagði henni frá hvernig hefði staðið á þegar hann kom í fjósið. Hefði hann haldið að það væru sínar kýr á flórnum og væru allar orðnar lausar. Það hefði þá komið í

sig gremja við þær og hefði hann því gripið þessa, er hann nú héldi í, og ætlað að koma henni á bás en ei getað það. En í básana kvaðst hann ei hafa gáð.

– Þetta gjörðir þú illa, sagði stúlkan, og er ég hrædd um að þú hafir illt af þessu. Fer hún síðan inn og segir húsbóndanum frá en húsbændum þeirra þótti þetta hafa mjög illa til tekist.

Fer húsbóndinn nú í fjósið og ávítar fjósamann. Hann vildi láta kúna fara út úr fjósinu en kom henni þaðan ekki. Var hún síðan látin í bás sem auður var. Þessi kýr var með fullu jógri og stóru. Sagði hann stúlkunni að mjólka hana en hún gat litlu náð úr henni. Síðan reyndi konan og fór það á sömu leið þar eð kýrin ólmaðist. Gekk þetta tvo daga að litlu varð náð úr henni.

En um kvöldið á hinum öðrum degi, er kýrin hafði þar verið, var konan sjálf í fjósi eftir að inn var farið og hafði ei ljós. Þegar hún hafði verið þar litla stund heyrði hún að farið var um dyrnar og inn í fjósið og upp í básinn til kýrinnar og svo þaðan og út en konan fór inn. Og þá mjólka átti fór húsfreyja í fjós að mjólka. En er hún fór að mjólka þessa aðkomnu kú, lét hún eins og hún hafði áður látið.

flór: gólf í fjósi eða hesthúsi, renna aftan við bása

bás: hólf fyrir nautgripi í fjósi

svæsinn: ákafur, ofsafenginn

að stíma við: fást við, takast á við

hverju þetta gegni: hverju það sæti, hvað valdi því

Stúlkan fór út í fjós að mjólka.

Pá heyrði húsfreyja sagt á glugga fjóssins:

*Ló, ló, mín Lappa,
sára ber þú tappa,
það veldur því, að konurnar
kunna þér ekki að klappa.*

Þá fór konan að klappa kúnni og nefna hana nafni sínu sem hún heyrði að hún var nefnd í vísunni af álfkonunni á fjósglugganum. Gat hún þá mjólkað hana þar eð hún stóð þá kyrr og mjólkaði mikið. Ei er þess getið að hjónin hafi sakað en fjósamaðurinn varð lánlítill. Margar kýr höfðu komið af þessari kú og var svo að orði kveðið að þær væru af Löppukyni.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Í sögunni segir að fjósamaðurinn hafi farið út eftir vöku. Kynntu þér hvaða vöku er verið að tala um.
2. Hvernig fallbeygist nafnorðið kýr í eintölu?
3. Hvað þurfti konan að gera til þess að geta mjólkað kúna?
4. Hvað hét kýrin og hvaðan kom hún?
5. Lýstu fjósamanninum. Hvernig persóna var hann? Af hverju varð hann lánlítill?
6. Hver er aðalpersónan í þessari sögu?

5. Dvergurinn og smaladrengrurinn einfætti

Söguhluggi

Þessi saga segir frá ungum dreng sem missir fótinn en er læknaður af dverg sem býr í steini. Hann fær nýjan fót.

Einu sinni voru hjón á bæ. Þau voru **vel við efni**. Tvö börn áttu þau, son og dóttur. Dóttir þeirra hét Guðrún og var þá sextán ára er saga þessi hefst. Hún var frið kona og öllum góðum kostum búin sem mey máttu prýða. Urðu margir til þess að biðja hennar en hún **vísaði öllum á bug** og kvaðst eigi mundu svo ung manni heitast.

Skammt frá bæ þeirra hjóna bjuggu fátæk hjón sem áttu fjölda barna. Elsti son þeirra hét Sigbór. Hann var tólf ára og þá svo friður og efnilegur að hann átti engan sinn líka í þeirri sveit. En fyrir fátæktar sakir urðu foreldrar hans að láta hann fara burtu til þess að hafa ofan af fyrir sér. Bauðst faðir Guðrúnar þá til að taka hann fyrir smala. Var það **að undirlagi** dóttur hans. Tekur nú Sigbór við fjárgeymslu hjá bónda um sumarið og ferst honum það vel.

En það bar við á einu kvöldi að ærnar komu einar heim á **stöðul** en Sigbór eigi sem vant var. Er þá farið að leita hans og finnst hann loks daginn eftir í gili einu djúpu. Lá hann þar í stórgýtisurð, fót-brotinn á öðrum fæti og mátti sig hvergi **hræra**. Var

hann svo borinn heim. En af því að brotið var mikið og svo langt um liðið bólgnadi fóturinn upp og var hann af tekinn um kné.

Lá drengurinn rúmfastur það sem eftir var sumars og fram á vetur. Þá komst hann úr rúminu fyrir góða aðhjúkrun bóndadóttur og greri sárið að mestu. En eftir það varð hann að hoppa á öðrum fæti og styðjast við hækjur. Var hann þá kallaður einfætti smaladrengrurinn og **hentu** margir jafnaldrar hans **gaman að honum** þegar hann varð að hrökklast á einum fæti með hækjur sínar. Hafði hann hina mestu raun af þessu líkamslýti sínu og grét oft í einrúmi yfir því, þótt hann skildi eigi til fullnustu hvað það hefði að þýða fyrir framtíð hans.

Guðrún bóndadóttir var honum best allra á heimilinu og svo bróðir hennar sem þó var nokkru eldri. Um sumarið eftir átti Sigbór litli að reyna að vera hjá ánum á daginn en sonur bónda fylgdi honum með þær í hagann á hverjum morgni. Oft veittist honum erfitt að hemja ærnar en hann **mögl- aði** aldrei, hversu þreyttur sem hann var, svo að allir héldu að honum væri **hjásetan** leikur einn.

Setið yfir ánum

Einn dag, skömmu eftir **fráfærur**, gekk Sigþóri litla venju fremur illa að hemja ærnar fyrri hluta dagsins, svo að hann var örmagna af þreytu. En þegar á daginn leið fóru ærnar **að spekjast**. Settist hann þá niður undir stórum steini sem kallaður var Dverga-steinn. Stóð sá steinn einn sér á holti í nánd

við þann stað þar sem Sigþór var vanur **að sitja ærnar**. Hann var líkur litlu húsi í lögun og hafði Sigþór gaman af að dvelja þar öllum stundum sem hann gat og kallaði hann bæinn sinn. Hann hafði líka heyrt talað um dverga sem byggju í steinum og honum fannst það ekki ólíklegt að dvergar kynnu

pau voru vel við efni: efnuð, rík
vísa á bug: vísa frá sér, neita
að undirlagi: að frumkvæði, fyrir hvatningu

stöðull: staður úti við þar sem kýr og kindur voru mjólkaðar
hræra: hreyfa

henda gaman að e-m: skopast
að e-m, gera grína að e-m

lýti: galli, ljótleiki

mögla: kvarta

hjáseta: að sitja yfir ánum eftir að búið var að færa (taka) lömbin frá þeim

fráfærur: aðskilnaður kinda og lamba á vorin, gert til að hægt væri að mjólka ærnar

að spekjast: að róast, stillast

að sitja ærnar: sitja yfir ánum (kindunum), gæta þeirra

Kemur til hans lítill maður í hvítum klæðum.

að búa í þessum steini fyrst hann hét Dvergasteinn.

Þarna sat nú Sigþór litli og var að hugsa um dvergana hvort þeir mundu vera til eða hvort þeir gætu búið í þessum steini. Og af því að hann var svo lúinn þá sofnaði hann undir steininum. Dreymir hann þá að lítill maður í hvítum klæðum kemur til hans og heldur á **gullspota** í annarri hendinni. Hann heilsar Sigþóri og er vingjarnlegur í máli við hann og segir:

– Langar þig til þess að vita, hvort nokkrir búa í Dvergasteini? Sigþór játar því. Þá réttir litli maðurinn að honum gullspottann og segir að hann skuli slá með honum þrjú högg á steininn móti sólu. Muni þá einhver koma út ef nokkur búi í steininum. Drengurinn þykist taka við sprotanum og í því vaknar hann. Finnur hann þá ljómandi hagglega gerðan gullspota við hlið sér og man allan drauminn. Hann undrast **vitrun** þessa og langar til að reyna sprotann en er þó hálfsmeykur. Loks ber hann þrjú högg á steininn með sprotanum, þeim megin sem vissi á móti sól. Opnast steinninn þá samstundis og Sigþór sér koma út úr honum sama litla manninn í hvítu klæðunum sem hann hafði séð í draumnum. Hann verður þá ákaflega hræddur og fær engu orði upp komið.

– Ég er dvergurinn í Dvergasteini. Hvað viltu mér? segir dvergurinn.

En þegar hann sá hve drengurinn var hræddur tók hann í hönd hans og spurði vingjarnlega hvort hann vildi ekki koma inn í steininn sinn, hann skyldi þá gefa honum nýjan fót við stúfinn svo að enginn gæti séð mun á fótum hans. Þegar dreng-

urinn heyrði þetta fékk hann aftur kjarkinn og lét dverginn leiða sig inn í steininn. Hann hafði svo oft heyrt getið um það að dvergarnir væru góðir lækna og vildi allt til vinna að fá fótinn sinn aftur.

Í Dvergasteini

Þegar Sigþór kemur inn í steininn sér hann þar lítill en snotur húsakynni og sitja þar tvær litlar stúlkur en þó önnur miklu minni og hafði hann aldrei séð svo lítið barn. Dvergurinn sagði honum að þær væru konan sín og dóttir þeirra og að hann yrði nú að vera þar hjá þeim um tíma ef hann ætti að fá fótinn sinn aftur. Sigþór játar því fúslega en segir að sér þyki fyrir því að fólkið muni verða hrætt um sig ef hann komi ekki heim um kvöldið. Dvergurinn segir honum þá að hann skuli friða fólkið og biður hann að vera áhyggjulausan. Er Sigþór nú þarna í steininum um daginn og leika stúlkurnar við hann en dvergurinn fer eitthvað burtu og sér Sigþór hann ekki um daginn.

Um kvöldið þegar Sigþór ætlar að fara að sofa í rúminu sem litlu stúlkurnar höfðu búið upp handa honum kemur dvergurinn inn með gullbikar og gefur honum að drekka úr honum. Sofnar hann þá undir eins og vaknar ekki fyrr en um miðjan dag daginn eftir. Finnur hann þá einhvern mun á veika fætinum en getur ekki hreyft hann. Dvergurinn situr þar hjá honum á rúminu og biður hann vera ekki of bráðlátan því að nú verði hann að liggja í rúminu langan tíma. Lætur Sigþór sér það vel líka því að hann var þá hættur að vera hræddur við dvergana

og litlu stúlkurnar voru svo undur góðar við hann.

Nú vikur sögunni heim á bæinn. Ærnar komu heim einar um kvöldið en Sigbór ekki. Þá var farið að leita en hann fannst hvergi sem von var. En um nóttina dreymir Guðrúnu bóndadóttur að til hennar kemur lítill maður í hvítum klæðum og segir:

– Vertu ekki hrædd um hann Sigbór litla, hann kemur bráðum aftur. Síðan fær hann henni gullhring og tekur hún við honum og dregur á finger sér. Þegar hún vaknaði um morguninn mundi hún drauminn og sér þá hringinn á hendi sér. Hana furðar þetta og tekur hún af sér hringinn og sér að innan í hann er grafið nafnið Sigbór, fullum stöfum í **völvurúnum**. Hún geymir hringinn eins og helgan dóm og lætur engan vita um hann en segir heimilisfólkinu drauminn að öðru leyti. Verður mönnum þá hughægara og er ekki leitað að drengnum eftir þetta.

Sigbór kemur heim

En að mánuði liðnum kemur Sigbór heim og er þá heilfættur og gengur sem aðrir menn. Þótti öllum þetta hið furðulegasta kraftaverk og sagði drengurinn með hverjum hætti það hefði orðið. Eftir það er hann þar hjá þeim hjónum til fullorðinsára. Óx fótur sá sem dvergurinn hafði gefið honum jafnt og hinn og sást eigi annað á honum en ör um hné. Var Sigbór hinn **gervilegasti** maður. Jafnan fór vel á með þeim Guðrúnu bóndadóttur og þar kom að Sigbór bað hennar. Var það auðsótt mál við hana og vildi faðir hennar eigi á móti mæla vilja hennar.

Þá sýndi hún öllum hringinn sem dvergurinn hafði gefið henni nóttina eftir að Sigbór hvarf er hann var læknaður. Þótti þá sem dvergurinn mundi svo hafa til ætlast að Sigbór einn nyti hennar. Eftir þetta giftast þau og lifðu bæði til elli í farsælu hjónabandi. Lýkur svo sögu þessari.

Þjóðsagnasafnið Gríma

gullsproti: gullstafur

vitrun: opinberun, vitneskja fengin á yfirskilvitlegan hátt

völvurúnir: seiðkonustafir

gervilegur: hraustlegur, myndarlegur

Að lestri loknum

1. Hvers vegna vísaði Guðrún biðlunum frá?
2. Hvað ætli hafi verið efst í huga Sigbórs þegar hann lá í urðinni með sundurtættan fót? Skrifaðu 20–30 orð í 1. persónu.
3. Af hverju stríddu jafnaldrarnir Sigbóri?
4. Hvernig beygirðu nafnorðið ær (kind)?
5. Kynntu þér fráfærur, hjásetu, kvíaær og kvíaból. Skráðu niðurstöður þínar í stuttu máli.
6. Segðu frá því þegar Sigbór sá dverginn í fyrsta sinn.
7. Hvernig átti hann að komast inn í steininn?
8. Hvernig kom dvergurinn skilaboðum heim á bæinn?
9. Hver skyldi vera ástæðan fyrir góðvild dvergsins?
10. Hversu lengi var Sigbór hjá dvergunum? Hvað fékk hann út úr dvölinni?

6. Margt er þeim að meini —

Söguhluggi

Ungur sveinn heyrir leikið á hörpu í steini en svo breytist hljómurinn í kveinstafi stúlku sem er föst inni í steininum. Hann reynir að hjálpa henni út.

Fyrir löngu löngu bjó
ljúflingsmey í steini,
hjúfraði og hörpu sló,
svo hljómurinn barst út að sjó,
til eyrna ungum sveini;
eitthvert töfraafl hann dró,
yfir skriður, holt og mó,
að **Ljúflingasteini**.
En þá varð hörpuhljómurinn
að heitu sáru kveini:

– Opna steininn ei ég má;
aldrei fær þú mig að sjá
en hug minn áttu og hjartans þrá,
heillavinurinn eini.
Margt er þeim að meini,
sem búa í steini.

Sveinninn hlýddi hljóður á
og hugsaði margt í leyni.
Í steininum heyrði hann hjarta slá
og utan um hann örmum brá,
kyssti hann og kreisti **hold** frá beini.

Margt er þeim að meini,
sem eiga það sem þeir elska mest,
inni í steini.

Davíð Stefánsson frá Fagraskógi

Ljúflingur: huldumaður, álfur
hold: kjöt

Að lestri loknum

1. Hvernig skilur þú viðlagið, *Margt er þeim að meini*?
2. Endursegðu söguna sem sögð er í kvæðinu og reyndu að færa hana í þjóðsögubúning.

Draugar

Það er ekki skrítið að fólk hafi verið hrætt við drauga í gamla daga. Það bjó í illa upplýstum húsum, úti voru engin götuljós, ekkert rafmagn og oft var tunglið eina lýsingin sem menn höfðu á ferðum sínum. Enda töldu þeir sig stundum mæta ýmsu misjöfnu. Af þessu eru margar sögur. Hér er fyrst hálf skopleg saga af ungri vinnukonu sem lætur mana sig til að bera beinagrind inn og út úr kirkju. Djákninn á Myrká er ein frægasta draugasaga íslensk og segir frá einhvers konar ást sem nær út yfir gróf og dauða. Móðir mín í kví kví er um hinn sorglega barnaútburð en síðan kemur önnur saga af ungri stúlku sem er að burðast með beinagrind. Eftir að hafa hjálpað henni hlýtur stúlkan bæði hamingju og auð að launum eins og algengt er um þá sem gera öðrum gott í þjóðsögunum. Í lokin er svo saga um mann sem talar ógætilega yfir manna-beinum í kirkjugarði. Hann þarf að gjalda fyrir orð sín.

7. Beinagrindin og rauðklæddi maðurinn

Söguhluggi

Vinnukona nokkur er mönuð til að sækja beinagrind út í kirkju og fara síðan með hana þangað aftur. Þá lendir hún í nokkrum vanda.

Það bar til á einum kirkjustað að þar fannst einu sinni beinagrind ofanjarðar, liggjandi í kirkjugarðinum. Þegar jarðað var næst eftir lét prestur leggja hana í gröfina en ekki leið langt áður en hún kom upp aftur. Prestur lét þó reyna nokkrum sinnum að jarða hana og kom hún alltaf upp aftur. Þá var hætt að reyna það og var hún lögð undir bekk í kirkjunni og lá þar lengi síðan.

Það var einu sinni á gamlárskvöld að prestur ætlaði að fara að lesa. Þá mundi hann að **Grallarinn** hans var úti í kirkju síðan hann messaði næst áður. Þá segir prestur:

– Er nú nokkur svo ómyrkfælinn að geta sótt fyrir mig Grallarann út í kirkju? Vinnukona hans gegndi til og sagði það væri hægt að gera. Hún fór og sótti Grallarann og bar ekkert til tíðinda. Þá segir prestur:

– Ekki ertu myrkfælin en þá skal ég fyrst hrósa því hvað huguð þú ert ef þú getur sótt beinagrindina út í kirkju. Hún sagði það væri ekki meira en mannsverk og fór og sótti beinagrindina og bar hana inn til prestsins. Hann sagði þá:

– Huguð ertu en farðu nú með hana út aftur. Hún

fer en þegar hún kemur í bæjardyrnar þá heyrir hún að beinagrindin fer að tala og segir:

– Þegar þú kemur út í kirkjuna mun hún verða full af fólki og við altarishornið mun sitja rauðklæddur maður með rauða húfu á höfði og ef þú getur komið mér í sátt við hann muntu verða mesta **auðnukona**.

Hún hélt síðan áfram út í kirkju og var það eins og henni var sagt að kirkjan var full af fólki. Henni brá ekki við það og gekk inn að **kórstaflum**, hvessti augun á rauðklædda manninn og sagði við hann alvarlega:

– Láttu beinagrindina þá arna vera í friði héðan af í jörðinni.

– Nei, segir hann, það get ég ekki fengið af mér.

– Ef þú gerir það ekki, segir hún, þá skulu allir **árar** að þér sækja og láta þig hvergi hafa frið né ró. Þá dofnaði í honum hljóðið og hann sagði:

– Fyrst svo mikið er við lagt þá mun það verða svo að vera að ég láti beinagrindina í friði héðan í frá. Þá fór hún með beinagrindina þangað sem hún hafði verið og lagði hana þar. Þeir sem þar voru fyrir gáfu henni rúm.

Síðan fór hún út aftur en þegar hún kom utar á mitt kirkjugólf kallaði rauðklæddi maðurinn á eftir henni og sagði:

– Sjáðu í mitt glóðarauga. Hún lyfti þá upp pilsu sínu að aftan upp á bak og sagði:

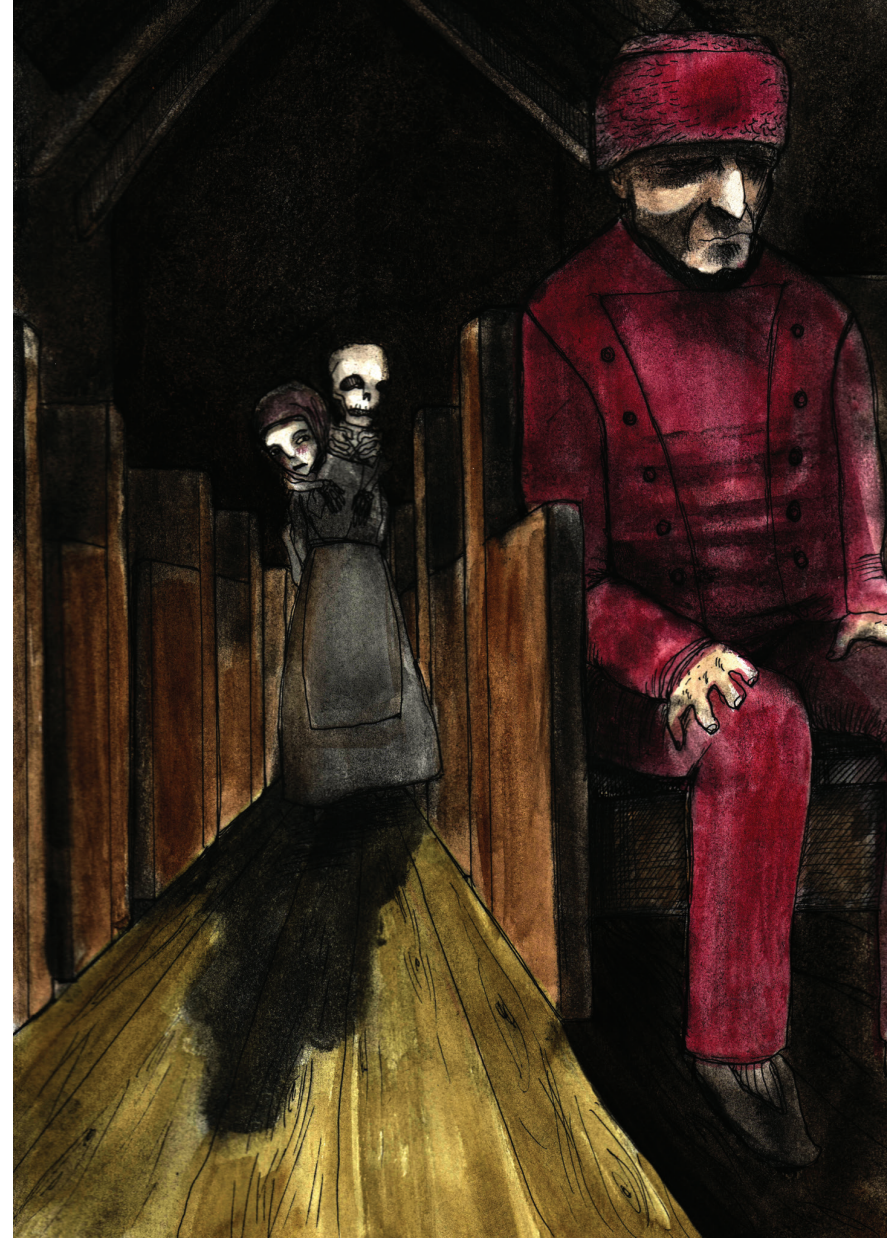
– Sjáðu í minn svartan rass. Og svo fór hún út og inn í bæ og lét ekki á neinu bera og sá enginn að henni hefði brugðið.

Nokkru seinna var jarðaður maður á þessum kirkjastað og þá sagði vinnukonan að reyna skyldi að grafa beinagrindina. Presturinn vildi það ekki og hélt það væri til lítils. Hún sagði það væri litlu til kostað og varð það úr að beinagrindin var jörðuð og kom hún aldrei síðan upp aftur. Eftir þetta sagði vinnukonan frá sögunni og þótti hún mikils verð. Litlu síðar giftist vinnukonan efnilegum yngismanni og varð mesta lukku- og sómakona.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Endursegðu það sem beinagrindin sagði við konuna.
2. Hverju hótaði konan rauðklædda manninum?
3. Hvað heldur þú að hefði gerst ef konan hefði snúið sér við og horft í glóðarauga rauðklædda mannsins?
4. Hvers vegna var konan látin sækja beinagrindina út í kirkju?
5. Af hverju ætli beinagrindin hafi ekki fengið að vera í friði?
6. Hvernig persóna er konan? Geturðu lýst henni í stuttu máli?

Grallarinn: sálmasöngbók
auðnukona: hamingjukona
kór: innsti hluti kirkju, næst altari
árar, et. ári: púki

Er hún kom með beinagrindina út í kirkju sat rauðklæddur maður við altarishornið.

8. Djákninn á Myrká

Söguhluggi

*Djákni heimsækir konu nokkra og býður henni til jólagleði en drukknar á heimleiðinni.
Konan fréttir ekki af dauða hans og á aðfangadag kemur hann svo að sækja hana.
En þegar þau eru lögð af stað á hesti hans tekur hún eftir því að djákninn er eitthvað undarlegur.*

Í fyrri daga var **djákni** einn að Myrká í Eyjafirði. Ekki er þess getið, hvað hann hét. Hann var í **þingum við** konu sem Guðrún hét. Hún átti að sumra sögn heima á Bægisá, hinum megin Hörgár, og var hún þjónustustúlka prestsins þar. Djákninn átti hest **gráföxóttan** og reið hann honum jafnan, þann hest kallaði hann Faxe. Einhverju sinni bar svo til litlu fyrir jól að djákninn fór til Bægisár til að bjóða Guðrúnu til jólagleði að Myrká og hét henni að vitja hennar í ákveðinn tíma og fylgja henni til gleðinnar aðfangadagskvöld jóla.

Dagana áður en djákninn fór að bjóða Guðrúnu hafði gert snjóá mikla og ísalög. En þann sama dag sem hann reið til Bægisár kom asahlaka og **leysing** og þegar á leið daginn varð áin ófær fyrir jakferðum og vatnagangi, á meðan djákninn tafði á Bægisá. Þegar hann fór þaðan hugði hann ekki að því sem **skipast** hafði um daginn og ætlaði að áin mundi enn **liggja** sem fyrr. Hann komst yfir Öxnadalsá á brú en þegar hann kom til Hörgár hafði hún rutt sig. Hann ríður því fram með henni uns hann

kemur fram á móts við Saurbæ, næsta bæ fyrir utan Myrká en þar var brú á ánni. Djákninn ríður á brúna en þegar hann er kominn á hana miðja brestur hún niður en hann fór í ána.

Morguninn eftir þegar bóndinn á Púfnavöllum reis úr rekkju sér hann hest með reiðtygjum fyrir neðan túnið og þykist þekkja þar Faxe djáknans á Myrká. Honum verður bilt við þetta því hann hafði séð til ferða djáknans ofan hjá daginn áður en ekki orðið var við að hann færi til baka og grunaði því brátt hvað vera mundi. Hann gengur því ofan fyrir túnið. Var þá sem honum sýndist að þar var Faxi, allur votur og illa til reika. Gengur hann síðan ofan að ánni, ofan á svo kallað Púfnavallanes. Þar finnur hann djáknann rekinn **örendan** á nesinu framanverðu. Fer bóndi þegar til Myrkár og segir tíðindin. Djákninn var mjög skaddaður á höfðinu aftanverðu af ísjaka er hann fannst. Var hann svo fluttur heim til Myrkár og grafinn í vikunni fyrir jólin.

Djákninn sækir Guðrúnu

Frá því að djákninn fór frá Bægisá og til þess á aðfangadaginn hafði engin **fregn** farið milli Myrkár og Bægisár um þessa atburði sökum leysinga og vatnagangs. En á aðfangadaginn var veður stilltara og hafði runnið úr ánni um nóttina svo að Guðrún hugði gott til jólagleðinnar á Myrká. Þegar leið á daginn, fór hún að búa sig og þegar hún var vel á veg komin með það heyrði hún að það var barið. Fór þá önnur kona til dyra sem hjá henni var en sá engan úti enda var hvorki bjart úti né myrkt því tungl óð í skýjum og dró ýmist frá eða fyrir. Þegar stúlka þessi kom inn aftur og kvaðst ekki hafa séð neitt, sagði Guðrún:

– Til mín mun leikurinn gjörður og skal ég að vísu út ganga.

Var hún þá albúin nema að hún átti eftir að fara í hempuna. Tók hún þá til hempunnar og fór í aðra ermina en fleygði hinni erminni fram yfir öxlina og hélt svo í hana. Þegar hún kom út sá hún Faxe

djárn: maður með næstu kirkjulega víglu lægri en prestur (í katólskum sið)

vera í þingum við: vera í tygjum við, í sambandi við

gráföxóttan: með grátt fax

leysing: vatnavextir í hláku

skipast: breytast

áin mundi liggja: ísinn mundi halda

örendur: látinn

fregn: frétt

Í því er gripið aftan í hana ...

standa fyrir dyrum og mann hjá er hún ætlaði að væri djákninn. Ekki er þess getið að þau hafi **átt orðræðu saman**. Hann tók Guðrúnu og setti á bak og settist síðan sjálfur á bak fyrir framan hana. Riðu þau þá svo um hrið að þau töluðust ekki við.

Nú komu þau til Hörgár og voru að henni **skarir** háar en þegar hesturinn steiptist fram af skörinni lyftist upp hattur djáknans að aftanverðu og sá Guðrún þá í höfuðkúpuna bera. Í þeirri svipan rak skýin frá tunglinu. Þá mælti hann:

*Máninn líður,
dauðinn ríður;
sérðu ekki hvítan blett
í hnakka mínum,
Garún, Garún?*

En henni varð bilt við og þagði. En aðrir segja að Guðrún hafi lyft upp hatti hans að aftan og séð í hvíta kúpuna, hafi hún þá átt að segja:

– Sé ég það sem er. Ekki er sagt af samræðum þeirra fleirum né ferðum fyrr en þau koma heim að Myrká og fóru þau þar af baki fyrir framan salu-hliðið. Segir hann þá við Guðrúnu:

*Bíddu hérna, Garún, Garún,
meðan ég flyt hann Faxa, Faxe,
upp fyrir garða, garða.*

Guðrún hringir klukkunni

Að því mæltu fór hann með hestinn. En henni varð

litið inn í kirkjugarðinn. Sá hún þar opna gröf og varð mjög hrædd en tekur þó það til bragðs að hún grípur í klukkustrenginn. Í því er gripið aftan í hana og varð henni þá það að happi að hún hafði ekki fengið tíma til að fara nema í aðra hempuerm-ina því svo var sterklega til þrifið að hempan gekk sundur um axlarsauminn á þeirri erminni er hún var komin í. En það sá hún síðast til ferða djáknans að hann steiptist með hempuslitrið er hann hélt á ofan í gröfina opnu og sópaðist moldin frá báðum hliðum ofan yfir hann.

En það er frá Guðrúnu að segja að hún hringdi í sífellu, allt til þess að bæjarmenn á Myrká komu út og sóttu hana, því af öllu þessu var hún orðin svo hrædd að hún þorði hvergi að fara né heldur hætta að hringja. Hún þóttist vita að hún hefði átt þar við djáknann afturgenginn þó henni hefði ekki áður komið nein fregn um lát hans. Enda gekk hún úr skugga um að svo hefði verið er hún náði tali af Myrkármönnum er sögðu henni upp alla sögu um lát djáknans og hún aftur þeim af ferðum sínum. Þessa sömu nótt, þegar háttað var og búið að slökkva ljósið, kom djákninn og ásótti Guðrúnu og **voru svo mikil brögð að því** að fólkið varð að fara á fætur og varð engum svefnsamt þá nótt. Í hálfan mánuð eftir þetta mátti hún aldrei ein vera og varð að vaka yfir henni hverja nótt. Sumir segja að presturinn hafi orðið að sitja á rúmstokknum hjá henni og lesa í **Saltaranum**.

Nú var fenginn galdramaður vestur í Skaga-firði. Þegar hann kom lét hann grafa upp stein einn mikinn fyrir ofan tún og velta heim að **skálastafni**.

Um kvöldið þegar dimma tók kemur djákninn og vill inn í bæinn en galdramaðurinn **hneppir** hann suður fyrir skálatafn og setur hann þar niður með særingum mikum. Veltir hann síðan steininum ofan á og þar á djákninn að hvíla enn í dag. Eftir þetta tók af allan **reimleik** á Myrká og Guðrún að hressast. Litlu seinna fór hún heim til sín að Bægisá og er sögn manna að hún hafi síðan aldrei orðið söm og áður.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

eiga orðræðu saman: tala saman

skarir, et. skör: brún, rönd, kantur; hér: ísrendur

voru svo mikil brögð að því: bar svo mikið á því, kom svo oft fyrir

Saltari: sálmaþók (með nótum)

skálatafn: húsgafl; **skáli:** lítið hús, skemma, kofi; **stafn:** framhlið á húsi, gafl

hneppir, hneppa (hér): hrekja

reimleikur: draugagangur

Að lestri loknum

1. Finndu Eyjafjörð á landakortinu.
2. Finndu nútímalega merkingu orðsins djákni í orðabókinni.
3. Lýstu veðrinu dagana áður en djákninn reið að Bægisá. Hvernig breyttist það þann dag?
4. Hvers vegna hafði Guðrún ekki frétt af því að djákninn væri dáinn?
5. Hvað varð Guðrúnu til bjargar?
6. Af hverju gat fólkið ekki sofið um nóttina?
7. Af hverju segir djákninn Garún en ekki Guðrún?
8. Hvernig lauk þessu máli? Lýstu því með þínum orðum.

Garún

*Hratt er riðið heim um hjarn,
torfbærinn í tunglsljósinu klúkir.
Draugalegur, dökkklæddur
myrkradjákni á hesti sínum húkir.
Tunglið hægt um himin líður
dauður maður hesti ríður,
Garún, Garún.*

*Úr samnefndu kvæði
eftir Magnús Eiríksson*

klúka: húka

9. Móðir mín í kví, kví

Söguhluggi

Vinnukona ber út barn sitt en heyrir það seinna söngla við kvíavegginn.

Einu sinni var vinnukona á bæ. Hún hafði orðið **punguð**, alið barn og borið út, sem **ekki var mjög ótítt** á landi hér, meðan harðar **skriftir**, sektir eða líflát voru lögð við slíkum brotum. Eftir það bar svo til eitthvert sinn að halda átti gleði þá er **viki-vaki** nefndist og alltíðir voru hér áður á landi og var þessari hinni sömu stúlku boðið til vikivakans. En af því hún var ekki svo **fjölskrúðug** að hún ætti skartföt er **sambyði** slíkum skemmtifundi sem vikivakar voru á fyrri dögum, en var kona **glysgjörn**, lá allilla á henni að hún yrði þess vegna að sitja heima og verða af gleðinni.

Einu sinni á **málum** meðan gleðin stóð til var **griðkona** þessi að mjólka ær í **kvíum** með öðrum kvenmanni. Var hún þá að fárast um það við hina mjaltakonuna að sig vantaði föt að vera í á vikivakanum. En í því hún sleppir orðinu heyra þær þessa vísu kveðna undir kvíaveggnum:

Móðir mín í kví, kví,
kvíddu ekki því, því.
Ég skal ljá þér duluna mína
að dansa í
og dansa í.

Griðkona sú sem borið hafði út barn sitt þóttist þekkja hér **skeyti** sitt enda brá henni svo við vísuna að hún varð **vitstola** alla ævi síðan.

Þjóðsögur Jóns Arnasonar

Að lestri loknum

1. Hvernig skyldi konunni hafa liðið eftir að hún hafði borið barn sitt út og skilið það eftir í óbyggðum?
2. Er eitthvað í þessari litlu sögu sem útskýrir af hverju hún bar barnið út?
3. Kynntu þér útburð barna á fyrstu öldum Íslandsbyggðar. Leitaðu í sagnfræðibókum, á netinu. Hvað refsingar voru við slíku? Skráðu helstu niðurstöður þínar.

*Heyrði hún þá kveðið
við kvíavegginn.*

punguð: ólétt

ekki var mjög ótítt: ekki var
óvenjulegt, gerðist nokkuð oft

skriftir: að játa syndir sínar fyrir
prestinum

vikivaki: gamall íslenskur þjóð-
dans, gleðin var kölluð vikivaki

fjölskrúðug: vel búin að skraut-
klæðum

sambyði: væri samboðið, við
hæfi

glysgjörn: skrautgjörn, gefin fyrir
fánýtt skraut

á málum: þegar mjólkað var

griðkona: vinnukona

í kvíum: í rétt

skeyti (hér): barn

vitstola: vitfirt, brjáluð, óð

10. Vinnukonan og biskupsfrú í Skálholti

Söguuggi

Vinnukona sækir beinagrind út í kirkju og gerir henni greiða. Beinagrindin launar stúlkunni greiðann og einnig löngu látin biskupsfrú. Skólapiltar reynast henni ekki jafn vel.

Það bar við að vetrarlagi að merkur bóndi í Skálholtssókn gaf upp öndina og var færður til kirkju en það var síður þá að grafa heldri menn innan kirkju. Var því bónda þessum tekin gröf í framkirkjunni og jarðsunginn fyrir **embætti** á sunnudag. En svo hafði viljað til að beinagrind af manni er leit út að væri af kvenmanni hafði komið upp úr gröfinni og var lögð undir **krókbekk** því hún **loddi** öll saman hafði gleymst þarna þegar mokað var í gröfina. Lá hún þar um **embættið** og það eftir var dags.

Um kvöldið fara skólapiltar að tala um þetta og er þeim sagt að beinin hafi gleymst uppi. Líður nú kvöldið fram að þeim tíma að piltar fara að háttá. Koma þá þjónustustúlkur að taka þá úr fötum. Fara þá piltar að gaspra við þær hvort engin þeirra þori að fara ein út í kirkju og sækja beinagrindina sem gleymst hafi í dag og koma með til þeirra og bera svo út aftur. Sögðust þeir skyldu skjóta saman fé og gefa þeirri er þetta gjörði. Í þessu voru nú allir saman nema piltur nokkur er Vigfús hét. Nú gefur ein sig fram og segist vel treysta sér til þessa ef þeir standi bara við loforð sitt sem þeir hétu þá.

Beinagrindin

Fer hún nú af stað og út í gegnum undirgöng er lágu til kirkjunnar og þegar hún kemur þar þrífur hún beinagrindina og kastar á bak sér og heldur svo sömu leið inn.

En þegar hún er komin í miðjan ganginn þar sem hann er hvað þrengstur heyrir hún að grindin segir á baki sínu:

– Æ! Þú meiðir mig! En hún lætur sér ekki bilt við verða, heldur segir:

– **Hysjaðu** þig þá betur upp á bakið á mér!

Heldur hún svo áfram og inn til pilta sem biðja hana sem fljótast að fara til baka aftur sem hún líka gjörir. Þegar hún ætlar að leggja beinagrindina á sama stað aftur segir hún við stúlkuna:

– Vel hefur þú nú gjört en betur gjörðir þú ef þú bærir mig inn undir hornbekkinn í **kórnum** og létir mig liggja þar dálitla stund því þar hvílir biskupsfrúin undir og vorum við ósáttar þegar ég dó. Hef ég því ekki getað rotnað alveg í gröfinni. Nú vil ég reyna að sættast við hana.

Gjörir stúlkan þetta og vísar sér svo fram fyrir. Að lítilli stundu heyrir hún eins og tveir menn séu

að hvíslast inn í kórnum en heyrir samt ekki orðaskil þar til þessu að lítilli stundu liðinni hættir og hún sér hvar beinagrindin kemur sjálf fram og segir við hana:

– Nú er þetta búið. Erum við nú sáttar og á ég þér það að þakka. Og í sama bili hrynur hún öll í sundur og verður að fölskva.

Nú fer stúlkan inn og lætur ekki á þessu bera en heimtar nú launin af piltum. En þá bregðast þeir illa við og segja þetta ekki það þrekvirki er launa sé vert og með svo búið fer hún að hátta.

Draumarnir

Um nóttina dreymir hana að beinagrindin komi til sín og segi að dálítið hafi hún átt eftir að tala við hana. Það sé að vísa henni á dálítinn peningasjóð sem hún eigi að eiga í **pokkabót** fyrir greiðann við sig, hann sé undir þúfunni sunnan undir kirkjugarðshorninu.

Um morguninn fer hún og grefur til þúfunnar svo að engir vita. Finnur hún þar kistil með nokkru af peningum sem hún tekur. Þennan dag nefnir hún enn við pilta um það er þeir hefðu heitið sér en það fór á sömu leið að þeir neita.

embætti: messa, guðspjónusta

krókbekkur: hornbekkur, ysti bekkur í kirkju

loddi, loða: tolla, vera fastur við, (hér): hanga saman

hysja: lyfta, kippa upp

kór: innsti hluti kirkju, næst altari

fölskvi: aska

pokkabót: uppbót, þóknun

Beinagrindin varð að ösku.

Aðra nótt dreymir hana að biskupsfrúin komi til sín og segi:

– Þá á ég nú eftir að borga þér dálítið. Norðan undir kirkjugarðinum er kringlótt þúfa. Í henni er fölginn dálítill fjársjóður. Hann skaltu eiga en mundu mig samt um að sleppa ekki skólapiltunum svo að þeir borgi þér ekki það sem þeir lofuðu.

Um morguninn fer stúlkan og leitar uppi þessa þúfu og finnur hana og í henni talsverða peninga sem hún líka tekur og varðveitir. Pennan dag fer hún enn til pilta og heimtar að þeir **efni orð sín** en þeir svara öllu því sama. Tekur þá Vigfús undir með henni og segir það skömm þeirra að svíkja svo loforð sitt en þeir svara honum illu einu. **Harðnar þá ræðan** svo að þar kemur að Vigfús hótar þeim að segja biskupi og skólameistara frá þessu og muni þeir skipa þeim að efna orð sín við stúlkuna en þeir **gerðu gys** að þessu.

Makleg málagjöld

Fór þá Vigfús og sagði biskupi og skólameistara frá öllu eins og til hafði gengið að fráteknu um peningafundinn því stúlkan hafði sagt honum frá öllu hið sanna. Fóru þeir þá biskup og skólameistari til pilta og gjörðu þeim **átölur** fyrir **brigðmælgin** og skipuðu þeim að borga það lofaða, hvað þeir þá nauðugir viljugir máttu gjöra.

Skömmu seinna hafði stúlka þessi gifst fátækum manni en að nokkrum tíma liðnum keyptu þau tuttugu **hundraða** jörð fyrir peninga hennar.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Hvernig stóð á því að beinagrindin lá undir kirkjubekk?
2. Af hverju vildi beinagrindin komast í kórinn?
3. Hvað varð um beinagrindina þegar hún hafði sæst við biskupsfrúna?
4. Hvað sögðu beinagrindin og biskupsfrúin hvor um sig við stúlkuna í draumi?
5. Hvað gerði Vigfús til að sjá til þess að skólapiltar borguðu stúlkunni fyrir að sækja beinagrindina?
6. Hvaða boðskapur ætli sé í þessari sögu?
7. Hvaða lýsingarorð ætli lýsi stúlkunni best?
8. Taktu saman aðalatriði sögunnar.
9. Hvaða einkenni þjóðsagna hefur þessi saga? Skoðaðu það sem sagt er um þjóðsöguna fremst í bókinni.

efni orð sín: standi við orð sín

harðnar þá ræðan: eykst deilan, rifrildið

gerðu gys: hæddust að

makleg málagjöld: verðskulduð refsing

átölur: ávítur, umvöndun

brigðmælg: svik

hundrað, jarðarhundrað: jarðeign sem jafngilti 120 aukum silfurs, síðar 120 álnum vaðmáls, einu kúgildi eða 240 málfiskum; málfiskur er fiskur sem nær 18 þumlunga stærð

11. Brúðkaupsgesturinn

Söguhluggi

Risastór lærleggur kemur upp þegar verið er að taka gröf í kirkjugarði. Ógætileg orð manns nokkurs verða til þess að hann fær eiganda lærleggsins og vini hans í brúðkaupsveislu sína og neyðist svo til að fara með þeim í ævintýralega ferð á brúðkaupsnóttina.

Á einum kirkjustað á Íslandi bar það til að lík sálaðs manns skyldi jarðað í kirkjugarði sem vanalegt er. En þar sem gröfin var tekin kom upp úr með moldinni lærleggur úr manni mikið stór. Einn af þeim sem viðstaddir voru, ungur maður og kátur, tók lærlegginn og var að bera hann við sig hve hátt hann tæki sér og var að gjöra sér gaman að leggnum hvað stór hann var og spauga um að gaman væri að sjá þann mann sem hefði haft svona stór bein og mælti:

– Þessa og þvílíka pilta væri gaman að hafa í veislu og ef ég gæti skyldi ég bjóða slíkum í brúðkaupsveisluna mína.

Þá var hann spurður af þeim er hjá stóðu hvort hann mundi þó ekki verða hræddur ef maðurinn kæmi í veisluna hans en hann kvaðst hvergi mundi hræðast því aðra eins gesti mundi bæði fróðlegt og skemmtilegt að hafa í boði sínu – og skyldi ég víst segja þann mann velkominn.

Síðan liðu nú ár og dagar og nýir tímar komu þar til þessi fyrrnefndi ungi maður ætlaði að giftast og

tíðin leið að brúðkaupsdeginum. En aðfaranótt þess dags dreymdi brúðgumann að til sín kæmi maður mikill vexti, skrautbúinn, tignarlegur í andliti og alvarlegur á svip. Hann mælti heldur **styggur**:

– Nú ætla ég að koma til þín á morgun og vitja þess er þú bauðst mér þegar þú varst að gjöra þér gaman að beininu úr mér. Þú manst líklega hvað það var og er þér nú ráð að enda vel orð þín ella mun þér ekki vel duga. Líka læt ég félaga mína fylgja mér. Að svo mæltu hvarf hann en hinn vaknaði og þótti draumurinn ekki góður og iðraðist nú heldur hve **fjölörður** hann hefði verið forðum í að bjóða þeim er beinið átti.

styggur: önugur, skapvondur, fælinn

fjölörður: margorður

Átu þeir moldina og drukku vígða vatnið en sögðu ekki orð.

Brúðkaupsdagurinn

Um morguninn brá mönnum illa við er þeir sáu brúðgumann mjög óglaðan og sem óttasleginn eða kvíðandi í stað þess er þeir áttu von á að sjá hann fjörugan, glaðan og gott hugsandi um brúðkaupið. En enginn vissi hvað slíku mundi valda. Loksins fór

Draugar

presturinn sem átti að gefa hann saman við konuna að spyrja hann hví hann væri svo **hnugginn** og þá sagði hann presti að hann ætti von á gestum sem hann væri hræddur um að lítill **veisluprýði** mundi að þykja. Síðan sagði hann presti alla söguna, hvað hann hefði talað fyrr við gröfina og svo hvað hann dreymdi.

Prestur kvað hann ekki skyldi það hræðast.

– Og mun ég, mælti hann, svo um sjá að þetta verði þér ekki að meini og var betur þú sagðir mér hið sanna. Nú sagði prestur svo fyrir að tjalda skyldi litla stofu, setja þar borð og bekki og búa vel um. Síðan lét hann setja þangað flöskur og staup og það fyllti hann af vígðu vatni. Svo lét hann setja á borðin diska og allt það er til máltíðar þurfti en diskana fyllti hann með **vígða mold**.

Svo var settur til maður að hafa gát á þegar hinir ókunnnu boðsmenn kæmu og vísa þeim til sætis í fyrnefnda stofu og **í það mund** er fólk settist til borða komu tólf menn stórir vexti og var einn stærstur og gekk sá fyrir og helst gengu þeir þar sem skjól var eða skugga bar á.

Var þeim þá vísað til sætis og það þáðu þeir. Svo var helld á staup fyrir þá og þeir drukku vígða vatnið. Síðan sátu þeir þar um daginn með glöðu **yfirbragði**, borðuðu moldina og drukku vatnið en ekki töluðu þeir orð og um kvöldið stóðu þeir undan borðum, hneigðu sig hæversklega og gengu burtu og þótti þessi atburður hinn kynlegasti. En þó sumum þættu þeir **geigvænlegir** varð koma þeirra engum þar að meini.

Brúðkaupsnóttin

Leið svo kvöldið til þess fólk fór í **rekkjur**. Þá háttaði brúðguminn hjá brúðinni og sofnaði sætan eins og þeim mun kunnugt vera er þvílíkt hafa hlotið og reynt en um nóttina dreymir hann að fyrrnefndi stórvaxni gesturinn kom til hans með glöðum svip og þakkaði honum alúðlega veitingarnar og mælti:

– Illa hefði nú farið fyrir þér, hefðir þú ekki notið að þér vitrari manna. En fyrst þér heppnaðist svo vel að **enda orð þín** þá vil ég nú sýna þér það vináttubragð aftur á móti að bjóða þér að koma til minna heimkynna og þiggja veitingar hjá mér nú í nótt.

En er hinn ungi maður hugsaði hver munur á því væri að hvíla í faðmi hinnar ungu konu í brúðarsænginni og hinu að hverfa til bústaða þeirra dauðu í dimmu grafarinnar þar sem er svo kalt og hart þá fór um hann kuldahryllingur. Andvarpaði hann þá og mælti:

– Hvernig kann ég sem er lifandi að geta fylgt þér til þinna heimkynna í ríki þeirra dauðu nema svo aðeins að ég yfirgefi allt sem ég hefi hlotið í lífinu og einnig lífið sjálft og hvernig geturðu ætlast til að mér sé það geðfellt á þessari stundu sem er vordagur yndisins og árstíð ástarinnar? Og bið ég þig þess vegna fyrirgefa mér þó ég hafni þessu boði þínu. Þá mælti hinn aðkomni:

– Ekki er annar kostur en þú farir með mér og þiggir boð mitt og skal ég ábyrgjast að þig skal í engu saka og skal ég fylgja þér heim aftur til konu þinnar með heilu og höldnu áður en ljómar af degi. Sá þá hinn að hann hlaut að fara.

Því næst þykist hann klæða sig með flýti og fylgja hinum ókunna manni þangað sem gröfin var tekin um árið og stóri leggurinn kom upp úr. Tók þá förunautur hans í hönd honum og hvarf með hann þar ofan í jörðina. Liðu þeir svo gegnum þau myrku fylgsni jarðarinnar þar til þeir komu að húsi einu fögru. Þar leiddi sá stóri maður gest sinn inn.

Í fylgsnum jarðar

Húsið var fagurt innan og ljómaði af mörgum ljósum. Þar voru fyrir ellefu menn og fögnuðu þeim vel. Var þar vín og vistir á borð borið og var það hin ágætasta fæða og besta vín. Settust þeir síðan allir til borðs og borðuðu og drukku sem þá lysti. Voru þeir allir glaðir og **viðmótsgóðir** við gest sinn og þótti honum samkvæmið hið skemmtilegasta. En er þeir höfðu lengi nætur setið og glatt sig við vín og vistir, skemmtilegar ræður og frásagnir mælti fyrirmaðurinn við gest sinn:

hnugginn: dapur, sorgmæddur

veisluprýði: það sem bætir veisluna

vígð mold: blessuð af presti

í það mund: um það leyti (mund: tími)

yfirbragð: svipur, útlit

geigvænlegir: hræðilegir, ógnandi

rekkjur (rekkja): rúm

enda orð þín: standa við, efna orð þín

viðmótsgóðir: komu vel fram við hann

– Nú vænti ég að þér þyki mál komið að ég fylgi þér heim til þín. En hvernig hefur þér þótt að dvelja hjá mér?

Hinn sagði sem var að honum þótti þar gott að koma og allt fara fram hið besta. Þá mælti jarðbúinn:

– Nú skal ég fylgja þér heim aftur en svo þú getir sannað að þetta er fyrir þig hefur borið sé meira en draumur þá skalt þú hafa þetta með þér til **jarðteikna** því varla mun aðra eins síðu að fá í þinni sveit.

Tók hann þá **sauðarsíðu** af borðinu og fékk honum og var hún miklu þykkri og feitari en þær er hann hafði áður séð og stakk hann henni í kápu sína. Því næst kvaddi hinn ungi maður samsætisfélagu sína og fór svo leiðar sinnar og hélt í hönd félagu sínum. Liðu þeir svo gegnum myrkrin þar til þeir komu upp á jörðina á sama stað og þeir fóru fyrr niður. Fóru þeir svo leiðar sinnar þar til þeir komu til rekkjunnar brúðhjónanna. Kvaddi þá hinn aðkomni brúðguma með vinsemd og hvarf síðan en hinn þóttist háttu í öðru sinni hjá konu sinni og vaknaði ekki fyrr en um morguninn í faðmi hennar.

Sagði hann þá frá hvað fyrir hann hafði borið um nóttina og sýndi sauðarsíðuna og fór hún víða til sýnis og sást hvergi önnur slík, svo var hún feit og þykk. Þótti þessi atburður allur saman vera hinn merkilegasti.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Hvað dreymdi brúðgumann aðfararnótt brúkaupsdagsins?
2. Hvaða ráð gaf presturinn brúðgumanum?
3. Hvers vegna var manninum boðið til veislu?
4. „Hvernig kann ég sem er lifandi að geta fylgt þér til þinna heimkynna í ríki þeirra dauðu nema svo aðeins að ég yfirgefi allt sem ég hefi hlotið í lífinu og einnig lífið sjálf og hvernig geturðu ætlast til að mér sé það gefið á þessari stundu sem er vor-dagur yndisins og árstíð ástarinnar? Og bið ég þig þess vegna fyrirgefa mér þó ég hafni þessu boði þínu.“ Endursegðu þessa ræðu. Styttu og einfaldaðu.
5. Lýstu með þínum eigin orðum ferðalaginu til heimkynna draugsins. 20–30 orð.
6. Hvað gaf draugurinn brúðgumanum að skilnaði?
7. Hvernig mynd er dregin upp af heimkynnum draugsins? Lýstu þeim og því sem þar gerðist með þínum orðum.

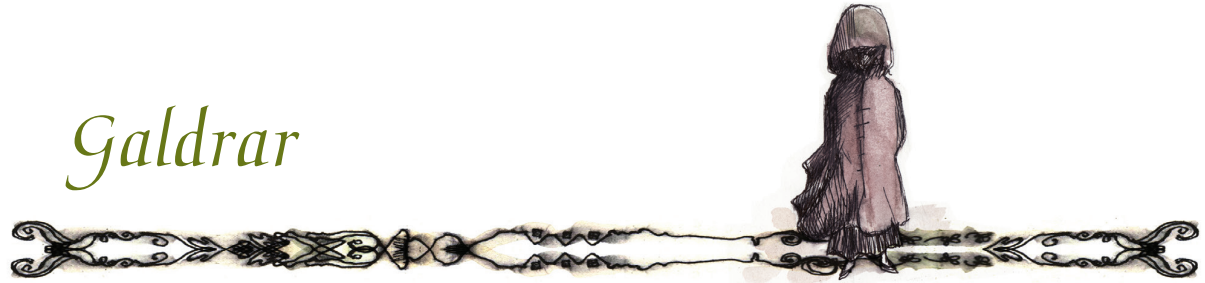

jarðteikn (hér): sönnun

sauðarsíða: rifjahluti sauðkindar ásamt kjötinu

Galdrar

Galdrar eru ekki stór hluti af lífi okkar nú á tímum. Einu galdra-mennirnir sem við hittum eru með pípuhatt og koma í heimsókn, til dæmis í fermingarveislur. En þetta var öðruvísi hér fyrr á öldum. Þá var galdratrú útbreidd með þjóðinni. Sérstaklega var þetta al-gengt á 17. öld sem nefnd hefur verið galdraöld. Þá gerðist ýmis-legt ljótt sem tengdist raunverulegum eða ímynduðum göldrum. Sögurnar hér á eftir voru sagðar í baðstofum Íslands öld eftir öld en ekki skráðar frekar en aðrar þjóðsögur fyrr en á 19. öld. Hér eru sögur af gandreiðum, galdraskóla og Sæmundi fróða sem var talinn rammgölldróttur og í sérstöku sambandi við kölska og púka hans. Þá kemur kvæði um undarlegan karl sem rær einn til fiskjar og fyllir alltaf bát sinn hvernig sem viðrar. En aflinn er kannski nokkuð óvenjulegur. Og loks er saga af presti nokkrum sem leikur illilega á kölska.

12. Átta herramannsdætur

Söguhluggi

*Systur stunda gandreidd á vinnumönnum á nóttunni.
Einn þeirra kemst að þessu og kemur fram hefndum.*

Það var einu sinni herramaður sem átti átta dætur. Hann hafði líka átta vinnumenn. Þeir voru oft að tala um það sín á milli hvað þeim fyndist þeir vera máttvana og niðurdregnir daglega.

Einn þeirra átti sér góðan kunningja þar á næsta bæ, skammt frá **slotinu**. Hann kemur einu sinni til þessa kunningja síns og leiðir nú þetta meðal annars í tal við hann og segist ekki vita hvernig því sé varið hvað sér finnist hann þróttlaus til þess að gera nokkuð þó hann verði að þvinga sig til vinnu daglega. Og svona séu þeir allir samþjónar sínir að þeir geti varla **hrært** sig fyrir einhverju **sleni**.

– Ja, það veit ég ekki heldur, segir hinn, hvernig það kemur til nema ef það væri lögð **gandreidd** við ykkur sofandi svo þið fengjuð ekki að hafa næði á nóttunni.

– Gandreið? segir vinnumaður, hvernig er hún?

– Það skal ég segja þér, segir hinn, það er skinnbeisli flegið af dauðum manni og hver hlutur sem það er haft mátulegt á og maður leggur það við verður að hesti, hvort það er hrosshaus, leggir eða eitthvað annað þá má ríða því með beislinu hvert sem maður vill. Sama er sé það lagt við sofandi

mann, þá má ríða honum svo hann viti ekki af, því hann getur ekki vaknað meðan beislið er á honum. Að sönnu má ríða vakandi manni með því líka en hann getur smeygt fram af sér þegar hann vill.

Þetta þótti vinnumanni **minnileg** saga. Kunningi hans segir að hann skuli ekki geta um þetta við neinn mann en hann skuli nú einhverja nóttina bera sig að hafa á sér andvara og sofna ekki. Vinnumaður hugsar nú eftir þessu sem kunningi hans sagði og hefur nú á sér **andvara** strax næstu nótt eftir. Vinnumennirnir sváfu allir í sama herbergi.

Krókur á móti bragði

Nú þegar þeir eru allir nýsofnaðir um kvöldið þá sér hann hvar systurnar koma inn til þeirra með sitt skinnbeislið hver og ganga hljóðlega sín að hverju rúmi og fara nú að beisla vinnumenn föður síns og ein kemur nú til hans og leggur við hann beislið. Hann lést vera sofandi eins og hinir og lofaði henni að beisla sig.

Nú stigu þær allar á bak og þeysa nú stundarkorn þangað til þær koma að einum herramanns-

Nú stíga þær allar á bak og þeysa stundarkorn.

garði. Þar fara þær af baki við einar prýðilegar húsdýr og skilja hestana þar eftir með beislunum en ganga sjálfar inn.

Þessi vinnumaður sem vakandi var smeygði sem fljótast fram af sér og læddist inn á eftir þeim. Hann sér þær koma þar inn í vel um búið herbergi. Þar eru átta karlmenn hver í sínu rúmi. Þeir heilsa systrunum vinsamlega og þær þeim. Svo fara þær allar upp í sængurnar sín hjá hverjum þeirra og fara þar nú að sofa.

Vinnumaður fer nú út aftur til **stallbræðra** sinna og smeygir fram af þeim öllum, vekur þá og segir þeim frá því hvert þeir séu komnir og hvernig á öllu standi. Þeir undruðust nú yfir því að vakna þarna og þökkðu vinnumanni fyrir. Hann segir að þeir skuli nú allir fara inn með beislin og leggja þau við herramansdætur þegar þær væru sofnaðar og gjalda þeim líku líkt.

Já, þeir segja þetta sé vel til fundið, þær séu þess verðugar. Nú þegar allt var sofnað þá læðast þeir inn að rúmunum til systranna og beisla þær. Svo teyma þeir þær nú út og fóru þar á bak og gjörðu sér svo dálítinn afkrók þaðan og til næsta bæjar,

slot: höll, stórhýsi

hræra: hreyfa

slen: deyfð, doði, slappleiki

gandreid: reið á reiðskjóta sem magnaður er með göldrum

minnileg: minnisstæð, eftirminnileg

andvari (hér): varúð, gát

stallbróðir: félagi, lagsmaður

vöktu þar húsbóndann og báðu hann að selja sér nú **skaflajárn** undir hestahræin sín sem allir séu **kvikugengnir** en eigi þó nokkuð langa leið að fara.

Húsbóndinn fær þeim strax járnin og svo voru þeir nú ekki lengi að reka þau undir hestatötrin. Svo **dóluðu** þeir nú þaðan þarna og þangað sem kunningi vinnumanns sem fyrr er getið átti heima.

Vinnumaður segir honum nú frá öllu eins og farið hafði og spyr hvort nokkuð muni verða haft á því hvað þeir hefðu nú illa farið með dætur herramannsins. Nei, það segir hinn ekki verði af því að þær hefðu áður breytt svo skammarlega við þá en þeir verði að segja frá öllu eins og sé. Vinnumaður segir að þeir hefðu nú ekki ætlað að þegja yfir **háttalagi** þeirra. Svo riðu þeir nú heim og fóru inn með klárana og lögðu þá upp í sængur þeirra, tóku svo fram af þeim og gengu út með beislin.

Kvitturinn

Um morguninn var kominn upp ljótur **kvittur**: Að systurnar væru allar skaflajárnaðar en vissu þó ekki hvernig á því stæði. Herramaður kallar á vinnumenn sína og spyr þá hvort þeir viti ekkert til þess hvernig dætur sínar séu illa komnar. Jú, þeir segjast vera valdir að því og segja honum nú allt eins og var fyrir hverja sök þeir hefðu farið svona með þær.

Herramaður verður hissa af þessum sögnum en heldur þar hjá að þeir skrökvi þessum **óhróðri** á dætur hans. Svo gengur hann nú til þeirra systra og segir þeim hvað vinnumenn hafi sagt sér um þær

og spyr hvort þeir hafi satt að mæla en þær segja það allt saman bannaða lygi. En af því herramanni sýndist þeim bregða þá gekk hann harðlega á þær þangað til þær máttu gangast við breytni sinni við vinnumennina. Svo varð faðir þeirra þeim reiður að hann rak þær allar burtu frá sér og taldi þeim þetta maklega pynting fyrir lifnaðinn. En vinnumennirnir unnu **slenlaust** verk sín eftir þetta.

Þjóðsögur Jóns Arnasonar

Að lestri loknum

1. Af hverju voru vinnumennirnir svo máttvana og niðurdregnir?
2. Hvernig komust þeir að hinu sanna?
3. Hvernig brugðust þeir við?
4. Hvað ætli vinnumaðurinn hafi hugsað þegar hann áttaði sig á því sem var að gerast? 10–20 orð.
5. Hvað gerði bóndinn þegar hann frétti af þessu?
6. Finnst þér hægt að réttlæta viðbrögð föðurins eða hefði hann getað brugðist við á annan hátt?

skaflajárn: skeifa með broddum (skeifan er negld undir hófa hestsins)

kvikugengnir: gengnir upp í kviku, hófur eyddur, skinnlaust hold undir

dóluðu, dóla: ríða hægt, slæpast

kvittur: orðrómur, sögusögn

óhróður: illmæli, rógur

háttalag: hegðun

13. Konan sem fór í Svartaskóla

Söguhluggi

Hér segir frá konu sem notar galdra til að ferðast um loftin blá. Á hverri nóttu sest hún á skólabekk í Svartaskóla og vinnur fram undir morgun. Eða þangað til bóndi hennar kemst að þessu og grípur til sinna ráða.

Það voru einu sinni hjón á bæ. Þess er ekki getið að þau hefðu fólk nema einn vinnumann. Þegar fram liðu stundir fór konan að taka það upp að sofa öllum dögum. Þetta þótti þeim bónda og vinnumanni undarlegt því þeir vissu nú ekki annað en að hún svæfi á nóttunni líka. Nú hugsaði vinnumaður með sér að hann skyldi reyna að vaka komandi nótt og vita þá hvort hún svæfi.

Um kvöldið hátta nú allir eins og vant er en vinnumaður sofnað ekki. Hann snýr sér fram og gætir vel að konunni. Þegar hún heldur að þeir séu sofnaðir rís hún upp aftur og klæðir sig, tekur síðan glas með einhverju í og **dreypir** á bónda og fer svo fram. Vinnumaður rís upp og læðist á eftir konunni. Þegar hún kemur fram í bæjardyrnar þá tekur hún þar svarta vettlinga og lætur upp á sig, gengur svo út á hlaðið, baðar upp höndunum og segir:

– Upp og fram en hvergi niður, og þá strax hefst hún á loft í krafti þessara orða.

– Upp og fram en hvergi niður, segir vinnumaður og með það fer hann upp líka.

Svo líða þau yfir land og sjó þangað til þau koma á eitt landspláss. Eftir það gengu þau stundarkorn þar til þau komu að dálitlu húsi. Þar gekk konan inn og vinnumaður á eftir. Síðan settist hún niður við borð sem þar var. Vinnumaður settist þar líka niður utar við. Á borðinu logaði dálítil **ljóstíra**.

Nú leið ekki langur tími þangað til að grá **loppa** kemur upp á borðið með steinspjöld og **stíli**. Þau taka við sínu spjaldinu hvort eins og hinir fleiri sem þar sátu allt í kring við borðið. Nú fóru allir að klóra eitthvað hver á sitt spjald en vinnumaður skrifaði nafn Jesú á spjaldið sitt.

Svartiskóli: skóli í Frakklandi á miðöldum. Á seinni tímum var kölski talinn hafa verið þar skólastjóri

dreypta: láta drjúpa á, skvetta á

ljóstíra: dálítið ljós

loppa: loðin, stór hönd (m.a. á trölili eða draug), krumla

stíli, af stíll: ritfæri (úr leirblöndu) á stærð við blýant, notað til að skrifa á töflu með

Undir daginn leggja nú allir spjöldin á borðið og loppan sama kemur og tekur þau öll nema spjald vinnumanns, það lá eftir á borðinu. Nú stendur konan upp og gengur út. Vinnumaður fer á eftir henni. Þegar hún kemur út setur hún nú upp vettlinga sína eins og fyrr og segir:

– Upp og fram en hvergi niður.

– Upp og fram en hvergi niður, segir vinnumaður. Í krafti þessara orða hefjast þau á loft og líða yfir sjó og land þangað til þau koma heim á hlaðið. Þar tekur hún af sér vettlinga sína, skilur þá eftir þar í bæjardyrum og gengur svo inn.

Um daginn segir vinnumaður bónda frá þessu öllu saman og segir hann skuli **bera sig** að sofna nú

ekki í kvöld en muna sig um það að **láta sín ekki við geta**.

Um kvöldið leggur bóndi sig til svefns eins og hann var vanur og lætur sem hann sofni. Þegar konan heldur að þeir séu nú sofnaðir þá fer hún að **örla sér**. Þá læst bóndi vakna og spyr hvað þetta **hafi að þýða**, hvað hún ætli. Konan verður nú eins og háls**sneypt** og svarar engu.

Bóndi segir að það sé ekki sem hún haldi að hann viti ekki um ferðalag hennar, jú, hann viti það vel og megi hún leggja slíkt **háttalag** niður, annars skuli hún fá að mæta töluverðu misjöfnu. Eftir þetta **lét** konan **af** þessu og hagaði sér almennilega.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

bera sig: reyna

láta sín ekki við geta: hafa hljótt um sig, láta ekki á sér bera

örla sér: hreyfa sig

hafi að þýða: eigi að þýða

sneypt: skömmustuleg

háttalag: venjur, hegðun, hátterni

láta af: hætta

Að lestri loknum

1. Hvað var það sem vakti athygli bónda og vinnumanns við hegðun konunnar?
2. Hvernig komst vinnumaður að hinu sanna um ferðir konunnar? 15–20 orð.
3. Hvernig er kennaranum lýst í þeim skóla sem konan sótti?
4. Hvað ætli bóndi hafi átt við með að konan skyldi „fá að mæta töluverðu misjöfnu“ ef hún hætti ekki næturferðum sínum?
5. Hvað skyldi konan hafa verið að læra í skólanum?

Tókst konan þá á loft í krafti orðanna.

14. Svartiskóli

Sögu gluggi

Sagt er frá Svartaskóla og íslenskum nemendum þar til forna. Kölski var þar skólameistari og krafðist þess að eiga þann er gengi út síðastur þegar skóla lyki.

Sæmundur fróði tók það hlutverk að sér.

Sá skóli var í **fyrndinni** til úti í heimi sem hét Svartiskóli. Þar lærðu menn galdur og ýmsan fornan fróðleik. Svo var til háttað í skóla þessum að hann var í jarðhúsi rammgerðu mjög, á því var enginn gluggi og var þar því alltaf niðamyrkur inni. Enginn var þar kennari og námu menn allt af bókum sem voru skrifaðar með eldrauðu lettri sem lesa mátti í myrkrinu.

Aldrei máttu þeir sem þar lærðu koma undir bert loft eða sjá dagsljósið á meðan þeir voru þar. En það voru þrír eða sjö vetur sem þeir urðu að vera í skólanum til að verða **fullnuma**. Hönd ein grá og loðin kom á hverjum degi inn um vegginn og rétti skólapiltum mat. En það **áskildi** sá sér sem skólann hélt að hann skyldi eiga þann sem síðastur gekk út af þeim sem burtu fóru úr skólanum á ári hverju. En af því að allir vissu að **kölski hélt skólann** vildi hver sem gat forða sér frá því að ganga seinastur út úr honum.

Einu sinni voru þrír Íslendingar í Svartaskóla: Sæmundur fróði, Kálfur Árnason og Hálfván Eld-

járnsson eða Einarsson sem seinna varð prestur að Felli í Sléttuhlíð. Þeir áttu allir að fara burtu í einu og bauðst þá Sæmundur til að ganga seinastur út. Urðu hinir því fegnir. Sæmundur varpaði þá yfir sig kápu stórri og hafði ermarnar lausar og engan hnapp hnepptan. En **rið** var upp að ganga úr skólahúsinu. Þegar nú Sæmundur kemur á riðið, þrífur kölski í kápu hans og segir:

– Þig á ég. Varpaði þá Sæmundur af sér kápunni og hljóp út. Hélt kölski kápunni einni eftir. En járnhurðin **rumdi** á hjörunum og skall svo fast aftur á hæla Sæmundi, að hælbeinin særðust. Þá sagði hann:

– Skall þar hurð nærri hælum, og er það síðan orðið að máltæki. Þannig komst Sæmundur fróði burt úr Svartaskóla með félögum sínum.

Aðrir segja að þegar Sæmundur fróði gekk upp riðið og kom út í dyrnar á Svartaskóla þá skein sólin móti honum og bar skugga hans á vegginn. Þegar kölski ætlaði að taka Sæmund, þá sagði hann:

– Ég er ekki seinastur. Sérðu ekki þann, sem

á eftir mér er? Kölski þreif þá til skuggans sem hann hélt mann vera en Sæmundur slapp út og skall hurðin á hæla honum. En upp frá þeirri stundu var Sæmundur jafnan skuggalaus því kölski sleppti aldrei skugga hans aftur.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

í fyrndinni: fyrir ævalöngu

fyrnd: löngu liðinn tími

fullnuma: hefur lokið námi

áskildi, áskilja: lýsa yfir rétti sínum

kölski hélt skólann: stjórnaði, rak skólann, var skólameistari

rið: þrep, stallur, göngubré

rymja, rumdi, rumið: marra, drynja

Hélt kölski þá kápunni einni eftir.

Áð lestri loknum

1. Hvers vegna voru bækurnar í Svartaskóla skrifaðar með eldrauðu lettri?
2. Er eitthvað í þessari sögu sem minnir á aðra sögu hér í bókinni? Hvað er það og hvaða saga?
3. Hvaða orðtæki er í þessari sögu og hvað merkir það?
4. Endursegðu seinni söguna af því þegar Sæmundur slapp úr Svartaskóla.
5. Hvað missti Sæmundur í Svartaskóla?

15. Púkablístran

Söguhluggi

Sæmundur fróði geymir púkablístru undir rúmi sínu. Einn daginn blæs vinnukona hans í hana. Það setur hana í nokkurn vanda.

Sæmundur fróði átti pípu eina sem hafði þá náttúru að þegar í hana var blásið komu einn eða fleiri **púkar** til þess sem í hana blés og spurðu hvað þeir ættu að gera.

Einu sinni hafði Sæmundur skilið pípuna eftir í rúmi sínu undir höfðalaginu þar sem hann var ætíð vanur að hafa hana á næturnar. Um kvöldið sagði hann þjónustustúlkunni að búa um sig eins og vant væri en **tók henni vara** fyrir því ef hún fyndi nokkuð óvanalegt í rúminu þá mætti hún ekki snerta það heldur láta það vera kyrrt á sínum stað.

Stúlkan fór nú að búa um og varð heldur en ekki forvitin þegar hún sá pípuna. Hún tók hana óðara skoðaði hana í krók og kring og seinast blés hún í hana. Kom þá undireins til hennar púki einn og spurði:

– Hvað á ég að gera? Stúlkunni varð bilt við en lét þó ekki á því bera.

Svo stóð á að um morguninn hafði verið slátrað tíu sauðum hjá Sæmundi og lágu allar **gæurnar** úti. Stúlkan segir þá púkanum að hann eigi að telja

öll hárin á gærunum og ef hann verði fljótari að því en hún að búa um rúmið þá megi hann eiga sig.

Púkinn fór og kepptist við að telja og stúlkan hraðaði sér að búa um. Þegar hún var búin átti púkinn eftir að telja á einum **skæklinum** og varð hann þá af kaupinu.

Sæmundur spurði síðan stúlkuna hvort hún hefði fundið nokkuð í rúminu. Hún sagði frá öllu eins og var og líkaði Sæmundi vel **ráðkænska** hennar.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

púki: smádjöfull

tók henni vara: varaði hana við

gæra: sauðskinn með ullinni á

skækill: lítið skinn, einkum sem hefur umlukið útlími

ráðkænn: ráðagóður, fundvís á úrræði

Áð lestri loknum

1. Hvaða náttúru hafði pípan?
2. Hvað átti stúlkan að gera ef hún fyndi e-ð í rúminu?
3. Reyndu að ímynda þér hugsanir stúlkunnar þegar púkinn birtist. Skrifaðu 15–20 orð.
4. Hvernig urðu viðskipti stúlkunnar og púkans? Endursögn.

Kepptist púkinn við að telja hárin á gærunum.

16. Kölski er í fjósi

Söguhluggi

Sæmundur fróði ræður kölska sem fjósamann. Kölski kemur honum í vandræði en Sæmundur sér við honum.

Einu sinni vantaði Sæmundur fróða fjósamann. Tók hann þá kölska og lét hann vera í fjósinu hjá sér. Fór það allt vel og leið svo fram á **útmánuði** að kölski gerði verk sitt með öllum sóma. En á meðan séra Sæmundur var í stólnum á páska-daginn bar kölski alla mykjuna í haug fyrir framan kirkjudyrrnar.

Svo þegar prestur ætlaði út eftir messuna þá komst hann ekki. Sér hann þá hvað um er að vera, stefnir kölska til sín og lætur hann **nauðugan viljugan** bera burtu aftur alla mykjuna frá kirkjudyrrunum og á sinn stað. Gekk séra Sæmundur svo fast að honum að hann lét hann seinast sleikja upp leifararnar með tungunni. Sleikti þá kölski svo fast að það kom **laut** í helluna fyrir framan kirkjudyrrnar. Þessi hella er enn í dag í Odda og nú ekki nema fjórðungur hennar. Liggur hún nú fyrir framan bæjardyrnar og sér enn í hana lautina.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Sæmundur fróði bjó í Odda á Rangárvöllum. Finndu þennan kirkjustað á landakortinu.
2. Í sögunni sést að Sæmundur hafði gott tak á kölska. Hvað bendir helst til þess? 25–30 orð.

útmánuðir: tveir til þrír seinustu mánuðir vetrar, einkum góa og einmánuður

nauðugan viljugan: þó hann vilji það ekki

laut: dæld, lægð

17. Á Dökkumiðum

Sögu gluggi

Karl einn rær á hverju kvöldi á sömu fiskimið. Fiskar alltaf vel en þetta er enginn venjulegur karl.

Dimmt er á Dökkumiðum,
djúpur og úfinn sær;
á hverju einasta kvöldi
karl einn þangað rær.
– Dimmt er á Dökkumiðum.

Þegar hann fyrst þar fleygði
fögurum öngli í sjó,
gamlan og feitan **golþorsk**
gladur inn hann dró,
tautaði eitthvað við sjálfan sig,
söng – og skellihló.

Á hverju kvöldi síðan
karlinn þangað fer
og við þessar fiskiveiðar
vel hann unir sér
og alltaf kemur hann hlaðinn heim,
hvernig sem veður er.

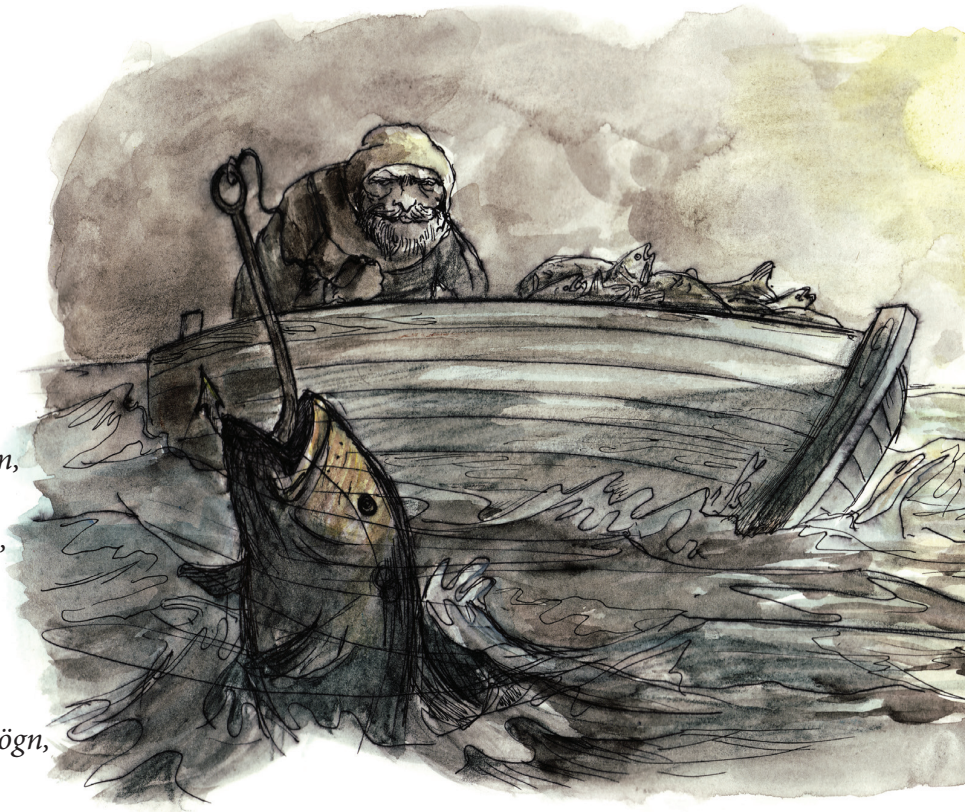
Dimmt er á Dökkumiðum,
djúpur og úfinn sær;
og sumir segja að karlinn,
sem að þangað rær,
sé með horn og hala,
hófa – og jafnvel klær.

Og það er í gamalli þjóðsögn,
að þegar einhver deyr,
þá verði sálin að þorski
til að þvo af sér gamlan leir . . .
og síðan ekki söguna meir.
– En dimmt er á Dökkumiðum.

Davíð Stefánsson frá Fagraskógi

golþorskur: mjög stór
þorskur

Áð lestri loknum

1. Hver heldur þú að karlinn í kvæðinu sé?
2. Hvað er hann að veiða?
3. Búðu til sögu úr frásögn kvæðisins.

18. Kálfur og kölski

Söguhluggi

Kálfur prestur lét kölska vinna fyrir sig og í staðinn átti kölski að fá sál hans við dauðann. Þegar prestur lá banaleguna birtist kölski til að sækja hann ...

Kálfur Einarsson hét prestur, hann var á Fellum í Sléttuhlíð. Kálfur lærði í Svartaskóla og eru margar frásagnir til um viturleik hans og kunnáttu og hvernig hann lét kölska þjóna sér til hvers sem hann vildi. Var það í kaupmála þeirra prests og kölska að kölski ynni fyrir prest allt sem hann legði fyrir hann en fengi Kálf að síðustu fyrir.

Stóð svo allan aldur Kálfs. Þegar Kálfur var gamall mjög tók hann sótt allþunga. En þegar hann **kenndi sín** að sú sótt mundi **helsótt** vera það hann að nautkálfur einn væri látinn undir rúm sitt þar sem hann lá. Ekki sást að prestur bæri hræðslu fyrir dauða sínum.

Þegar prestur sýndist langt leiddur kom kölski til hans og kvaðst nú kominn þegar til að sækja hann eins og skilmálar þeirra væru. Prestur brást ókunnulega við og byrsti sig móti kölska. Tók kölski þá upp handskrift prests með blóði ritaða og það hann við kannast. Prestur kvaðst svo gjöra mundi, leit á og mælti:

– Þar stendur ekki Kálfur Einarsson en hér er nú kálfurinn sem heitinn er – og kippti kálfinum fram undan rúmi sínu.

Sneyptist þá kölski og hvarf frá honum.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

kenndi sín: fann

helsótt: sótt er mundi draga hann til dauða

sneypast: snauta, skammast sín

Áð lestri loknum

1. Finndu Sléttuhlíð á landakortinu.
2. Segðu frá því hvernig Kálfur lék á kölska. Skrifaðu frásögnina niður.
3. Hvers vegna óttaðist Kálfur ekki dauða sinn?

Kímni- og ýkjusögur

Í þessum flokki eru hreinar skemmtisögur. Hér er gert botnlaust grín að heimsku manna og stundum eru ýkjurnar allsráðandi. Þó er að finna nokkurn boðskap í sumum þessara sagna eins og oft er í þjóðsögum og ævintýrum. Reyndar eru Bakkabræður svo heimskir að þeim er varla við bjargandi. Þeir fá þó nokkra aðstoð frá hjálpsömu fólki. Í sögunni um Dembi er það ráðagóð dóttir sem bjargar málum en svo koma sögur af heimskum körlum og kerlingum. Þar halda menn til skiptis að þeir séu dauðir eða geti flogið og aðrir ýmist græða á þeim eða er refsað fyrir. Sagan af Fóu feykirófu er svo gáskafullt ævintýri þar sem feykirófan leggur nöfnu sína í einelti ásamt hverju dýrinu á fætur öðru en fær að lokum makleg málagjöld. Hrein ýkjusaga.

19. Bakkabræður smíða sér hús

Sögu gluggi

Bræðurnir smíða hús eftir eigin höfði en hönnunin skapar ákveðin vandamál sem þeir reyna að leysa eftir því sem þeir hafa vit til.

Bakkabræður höfðu tekið eftir því að veðurlag var kaldara á vetrum en sumrum og eins hinu að því kaldara var í hverju húsi sem fleiri og stærri voru á því gluggarnir. Þeir þóttust vita að allt frost og birta væri af því komið að hús væru með gluggum. Þeir tóku sig því til og gerðu sér hús með nýju lagi að því leyti sem þeir höfðu engan glugga á því enda var þar kolniðamyrkur inni sem nærri má geta. Þeir sáu reyndar að þetta var dálítill galli á húsinu en bæði hugguðu þeir sig við það að hlýtt mundi vera í því að vetrinum og eins héldu þeir að bæta mætti úr því með góðum ráðum.

Þeir bræður tóku sig því til einn góðan veðurdag þegar glaðast var sólskin um hásumarið og fóru að bera út myrkrið úr húsinu í húfum sínu, sumir segja í **trogum**. Þeir hvolfdu úr þeim myrkrinu en báru aftur inn í þeim sólskin í húsið og hugðu nú gott til birtunnar **eftirleiðis**. En þegar þeir hættu um kvöldið og settust að í húsinu, **sáu þeir ekki** heldur en áður **handa sinna skil**.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Hvers vegna höfðu Bakkabræður engan glugga á húsinu?
2. Hvað gerðu þeir til að draga úr myrkrinu?
3. Hvers vegna var enn þá dimmt í húsinu um kvöldið?
4. „Þeir tóku sig því til og gerðu sér hús með nýju lagi að því leyti sem þeir höfðu engan glugga á því enda var þar kolniðamyrkur inni sem nærri má geta.“ Endursegðu þessa málsgrein með þínum orðum.

trog: ferhyrnt tréllát, víðara að ofan

eftirleiðis: héðan í frá, síðar

sjá ekki handa sinna skil: sjá ekki neitt, sjá ekki glóru

20. Þegar Bakkabræður rugluðu saman fótunum

Söguhluggi

Bræðurnir fara saman í fótabað en upp kemur óvæntur vandi sem þeir þurfa aðstoð við að leysa.

Þeim Bakkabræðrum hafði verið sagt að það væri ósköp hollt fyrir þá að **gera sér endur og sinnum heitar fótlaugar**. En af því að jafnan **var þröngt um** eldivið hjá þeim tímdu þeir ekki að hita sér vatn til þess.

Einu sinni vildi svo vel til að þeir **hittu fyrir sér laug** eða hver á ferð sinni. Nú **hugsuðu þeir gott til glóðarinnar** að þeir skyldu fá sér heitar fótlaugar fyrir ekki neitt, tóku af sér skó og sokka og settust hver hjá öðrum í kringum hverinn og höfðu fætuna niðri í. Þegar þeir fóru að gæta að, þekkti enginn þeirra sína fætur frá hinna. Með þetta voru þeir lengi í stöku ráðaleysi. Þeir þorðu ekki að hreyfa sig, því að þeir vissu ekki, nema þeir kynnu að taka skakkt til og taka hver annars fætur og sátu þeir svo, þangað til bar að ferðamann. Þeir kölluðu til hans og báðu hann í öllum bænum að þekkja í sundur á þeim fætuna. Maðurinn gekk til þeirra og sló með stafnum sínum á lappirnar á þeim og kannaðist þá hver við sína.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Hvað gerðist þegar Bakkabræður höfðu sett fætur sína í fótlaugina?
2. Hvaða ráð notaði maðurinn sem þeir báðu um hjálp?
3. Endursegðu þessa sögu með þínum orðum. 20–40 orð.

gera sér heitar fótlaugar: fara í fótabað

endur og sinnum: öðru hverju, við og við

var þröngt um: var lítið til af
hittu fyrir sér laug: rákust á heita laug

hugsuðu þeir gott til glóðarinnar: hlökkuðu til, ætluðu að gera sér mat úr

Þeir þorðu ekki að hreyfa sig, því að þeir vissu ekki, nema þeir kynnu að taka hver annars fætur.

21. Hvað étur kötturinn?

Söguhluggi

Bræðurnir kaupa sér kött en hann er ekki allur þar sem hann er séður.

Einu sinni voru þeir bræður enn á ferð og mættu manni sem hafði dýr í barmi sínum sem þeir höfðu aldrei séð. Þeir spurðu hvað dýr þetta hétu og til hvers það væri haft. Maðurinn segir að það sé köttur og drepi hann mýs og eyði þeim úr húsum. Það þykir þeim bræðrum mikil gersemi og spyrja hvort kötturinn sé ekki **falur**. Maðurinn segir að svo megi þeir mikið bjóða að hann selji þeim hann og varð það úr að þeir keyptu köttinn fyrir **geipiverð**. Fara þeir svo heim með kisu og láta vel yfir sér. Þegar heim kom mundu þeir eftir því að þeim **hafði láðst** að spyrja um hvað kötturinn æti. Fara þeir svo þangað sem maðurinn átti heima er seldi þeim köttinn. Var þá komið kvöld og fór einn þeirra upp á glugga og kallaði:

– Hvað étur kötturinn? Maðurinn svaraði í **grandaleysi**:

– Bölvaður kötturinn étur allt.

Með það fóru þeir bræður heim en fóru að hugsa um þetta betur. Þá sagði einn þeirra:

– Bölvaður kötturinn étur allt og hann bróður minn líka. Og svo sagði hver þeirra um sig.

Þótti þeim þá ráðlegast að eiga ekki kisu lengi yfir höfði sér, fengu mann til að **stúta** henni og græddu lítið á kattarkaupunum.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

falur: til sölu

geipiverð: mjög hátt verð

þeim hafði láðst: þeir höfðu gleymt, höfðu ekki gert það

grandaleysi: sakleysi, að eiga sér einskis ills von

stúta: drepa

Að lestri loknum

1. Af hverju létu Bakkabræður drepa köttinn sem þeir höfðu nýkeypt fyrir hátt verð?
2. Hvers vegna keyptu þeir köttinn?
3. Útskýrðu með eigin orðum hvað eftirfarandi setningar þýða:
Og svo sagði hver þeirra um sig.
... að eiga ekki kisu lengi yfir höfði sér.

22. Sagan af hattinum Dembi

Söguhluggi

Bláfátæk hjón með tvö börn nýta illa boð kaupmannsins um að velja ókeypis hlut úr búð sinni. Þá tekur dóttir þeirra til sinna ráða.

Einu sinni voru hjón á bæ. Þau áttu tvö uppkomin börn, son og dóttur. Karlinn, kerlingin og strákurinn voru hálfgerðir kjánar og ekki er nafns þeirra getið en dóttirin hét Sigríður og var hún mesta myndarstúlka og prýðilega greind. Mikil fátækt var í kotinu og matur oft af skorum skammti. Þó áttu hjónin einn dýrgrip sem mjög var í hávegum hafður. Það var gríðarstór hattur sem þau kölluðu hattinn Dembi. Og aldrei fóru þau svo í kaupstað að hatturinn væri ekki hafður með til skjóls eða skrauts.

Einn góðan veðurdag þegar óvenju þröngt var í búi spurðist það út um sveitina að nýr kaupmaður hefði sett upp verslun í nærliggjandi kaupstað. Hefði hann látið það boð út ganga að þegar fólk kæmi í verslunina til sín í fyrsta skipti mætti það velja sér einhvern hlut til eignar.

Að sjálfsögðu varð uppi fótur og fit í kotinu og karlinn ákvað að drífa sig í kaupstaðinn.

– Og mundu nú að velja einhvern mat en ekki tóma vitleysu, pabbi minn, sagði Sigríður.

Karlinn lofaði öllu fögru. Hann tók hattinn

Dembi, setti á höfuð sér og dró hann niður fyrir augu því að það rigndi svo mikið. Síðan kjagaði hann af stað í kaupstaðinn.

Þegar hann kom í verslunina bauð kaupmaður hann velkominn.

– Þú hefur víst aldrei komið hér fyrr. Má ekki bjóða þér að velja þér einhvern hlut? sagði hann.

– Jú, þakka þér fyrir. Þó veit ég ekki alveg hvað það ætti að vera, sagði karlinn.

– Viltu ekki skoða þig um í rólegheitum, þá finnurðu sjálfsagt eitthvað sem þér list á, sagði kaupmaðurinn.

Ekki stóð á karli sem hafði nú steingleymt að hann átti að biðja um mat. Hann gekk frá einni hillunni til annarrar og skoðaði og þuklaði. Ekkert sá hann þó sem honum leist á fyrr en hann að endingu rakst á gamlan ryðgaðan hníf sem lá úti í horni.

– Mikil lifandis ósköp er þetta góður hnífur, sagði hann. Svona hníf hefur mig alltaf langað til að eiga.

– Æ, þetta er nú bara ónýtur kuti sem er ekki til sölu. Hann lá þarna óvart. Má ekki heldur bjóða þér

Aldrei fóru þau svo í kaupstað að hatturinn væri ekki hafður með til skjóls eða skrauts.

eitthvað sem þú getur notað? spurði kaupmaðurinn.

– Nei, annaðhvort þennan hníf eða ekkert, sagði karlinn.

Og við það sat, karlinn fékk hnífinn og skundaði með hann heim.

Sigríður beið í dyrunum þegar hann kom í hlað.

– Jæja, pabbi minn, ertu nú með eitthvað í soðið? spurði hún.

– Nei, ég er sko með annað betra, sagði karlinn og dró upp hnífinn.

– Mikill **dómadags bjálfi** geturðu verið að koma með þennan hníf garm ryðgaðan og bitlausan þegar varla er til matarbiti í kotinu, sagði Sigríður gröm.

En ekki þýddi að **fárust** yfir því, það var búið sem búið var og nú varð að ráði að kerlingin færi næst í kaupstað.

Morguninn eftir lagði hún af stað með hattinn Dembi og hafði hann á maganum því vindurinn stóð í fangið. Er skemmst frá því að segja að hennar för varð á sömu leið og karlsins daginn áður nema að í staðinn fyrir hnífinn valdi hún gömul og lúin skæri sem höfðu fyrir **misgáning** legið inni í búðinni. Kaupmaðurinn reyndi að fá hana til að velja eitthvað annað en engu **tauti** varð við kerlu komið og sigri hrósandi hélt hún heim með skærin.

Nú var ákveðið að strákurinn færi daginn eftir. Sigríður áminnti hann um að velja nú mat og helst sem mest af honum og strákur lofaði öllu fögru. Svo þrammaði hann af stað og hafði hattinn Dembi á rassinum því að nú stóð vindurinn í bakið.

Og enn fór á sömu leið. Þegar strákur var búinn að leita um alla búðina fann hann loks eldgamalt brýni á afviknum stað. Brotið var það og skarðað en honum þótti það slíkur **kjörgripur** að hann bað kaupmanninn að leyfa sér að fá það. Hann þyrfti á því að halda til að brýna hníf og skæri sem foreldrar hans hefðu fengið þar í búðinni.

Þegar strákur kom heim með brýnið varð Sigríður öskureið enda var nú síðasti matarbitinn í kotinu þrotinn.

dómadags bjálfi: alger bjáni

fárust: vandræðast, fjasá

misgáningur: óvart

taut: (hér) fortölur

koma engu tauti við: geta ekki haft nein áhrif á

kjörgripur: kostagripur, ágætisgripur

– Þið eruð öll sömu kjánarnir. En nú fer ég í kaupstaðinn á morgun og bjarga því sem bjargað verður, sagði hún.

Morguninn eftir greiddi hún sér og snurfusaði og hélt af stað í kaupstaðinn. Og í þetta sinn var hatturinn Dembir skilinn eftir heima.

Þegar hún kom í búðina gekk kaupmaður til móts við hana og bauð hana velkomna.

– Þú hefur víst ekki komið hér áður, ungfrú góð, sagði hann.

– Ekki er það nú en foreldrar mínir og bróðir hafa verið hér, svaraði hún.

– Má ekki bjóða þér að velja þér eitthvað úr búðinni? spurði kaupmaður.

– Jú, þakka þér fyrir. Má ég velja mér hvað sem ég vil? spurði Sigríður.

– Já, hvað sem þú vilt, svaraði kaupmaður.

– Þá ætla ég að velja alla búðina og kaupmanninn líka, sagði Sigríður.

– Það var vel valið, enda vill svo til að mig vantar einmitt konu, sagði kaupmaðurinn. Og þar sem mér sýnist þú bæði hagsýn og ráðagóð, held ég að ég slái til.

Nú bað Sigríður kaupmanninn að láta sig hafa eitthvað matarkyns handa foreldrum sínum og bróður sem væru allslaus heima í kotinu og ekki stóð á því. Hann spennti hest fyrir kerru og fyllti kerruna af alls kyns mat. Sigríður settist upp í hana og ók með allan matinn heim á leið.

Karlinn, kerlingin og strákurinn stóðu öll úti og góndu þegar Sigríður ók í hlað. Hún sagði þeim

hvernig komið væri og nú var aldeilis slegið upp veislu í kotinu.

Síðan giftist Sigríður kaupmanninum og flutti í kaupstaðinn til hans.

Karl og kerling bjuggu áfram í kotinu með strákinn og Sigríður sá um að þau hefðu nóg að bíta og brenna. Og sem fyrr var hatturinn Dembir í öndvegi á heimilinu og æfinlega kom hann að jafngóðum notum, hvort heldur var til skjóls eða skrauts.

Heimildarkona: Arnþrúður Ingólfsdóttir

Sigríður og kaupmaðurinn færa fólkinu mat.

Áð lestri loknum

1. Segðu frá því hvernig fjölskyldan notaði hattinn Dembi.
2. Hvaða boð lét kaupmaðurinn út ganga þegar hann hafði sett upp verslun sína?
3. Endursegðu söguna í a.m.k. 200 orðum.

23. Heimskar kerlingar

Sögu gluggi

Kerling fer í kaupstað til að selja búfénað en gerir afdrifarík mistök. Bóndi hennar fer af stað og heitir því að hætta ekki fyrr en hann hafi fundið þrjár kerlingar, jafnvitlausar henni. Það reynist ekki erfitt.

Bóndi nokkur átti kerlingu **grunnhyggna**. Einhverju sinni sendi bóndi kerlingu sína af stað með hænu og kú og bað hana selja. Kvað hann kúna mega kosta sextán **ríkisdali** en hænuna sextán **skildinga**. Kerling leggur nú af stað og býður kúna fyrst fyrir sextán skildinga. Þykir það gjafverð og er hún strax keypt. Þá býður kerling hænuna fyrir sextán ríkisdali og þykir það óhæfa og vill enginn kaupa. Er þá ei sagt af ferðum kerlingar fyrr en hún tekur gistingu á bæ einum. Er henni vísað að sofa þar á fiðursæng.

Flónska kerlingar

Um morguninn er kerling vaknar er hún fiðruð mjög. Hyggur hún sig örn orðna, tekur hænu sína, fer upp á bæjarburst og ætlar að fljúga heim. Í þessum svifum ber þar að bónda hennar og spyr hann hverju þetta sæti og hvar kýrin sé. Kerling segir sig orðna að erni en kúna kveðst hún hafa selt og fær honum sextán skildinga. Bóndi verður æfur af **flónsku** kerlingar og kveðst ei munu linna fyrr

en hann hafi fundið þrjár aðrar kerlingar jafnvitlausar henni. Leggur hann nú af stað og er ei sagt af ferðum hans fyrr en hann kemur að kofa einum. Sér hann þar kerlingu, ber hún eitthvað í svuntu sinni inn í kofann og kemur jafnharðan út aftur. Bóndi spyr, hvað hún hafi fyrir stafni.

– Myrkur er í kofa mínum, segir kerling, og er ég að bera inn birtuna og vinnst seint.

– Hverju viltu launa, segir bóndi, ef ég kem birtu í kofa þinn?

– Því vil ég launa öllu, sem ég get, segir kerling. Gerir hann þá glugga á kofann og kemur við það nóg birta en kerling gefur honum stórfé.

grunnhyggna: heimska

ríkisdalur: mynteining í ríkjum Dana-konungs (m.a. Íslandi á sínum tíma)

skildingur: 96 skildingar voru í ríkisdalnum

flónska: heimska, kjánaskapur

Heldur bóndi nú þaðan og **ber ei til tíðinda** á leið hans fyrr en hann kemur á bæ nokkurn. Þar sér hann kerlingu, hún hefur barefli í höndum og lemur því af kappi í höfuð manni sínum. Bóndi spyr því hún geri svo. Kerling segist vera að færa hann í skyrtu en það gangi illa. Hún komi ekki skyrtunni ofan fyrir höfuðið þó að hún slái á. Sér þá bóndi að ekkert op er á skyrtunni og spyr hann kerlingu hvort hún vildi nokkru launa ef hann kæmi karli í skyrtuna. Hún kveðst vilja miklu launa. Gerir bóndi þá op á skyrtuna og færir karlinn í og kemur þeim saman um að gefa bónda stórgjafir því að karlinn varð líka feginn lausninni.

Kerlingin þrígifta

Heldur bóndi nú áfram uns hann kemur á bæ nokkurn. Þar búa hjón gömul, er kerling heima en karl ei. Kerling spyr bónda hvaðan hann sé. Hann kveðst vera úr Hringaríki.

– Ertu úr himnaríki? segir hún.

– Já, segir hann þá og vill nú freista hve vitlaus kerling er. Kerling hafði áður verið gift tvisvar og hétu báðir menn hennar Pétur. Svo hét og sá er hún nú átti. Verður kerling nú glöð er hún heyrir að maður þessi er úr himnaríki og kveðst nú sér til gamans ætla að spyrja hann um Pétrana sína sælu.

– Hvernig líður nú Pétri mínum fyrsta? segir kerling.

– Honum líður **báglega**, segir bóndi, hann er klæðlaus eins og þú vissir og fær hvergi inn að skriða.

Kerling fer upp á bæjarburst og ætlar að fljúga heim.

– Bágt er það að heyra, segir kerling. Góður var hann við mig. Tekur hún þá bagga mikinn af fötum og peningapoka og biður bónda að færa Pétri hinum fyrsta.

– En hvernig líður Pétri hinum öðrum? segir kerling.

– Honum líður líka illa, segir bóndi. Röltir hann um götur og fær hvergi inni og er nú skólítill og **klæðafár**.

– Þungt er það að spyrja, segir kerling. Tekur hún þá hesta tvo, rauðan og brúnan, og það sem hún átti eftir af peningum og biður bónda að færa Pétri öðrum. Leggur nú bóndi af stað með sendingarnar.

Pétur þriðji

Þegar hann er kominn á hæð nokkra skammt frá bænum kemur Pétur hinn þriðji heim. Sér hann manninn á hæðinni og þykist þekkja hesta sína hina vænu. Spyr hann nú kerlingu sína en hún segir allt hið sanna. Þykir nú Pétri hafa **sópast um** í kotinu og **verður æfur við** í fyrstu og vill fara eftir manninum og ná eigum sínum en kerling biður hann að gera ei slíkt og kveður hann sjálfan munu gott af hljóta þá er hann komi til himnaríkis. Segir hún og allt nú um seinan því að maðurinn muni til himins kominn. Karl lætur þá teljast og þykja honum ei ólíkleg orð kerlingar, einkum af því að hann sá manninn síðast bera við himin, og lætur nú svo vera.

En það er frá bónda að segja að hann heldur heim með gróðann allan og þykist nú vel hafa fengið bætta flónsku sinnar kerlingar með flónsku hinna kerlinganna.

Þjóðsögur Jóns Arnasonar

Að lestri loknum

1. Á hverju ruglaðist kerlingin þegar hún fór að selja dýrin?
2. Af hverju hélt kerling að hún væri orðin að erni?
3. Hvers vegna lagði karlinn af stað í ferðina?
4. Hvar fékk karlinn mest upp úr krafsinu?
5. Hvað einkennir konurnar í sögunni?
6. Er e-ð í þessari sögu sem minnir á aðra sögu í bókinni? Segðu frá. Gerðu samanburð.
7. Útskýrðu merkingu eftirfarandi setninga með þínum orðum:

Þungt er það að spyrja.

Karl lætur nú svo vera.

Karl lætur þá teljast.

ber ei til tíðinda: ekkert markvert gerist

báglega: lélega, illa

klæðafár: fatalítill, á lítið af fötum

hafi sópast um: hafi orðið breytingar

verður æfur við: verður ofsa-reiður

24. Nú skyldi ég hlæja, væri ég ekki dauður

Söguhluggi

Tvær konur vilja mæla heimsku manna sinna. Önnur fer að sauma föt úr engu en hin telur manni sínum trú um að hann sé dauður.

Einu sinni voru tvær konur að þrætast á um það hvor þeirra ætti heimskari mann. Loksins kom þeim saman um að þær skyldu nú reyna hvort þeir væru eins heimskir og þeir sýndust vera. Tók þá önnur konan það til bragðs þegar maður hennar kom frá vinnu sinni að hún tók kamba og rokk, sest niður og fer að kemba og spinna en þó sá hvorki bóndi né aðrir að hún hefði neina ull handa á milli.

Þegar maðurinn sér þetta spyr hann konu sína hvort hún sé gengin frá vitinu að vera að arga kömbunum og þeyta rokkinn án þess að hafa ull og biður hana að segja sér hvað þetta eigi að þýða. Hún segir að það sé varla von að hann sjái það sem hún sé að spinna því það sé **híalín** og eigi að vera í föt handa honum. Hann lætur það þá svo vera og er einlægt að furða sig á hvað kona sín sé vel að sér og hlakkar mjög til að fá þessi föt sem verði svo afbragðs **smá-gjör** og falleg.

Þegar konan læst vera búin að spinna nóg í fötin fer hún og festir voðarefnið upp í vefstólinn og þykist svo fara að vefa. Maðurinn er að smávitja um

hana og dást að kunnáttu hennar. Hún hefur mikið gaman af þessu og flýtir sér að koma öllu þessu laglega í kring. Nú þykist hún taka **voðina** úr vefstólnum og fer fyrst að þvo það og þæfa og seinast fer hún að sníða og sauma.

Þegar hún er búin að öllu þessu biður hún mann sinn að koma og fara í fötin en segist ekki þora að láta hann fara einsamlan í og skuli hún hjálpa honum. Nú læst hún færa hann í þau og þó manntetrið væri reyndar nakinn hafði hann þá ímyndun að konan sín hefði búið sér til svona smágjör föt og var svo hjartans feginn yfir þessu að hann réð sér ekki fyrir gleði.

Nú skyldi ég hlæja

Nú er að segja frá hinni konunni að þegar maður hennar kemur heim spyr hún hann því hann sé á fótum. Manninum þykir þetta undarleg spurning og spyr hana hvers vegna hún tali svona. Hún telur honum trú um að hann sé sárveikur og honum sé

langbest að fara upp í rúm. Hann trúir öllu þessu og fer sem fljótast að háttá. Þegar nokkur tími er liðinn segist hún ætla að fara að leggja hann til. Hann spyr hvernig standi á því og biður hana blessaða að gera það ekki. Hún spyr hvernig hann láti, hann sem hafi dáið í morgun og það eigi að fara að smíða utan um hann.

Svona liggur þá mannskepnan þangað til hann er kistulagður. Síðan ákveður hún greftrunardaginn og tekur til sex líkmenn og biður nú hin hjónin að fylgja manni sínum til grafarinnar. Kona dauða mannsins hafði látið gera glugga á aðra hliðina á kistunni þar sem hann gæti séð það er bæri við. Þegar á að fara að hefja líkið út kemur þar bóndinn nakti og hélt að allir mundu dást að smáunnu fötunum sínum.

En það varð nokkuð á annan veg því þó lík-
mönnum væri annað í hug gat enginn stillt sig fyrir hlátri er sá hann og þegar sá sem í kistunni var kom auga á hann kallaði hann upp svo hátt sem hann gat og segir:

– Nú skyldi ég hlæja, væri ég ekki dauður.

Var nú hætt við greftrunina og mannum hleypt út úr kistunni. Komst það þá upp að konurnar höfðu gabbad og ginnnt menn sína þannig og voru báðar hýddar á þingi fyrir tiltækið.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Bóndinn hélt að allir mundu dást að fallegu fötunum sínum.

híalín: afar þunnt og fingert vefjarefni

smágjör: fingerður, smár

voð: ofið efni

Að lestri loknum

1. Þekkir þú sögu sem svipar til þessarar? Hvað er líkt með sögunum tveimur?
2. Hér á undan er að finna söguna Heimskar kerlingar. Berðu saman þessar tvær sögur.
3. Hvernig slapp karlinn úr kistunni? Endursögn.

25. Mín hefur augu og mitt hefur nef

Sögu gluggi

Barnlaus hjón eignast skyndilega barn sem er ekki eins og önnur börn.

Éitt sinn bjuggu karl og kerling og áttu sér ekki barna. Einn morgun þá karl fór á skóg að veiða dýr og fugla, segir hann við kerlingu:

– Í kvöld skal ég drepa þig ef þú verður ekki búin að eiga mér **króga**. Síðan fór hann af stað. Nú fór kerling að gráta og sest með miklum **harmatölum** út undir bæjarvegg. Þá kom til hennar kona og spyr hví hún gráti. Hún sagði henni orð karlsins. Konan kvaðst skyldu hjálpa henni. Þær veiddu hrafn sem var að **flökta** þar í kring og vöfðu hann **reifum**. Síðan fór konan í burtu. Kerling var nú að hossa og hampa þessum unga sveini, þangað til karl kom heim. Varð hann nú **yfrið** glaður þegar hann sá að kerling var búin að eignast barn um daginn.

Kerling fer nú ofan að sækja honum mat en karl var að hossa reifaða barninu úti við gluggann og tók úr **skjáinn**, svo hann sæi betur útlit og **yfirbragð** barns þessa.

Þá segir karl:

– Mín hefur augu og mitt hefur nef og **mitt hefur til þín runnið**.

Varð krummi þá svo frískur að karl réð ekkert

við hann. Losnuðu þá reifarnar utan af honum svo krummi losnaði og flaug út um gluggann.

Síðan kemur kerling inn og spyr karlinn um barnið. Karl sagði:

– Æ, kerling mín, minnstu ekki á það! Það flaug út og upp til himins! Og það hana auðmjúklega fyrirgefningar á broti sínu og heimtaði aldrei síðan af henni að eiga þeim króga.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

krógi: barn

harmatölur: kveinstafir, að rekja harma sína

flökta: flangra, flækjast um

reifar: dúklengjur, lindar sem ungbörn eru vafin í

yfrið: mjög

skjár: gegnsæ himna í glugga, notuð í stað rúðu

yfirbragð: svipur, útlit

mitt hefur til þín runnið: af mér ertu kominn, mitt barn

Karlinum fannst barnið líkt sér.

Að lestri loknum

1. Af hverju fór kerling að gráta?
2. Hvaða kona ætli það hafi verið sem kom til hennar?
3. Útskýrðu það sem karlinn sagði við barnið. Hvað þýðir þetta?
4. Af hverju var karlinn svo auðmjúkur í lok sögunnar?

26. Sagan af Fóu feykirófu

Söguhluggi

Fóa feykirófa flæmir Fóu úr helli sínum. Fóa leitar aðstoðar nokkurra dýra en þeim gengur illa að losna við Fóu feykirófu. Þangað til hrúturinn kemur þeim til hjálpar.

Einu sinni voru tvær konur sín í hvorum helli, önnur hét Fóa en hin Fóa feykirófa. Morgun einn þegar Fóa var að elda graut þá kom Fóa feykirófa inn í hellinn og rak hana burtu. Þá settist Fóa suður undir vegg og fór að gráta.

Lambið

Þá kemur lítið lamb og segir:

– Me-e me-e me-e. Af hverju ertu að gráta, Fóa mín?

– Ég er að gráta af því að hún Fóa feykirófa rak mig út úr mínum heita og feita helli og í sinn kalda og klakafulla.

– Ég skal reka hana út, sagði lambið.

Svo fer lambið upp á vegginn og upp á þekjuna og gætir niður um strompinn:

– Hver er þar?

– Það er hún Fóa feykirófa.

– Hvað ertu að gera?

– Ég er að prjóna sokka á börnin mín og silki-húfu handa sjálfri mér.

– Farðu út, segir lambið.

– Ég skal koma með **þvöguna** mína, þvöguna mína, ef þú þegir ekki.

Þá varð lambið hrætt og hljóp niður af þakinu og settist suður undir vegg og fór að gráta.

Ærin

Þá kemur ær. Hún gengur að lambinu og segir:

– Me-e me-e me-e. Af hverju ertu að gráta lambið mitt?

– Spurðu Fóu að því.

– Af hverju ertu að gráta, Fóa mín?

– Ég er að gráta af því að hún Fóa feykirófa rak mig út úr mínum heita og feita helli og í sinn kalda og kalafulla.

– Ég skal reka hana út, sagði ærin.

Svo fer ærin upp á vegginn, fer upp á þekjuna og **gætir** niður um strompinn.

– Hver er þar?

– Það er hún Fóa feykirófa.

– Hvað ertu að gera?

– Ég er að þrjóna sokka á börnin mín og silki-
húfu handa sjálfri mér.

– Farðu út, segir ærin.

– Ég skal koma með þvöguna mína, þvöguna
mína, ef þú þegir ekki.

Þá varð ærin hrædd og stökk niður af veggnum
og fór suður undir vegg og fór að gráta.

Sauðurinn

Þá kemur sauður þar:

– Me-e me-e me-e. Af hverju ertu að gráta, ærin
mín?

– Spurðu lambið að því.

– Af hverju ertu að gráta, lambið mitt?

– Spurðu Fóu að því.

– Af hverju ertu að gráta, Fóa mín?

– Ég er að gráta af því að hún Fóa
feykirófa rak mig út úr mínum heita
og feita helli í sinn kalda og klaka-
fulla.

– Ég skal reka hana út, segir
sauðurinn.

Svo fer hann upp á vegginn og
upp á þekjuna og gætir niður um
strompinn og kallar:

– Hver er þar?

– Það er hún Fóa feykirófa.

– Hvað ertu að gera?

– Ég er að þrjóna sokka á börnin mín og silki-
húfu handa sjálfri mér.

– Farðu út.

– Ég skal koma með þvöguna mína, þvöguna
mína, ef þú þegir ekki.

Þá varð sauðurinn hræddur, stökk niður af
veggnum, fór suður undir vegg og fór að gráta.

þvaga: e.k. vöndull úr hrosshári,
halahári eða melrótum, notuð til
að þvo með

gætir: gáir, horfir

*Fóa feykirófa rak mig út úr
mínum heita og feita helli.*

Hrúturinn

Þá kemur hrútur þar:

– Me-e me-e me-e. Af hverju ertu að gráta, sauður minn?

– Spurðu ána að því.

– Af hverju ertu að gráta ærin mín?

– Spurðu lambið að því.

– Af hverju ertu að gráta, lambið mitt?

– Spurðu Fóu að því.

– Af hverju ertu að gráta, Fóa mín?

– Ég er að gráta af því að hún Fóa feykirófa rak mig út úr mínum heita og feita helli í sinn kalda og klakafulla.

– Ég skal reka hana út, sagði hrúturinn.

Svo stökk hann upp á vegginn, upp á þekjuna og kallaði niður um strompinn:

– Hver er þar?

– Það er hún Fóa feykirófa.

– Hvað ertu að gera?

– Ég er að prjóna sokka á börnin mín og silki-húfu handa sjálfri mér.

– Farðu út, segir hrúturinn.

– Ég skal koma með þvöguna mína, þvöguna mína, ef þú þegir ekki.

Þá stökk hrúturinn niður af veggnum og hratt

upp hurðinni. Þá var Fóa feykirófa að hræra í graut-arpotti. Hann tekur undir fætuna á henni og setur hana á hausinn ofan í pottinn og þar lét hún líf sitt.

Svo fór hann til ærinnar, sauðsins, lambsins og Fóu og sagði þeim hvernig komið var og þau komu öll. Svo var Fóa feykirófu hent í ána og settur pottur á hlóðirnar á nýjan leik og slegið upp veislu. Og í þeirri veislu giftist sauðurinn ánni og þau tóku lambið sér fyrir fósturbarn en hrúturinn giftist Fóu. Og allir sátu svo glaðir að veislunni.

Svo er það búið.

Heimildarkona: Sigríður Guðmundsdóttir

Að lestri loknum

1. Hvað þýðir að setja pott á hlóðir? Útskýrðu.
2. Hvað var Fóa feykirófa að gera þegar hrúturinn kom inn?
3. Segðu frá því hvernig sagan endar. 15–25 orð.
4. Hvaða einkenni þjóðsagna eða ævintýra hefur sagan af Fóu feykirófu? Skoðaðu það sem sagt er um þetta fremst í bókinni.

Tröll

Í ljósaskiptunum taka íslensku fjöllin á sig ýmsar myndir. Og þegar dimmir geta þau farið að líkjast risavöxnum tröllum. Á fyrri öldum þegar menn höfðu lítið ljós annað en dagsbirtu og tungl fóru þessar kynjamyndir á kreik í rökrinu. Trúin á tröll er ævafor og lýsa sögurnar því hvernig tröllin reyndu að seiða menn til sín eða brugðu sér í mannlíki og réðu sig í vinnu á bæjunum. Stundum voru tröllin líka menn í álögum eins og í ævintýrinu um karlsdæturnar þrjár. Gilitrutt er ein þekktasta tröllasagan okkar. Þar lendir bóndakona í hremmingum sem leiða til þess að hún venur sig af leti og iðjuleysi. Búkolla er ævintýrið um kúna göldróttu sem leikur á skessurnar og kemst heim heilu og höldnu ásamt karlssyni. Lestina rekur sagan um nátttrölld, forn þjóðsaga þar sem stúlkan kveðst á við trölld á glugganum en passar sig að líta aldrei við.

27. Gilitrutt

Söguhluggi

*Bóndakona fær kerlingu nokkra til að vinna fyrir sig ull.
En kerlingin er ekki við eina fjölinu felld svo konan verður hrædd og segir
bónda sínum. Bóndinn tekur til sinna ráða.*

Einu sinni bjó ungur bóndi austur undir Eyja-fjöllum. Hann var ákafamaður mikill og starfsamur. Þar var sauðganga góð og átti bóndi margt fé. Hann var nýkvæntur þegar þessi saga gerðist. Kona hans var ung en duglaus og dáðlaus. Hún nennti ekkert að gera og skipti sér lítið af búinu. Þetta líkaði bónda mjög illa en **gat** þó **ekki að gjört**. Eitt haust fékk hann henni ull mikla og bað hana að vinna hana til **vaðmála** um veturinn en konan tók ekki líflega undir það. Leið svo fram á vetur að konan tók ekki á ullinni og **ámálgaði** þó bóndi það oft.

Kerling vill vinna ull

Einu sinni kemur kerling ein heldur stórskorin til konunnar og bað hana að greiða eitthvað fyrir sér.

- Geturðu unnið nokkuð fyrir mig í staðinn? segir konan.
- Til er það, segir kerling, eða hvað á ég að vinna?
- Ull til vaðmála, segir konan. Fáðu mér hana

þá, segir kerling. Konan tekur þá ákaflega stóran ullarpoka og fær henni. Kerling tekur við sekknum, snarar honum á bak sér og segir:

– Ég skal koma með **voðina** á sumardaginn fyrsta.

– Hvað viltu hafa í kaup? segir konan.

– Það er nú ekki mikið, segir kerling. Þú skalt segja mér nafn mitt í þriðju gátu og erum við þá sáttar. Konan játti því og fer nú kerling burtu.

Líður nú fram veturinn og spyr bóndi hana oft hvar ullin sé. Hún segir hann það engu skipta en hann skuli fá hana á sumardaginn fyrsta. Bóndi lét sér fátt um finnast, og líður nú fram á **útmánuði**. Þá fer konan að hugsa um nafn kerlingar en sér nú engin ráð til að komast eftir því. Varð hún nú áhyggjufull og hugsjúk af þessu. Bóndi sér að henni er brugðið og bað hana segja sér hvað að henni gangi. Hún sagði honum þá upp alla sögu. Var þá bóndi hræddur og segir að nú hafi hún illa gjört því þetta muni tröll vera sem ætli að taka hana.

Húsfreyja veit ei, hvað ég heiti

Einu sinni seinna varð bónda gengið upp undir fjallið og kom hann á grjóthól einn stóran. Hann var að hugsa um raunir sínar og vissi varla af sér. Þá heyrir honum högg í hólnum. Hann gengur á hljóðið og kemur að smugu einni. Sér hann þá, hvar kona ein heldur stórvaxin situr að vef. Hefur hún vefinn milli fóta sér og slær hann mjög. Hún kvað fyrir munni sér þetta:

– Hæ, hæ og hó, hó. Húsfreyja veit ei, hvað ég heiti. Hæ, hæ og hó, hó. Gilitrutt heiti ég, hó, hó. Gilitrutt heiti ég, hæ, hæ og hó, hó.

Þetta lét hún alltaf ganga og sló vefinn í ákafa. Bóndi varð glaður við og þóttist vita að þetta mundi vera kerling sú sem hafði fundið konu hans um haustið. Hann fer síðan heim og ritar hjá sér á miða nafnið Gilitrutt. Ekki lét hann konu sína heyra það og kom nú hinn síðasti vetrardagur. Þá var húsfreyja mjög angurvær og fór hún ekki í klæði sín um daginn. Bóndi kemur þá til hennar og spyr hvort hún viti nafn vinnukonu sinnar. Hún kvað nei við og segist nú ætla að harma sig til dauða. Bóndi segir að þess þurfi nú ekki við, fékk henni blað með

gat ekki að gjört: gat ekkert gert í málinu

vaðmál: ullarefni

ámálgaði: nefndi

voð: ofið efni, vaðmálsdúkur

útmánuðir: tveir til þrír seinustu mánuðir vetrar, einkum góa og einmánuður

Hæ, hæ og hó, hó. Gilitrutt heiti ég.

nafninu á og sagði henni upp alla söguna. Hún tók við blaðinu og skalf af hræðslu því hún óttaðist að nafnið kynni að vera rangt. Biður hún bónda að vera hjá sér þegar kerling komi. Hann segir:

– Nei, og **varstu ein í ráðum**, þegar þú fékkst henni ullina svo það er best að þú gjaldir ein kaup-ið. Fer hann burtu síðan.

Gettu aftur, húsfreyja

Nú kemur sumardagurinn fyrsti og lá konan ein í rúmi sínu en enginn maður annar var í bænum. Heyrir hún þá dunur miklar og undirgang og kemur þar kerling og er nú **ekki frýnileg**. Hún snarar inn á gólfið vaðmálsstranga miklum og segir:

– Hvað heiti ég nú, hvað heiti ég nú? Konan var nær dauða en lífi af ótta og segir:

– Signý?

– Það heiti ég ekki, það heiti ég ekki, og gettu aftur, húsfreyja, segir kerling.

– Ása? segir hún. Kerling segir:

– Það heiti ég ekki, það heiti ég ekki, og gettu enn, húsfreyja!

– Ekki vænti ég að þú heitir Gilitrutt? segir þá konan.

Kerlingunni varð svo bilt við þetta að hún datt kylliflöt niður á gólfið og varð þá skellur mikill. Reis hún upp síðan, fór burtu og sást aldrei síðan. Konan varð nú fegnari en frá megi segja yfir því að hún slapp frá **óvætti** þessum með svona góðu móti

og varð hún öll önnur. Gjörðist hún **iðjusöm** og stjórnsöm og vann æ síðan sjálf ull sína.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Finndu Eyjafjöll á Íslandskortinu. Hvaða jökull er þar upp af?
2. Af hverju vann konan ekki ullina sjálf?
3. Hvað líkaði bónda illa í byrjun sögunnar?
4. Af hverju varð konan svo áhyggjufull þegar leið á veturinn?
5. Hvað var bóndi að gera uppi á fjalli?
6. Hvað heldur þú að Gilitrutt hefði gert ef konan hefði ekki vitað nafnið?
7. Hvernig komst konan út úr vandræðum sínum og hvaða áhrif hafði þessi reynsla á hana?
8. Hvaða einkenni þjóðsagna eða ævintýra hefur þessi saga? Skoðaðu það sem sagt er um þetta fremst í bókinni.

vera einn í ráðum: skipuleggja án hjálpar frá öðrum

ekki frýnileg: ófögur að sjá

óvættur (kk): ófreskja, forynja

iðjusöm: dugleg, vinnusöm

28. Búkolla

Söguhluggi

Karlsson fer að leita að kúnni Búkollu sem er horfin úr kotinu. Hann finnur hana hjá skessu sem eltir hann á heimleiðinni ásamt dóttur sinni. Staðan er orðin verulega slæm hjá stráknum þegar kýrin kemur til bjargar.

Einu sinni voru karl og kerling í koti sínu. Þau áttu einn son en þótti ekkert vænt um hann. Ekki voru fleiri menn en þau þrjú í kotinu. Eina kú áttu þau karl og kerling, það voru allar skepnurnar. Kýrin hét Búkolla.

Einu sinni **bar kýrin** og sat kerlingin sjálf yfir henni. En þegar kýrin var borin og heil orðin hljóp kerling inn í bæinn. Skömmu seinna kom hún út aftur til að vitja um kúna. En þá var hún horfin. Fara þau nú bæði, karlinn og kerlingin, að leita kýrinnar og leituðu víða og lengi en komu **jafnnær** aftur.

Voru þau þá stygg í skapi og skipuðu stráknum að fara og koma ekki fyrir sín augu aftur fyrr en hann kæmi með kúna. Þjuggu þau strák út með nesti og nýja skó og nú lagði hann af stað eitthvað út í bláinn. Hann gekk lengi, lengi, þangað til hann settist niður og fór að éta.

Baulaðu nú, Búkolla mín

Þá segir hann:

– Baulaðu nú, Búkolla mín, ef þú ert nokkurs staðar á lífi. Þá heyrir hann að kýrin baular langt,

langt í burtu. Gengur karlsson enn lengi, lengi. Sest hann þá enn niður til að éta og segir:

– Baulaðu nú, Búkolla mín, ef þú ert nokkurs staðar á lífi.

Heyrir hann þá að Búkolla baular, dálítið nær en í fyrra sinn. Enn gengur karlsson lengi, lengi, þangað til hann kemur fram á fjarskalega háa hamra. Þar sest hann niður til að éta og segir um leið:

– Baulaðu nú, Búkolla mín, ef þú ert nokkurs staðar á lífi. Þá heyrir hann kúna baula undir fótum sér. Hann klifrar þá ofan hamrana og sér í þeim helli mjög stóran. Þar gengur hann inn og sér Búkollu bundna undir **bálki** í hellinum. Hann leysir hana undir eins og leiðir hana út á eftir sér og heldur heimleiðis.

kýrin bar: hún eignaðist kálf

jafnnær: engu fróðari en fyrr, engu nær árangri

bálkur: skilveggur, stallur

Þegar hann er kominn nokkuð á veg, sér hann hvar kemur ógnarstór tröllskessa á eftir sér og önnur minni með henni. Hann sér að stóra skessan er svo stórstíg að hún muni undir eins ná sér. Þá segir hann:

– Hvað eigum við nú að gera, Búkolla mín? Hún segir:

– Taktu hár úr hala mínum og leggðu það á jörðina.

Hann gerir það. Þá segir kýrin við hárið:

– Legg ég á og mæli ég um að þú verðir að svo stórri móðu að ekki komist yfir nema fuglinn fljúgandi. Í sama bili varð hárið að ógnastórri móðu.

Þegar skessan kom að móðunni segir hún:

– Ekki skal þér þetta duga, strákur. Skrepptu heim, stelpa, segir hún við minni skessuna, og sæktu stóra nautið hans föður míns.

Ekki skal þér þetta duga, strákur

Stelpan fer og kemur með ógnastórt naut. Nautið drakk undir eins upp alla móðuna. Þá sér karlsson, að skessan muni þegar ná sér, því hún var svo stórstíg. Þá segir hann:

– Hvað eigum við nú að gera, Búkolla mín?

– Taktu hár úr hala mínum og leggðu það á jörðina, segir hún.

Hann gerir það. Þá segir Búkolla við hárið:

– Legg ég á, og mæli ég um, að þú verðir að svo stóru báli að enginn komist yfir nema fuglinn fljúgandi. Og undir eins varð hárið að báli.

Taktu hár úr hala mínum og leggðu það á jörðina.

Þegar skessan kom að bálinu segir hún:

– Ekki skal þér þetta duga, strákur. Farðu og sæktu stóra nautið hans föður míns, stelpa, segir hún við minni skessuna. Hún fer og kemur með nautið. En nautið meig þá öllu vatninu sem það drakk úr móðunni og slökkti bálið.

Legg ég á, og mæli ég um

Nú sér karlsson, að skessan muni ná sér því hún var svo stórstíg. Þá segir hann:

- Hvað eigum við nú að gera, Búkolla mín?
- Taktu hár úr hala mínum og leggðu það á jörðina, segir hún. Síðan segir hún við hárið:
 - Legg ég á, og mæli ég um, að þú verðir að svo stóru fjalli að enginn komist yfir nema fuglinn fljúgandi. Varð þá hárið að svo háu fjalli að karlsson sá ekki nema upp í heiðan himininn. Þegar skessan kemur að fjallinu, segir hún:

– Ekki skal þér þetta duga, strákur. Sæktu stóra borjárnið hans föður míns, stelpa! segir hún við minni skessuna. Stelpan fer og kemur með borjárnið. Borar þá skessan gat á fjallið en varð of bráð á sér þegar hún sá í gegn, og tróð sér inn í gatið en það var of þröngt svo hún stóð þar föst og varð loks að steini í gatinu og þar er hún enn.

En karlsson komst heim með Búkollu sína og urðu karl og kerling því ósköp fegin.

Þjóðsögur Jóns Arnasonar

Að lestri loknum

1. Hvaða skepnur áttu karl og kerling?
2. Hver var göldróttur í sögunni?
3. Hver var ráðagóður?
4. Hvað varð stóru skessunni að falli?
5. Hvaða einkenni ævintýra hefur þessi saga? Skoðaðu það sem sagt er um ævintýri fremst í bókinni.

legg ég á og mæli ég um:
galdraorð; beina galdri, töfrum
eða álögum að einhverjum
móða: vatnsfall

29. Trunt, trunt og tröllin í fjöllumunum

Söguhluggi

Maður á grasafjalli er seiddur af tröllkonu sem tekur hann til sín.
Næstu árin kemur maðurinn til grasafólksins á sama stað og hann hvarf.
Og verður tröllslegri með hverju árinu.

Einu sinni voru tveir menn á **grasafjalli**. Eina nótt lágu þeir báðir í tjaldi saman. Svaf annar en hinn vakti. Sá þá hinn er vakti að sá sem svaf skreið út. Hann fór á eftir og fylgdi honum en gat naumast hlaupið svo að ekki **drægi sundur með þeim**. Maðurinn stefndi upp til jökla. Hinn sá þá hvar skessa mikil sat uppi á **jökulgnípu** einni. Hafði hún það **atferli** að hún rétti hendurnar fram á víxl og dró þær svo upp að brjóstinu og var hún með þessu að heilla manninn til sín. Maðurinn hljóp beint í fang henni og hljóp hún þá burt með hann.

Ári síðar var fólk úr sveit hans á grasafjalli á sama stað. Kom hann þá til þess og var fálátur en **ábúðarmikill** svo varla fékkst orð af honum. Fólkið spurði hann á hvern hann tryði og sagðist hann þá trúa á guð.

Á öðru ári kom hann aftur til sama grasafólks. Var hann þá svo tröllslegur að **því stóð ótti af honum**. Þó var hann spurður á hvern hann tryði en hann svaraði því engu. Í þetta sinn **dvaldi hann skemur** hjá fólkinu en fyrr.

Á þriðja ári kom hann enn til fólksins. Var hann þá orðinn hið mesta tröll og illilegur mjög. Einhver áráddi þó að spyrja hann á hvern hann tryði en hann sagðist trúa á „trunt, trunt og tröllin í fjöllumunum“ og hvarf síðan. Eftir þetta sást hann aldrei enda þorðu menn ekki að vera til grasa á þessum stað nokkur ár eftir.

Þjóðsagnasafnið Rauðskinnna

Áð lestri loknum

1. Hvað gerði fólk á grasafjalli? Kynntu þér það og skráðu helstu niðurstöður þínar.
2. Hvað kom fyrir manninn? Af hverju kom hann aftur?
3. Lýstu því hvernig maðurinn breyttist hjá tröllinu.
4. Af hverju hætti fólkið að þora að leita grasa á þessum stað?

grasafjall: hálendi þar sem fjalla-grös vaxa

drægi sundur með þeim: lengdist bilið á milli þeirra

jökulgnípa: jökultindur, nípa

atferli: hegðun, framkoma

ábúðarmikill: alvöruhefinn, þungbúinn á svip, dimmleitur í andliti

því stóð ótti af honum: það var hrætt við hann

dvaldi hann skemur: eyddi minni tíma, var ekki eins lengi

Skessa mikil sat uppi á jökulgnípu.

30. Karlsdæturnar þrjár

Söguhluggi

Þrjár systur fara hver á fætur annarri að sækja eld á næsta bæ. Þær tvær fyrstu lenda í ógöngum og koma eldlausar og afskræmdar heim en sú þriðja hefur heppnina með sér.

Hún hefur líka ýmsa kosti til að bera sem systur hennar vantar.

Einu sinni voru karl og kerling. Þau áttu þrjár dætur sem hétu Ása, Signý og Helga. Þær Ása og Signý voru í eftirlæti en Helga út undan og lá í öskustó.

Einhverju sinni dó eldurinn á bænum. Þá sagði karl Ásu að fara eftir eldi á einhvern bæ en langt var frá kotinu til allra bæja. Ása fór af stað og gekk lengi, þangað til hún fann hrút. Hann bað hana að rýja sig og binda ullina milli hornanna.

– Það geri ég ekki, sagði Ása og hélt áfram. Þá fann hún strokk. Hann bað hana **skaka** sig og láta smjörið á lokið. Ekki vildi Ása gera það og hélt enn áfram. Þá hitti hún kú sem bað hana að mjólka sig og láta skjóluna milli hornanna. Ekki gerði hún það en gekk lengra þangað til hún kom að helli. Þar logaði eldur á **skíðum** og ketill yfir. Ása greip eldibrand, brauðköku og kjötstykki úr pottinum og hljóp sína leið. Skömmu seinna kom hellisbúinn heim en það var tröllskessa. Hún sá **vegsummerki**, að einhver hafði komið, og hljóp á eftir þjófnum. Þegar hún kom til kýrinnar, spurði hún:

– Sástu ekki **fox fox** fara hér hjá?

Það logaði eldur á skíðum og ketill yfir.

– Hér hljóp hún hjá með köku, kjötstykki og eldi-brand í hendi, sagði kýrin. Þá hljóp skessa þangað, sem strokkurinn var og spurði hann hins sama og kúna en hann svaraði eins. Þá hljóp skessan lengra og fann hrútinn. Hún spurði hann sem hin og fékk sama svar. Nú hleypur hún þangað til hún sér Ásu og eru þá komnar heim að garði. Þar tekur skessa af

henni brandinn, kjötið og kökuna og slítur um leið af henni handlegginn.

Farir ekki sléttar

Nú kemur Ása heim við svo búið og **segir sínar farir ekki sléttar**. Karl lét sér ekki bregða við og sagði þetta skyldi ei saka Ásu sína og setti á hana tréhandlegg. Nú sendir hann Signýju en **fór á sömu leið** fyrir henni nema skessan sleit af henni nefið. Ekki sagði karl þetta skyldi saka Signýju sína og setti á hana trénef. Þá segir hann að Helga skuli **snáfa** eftir eldinum. Hún gerir það og finnur fyrst hrútinn. Hann biður hana **rýja** sig og binda ullina milli horna sér. Helga gerir þetta. Þegar hún kom til strokksins biður hann hana skaka sig og láta smjör-ið á lokið. Þetta gerir hún og gengur nú áfram til kýrinnar. Kýrin biður hana mjólka sig og setja skjól-una milli hornanna. Helga gerir það sem kýrin bað og nú heldur hún enn áfram til hellisins. Þar tekur hún eitt logandi **skíði** úr eldinum en ekki annað og hleypur þangað sem kýrin er. Kýrin gaf henni kistil og segir hún skuli ekki opna hann fyrr en henni liggi mikið á. Eftir þetta heldur Helga heim með eldinn og þótti henni nú hafa farist vel. En það er að segja af skessunni að hún saknaði eldibrandsins og hljóp á eftir Helgu. Þegar hún kom til kýrinnar, spurði hún:

– Sástu ekki fox fox fara hér hjá með eldibrand í hendi?

– Hér hljóp hún hjá, sagði kýrin, og héðan í austur og vestur, suður og norður. Þá hljóp skessa í allar

áttir og fann engan. Seinast kom hún til strokksins og spurði hann þess sama og kúna en hann svaraði hinu sama og hljóp skessan eftir því í allar áttir en fann ekkert. Nú kom hún til hrútsins og fóru eins orðin milli þeirra og skessunnar og hinna. Skessa hljóp enn í allar áttir og náði aldrei Helgu. Sneri því heim við svo búið.

Skip kemur að landi

Nokkru eftir þetta kom skip að landi og gengu menn af því og upp að karlskoti. Þar var kominn konungs-son úr fjarlægu landi. Hann fann karl að máli og sagðist vera kominn til að biðja einnar dóttur hans, bað hann sýna sér þær.

Karl fór inn og bað Ásu að þvo sig og búast sem bezt. Þegar hún kom út tók kóngsson í hönd henni. Þá datt af tréhandleggurinn. Ekki sagðist konungs-son vilja þessa. Þá gekk karl inn og skipaði Signýju að búast um sem best og koma út fyrir konungs-son. Signý gerði það en þegar konungsson heilsaði henni, datt af henni nefið.

öskustó: hola fyrir ösku undir hlóðum eða eldstæði

skaka: strokka

skíði, skíð: klofinn eldiviður

vegsummerki: merki um að eitthvað hafi átt sér stað

fox: norn, meinhorn

segir sínar farir ekki sléttar: segir frá óhöppum sínum

fór á sömu leið: það sama gerðist og áður

snáfa: snauta, hypja sig

rýja, rúði, rúið: taka ull af sauðfé

Hún klæddi sig silfurlagða skrudanum.

– Ekki vil ég neflausa stúlku, sagði hann, og sýn mér fleiri dætur þínar, karl.

– Engar á ég fleiri, sagði hann.

– Það er ekki satt, segir konungs-son.

– **Nauðugur** er ég að sýna þér öskustelpu sem kölluð er dóttir mín því að ekki mun þér þykja hún girnileg.

– Láttu hana þó koma, sagði konungsson.

Nú skipar karl Helgu að koma fljótt út því að konungsson vildi sjá hana. Þá lýkur Helga upp kistlinum sem kýrin gaf henni en þar voru þá í tveir drottningarskrúðar, annar lagð-

ur með silfurvír en hinn með gullvír. Hún klæddi sig hinum silfurlagða, tók kistilinn undir hönd sér og gekk út. Þegar konungsson sá hana þótti honum stúlkan hin fríðasta, tók í hönd henni og leiddi með sér af stað en kvaddi engan. Sagði hann þá Helgu að hann væri hrúturinn sem hún hefði rúið.

– Vorum við þrjú systkin í **álögum** vondrar stjúpu og áttum aldrei að komast úr þeim fyrr en einhver gerði það sem við báðum þig. Nú frelsaðir þú okkur öll úr álögunum og vil ég launa þér með því að eiga þig. Síðan fór hann með hana heim í ríki sitt og gekk að eiga hana. Ríktu þau þar bæði vel og lengi.

*Þau áttu börn og buru,
grófu rætur og muru.
Smjörið rann
og roðið brann,
sagan upp á hvern mann
sem hlýða kann.
Brenni ég þeim í kolli baun,
sem ekki gjalda mér sögulaun,
fyrir í dag en á morgun.
Köttur úti í mýri,
setti' upp á sér stýri,
úti' er ævintýri.*

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Áð lestri loknum

1. Hvaða einkenni ævintýra hefur þessi saga? Skoðaðu það sem sagt er um ævintýri fremst í bókinni. Skráðu helstu niðurstöður þínar.
2. Hvernig bjargaði Helga systkinunum úr álögum?

nauðugur: tilneyddur
skrudar, skruði: hátíðar-
búningur
álög: töfrum mögnuð
áhrinsorð, ástand sem
stafar af töfrum eða
göldrum

31. Nátttröllid

Sögu gluggi

Stúlka er ein heima á jólanótt. Tröll kemur á gluggann og reynir að heilla hana.

Það var á einum stað að sá sem gæta átti bæjarins á jólanóttina meðan hitt fólkið var við **aftansöng** fannst annaðhvort dauður að morgni eða **æðisgenginn**. Þótti heimamönnum þetta illt og vildu fáir verða til að vera heima á jólanóttina.

Einu sinni býðst stúlka ein til að gæta bæjarins. Urðu hinir því fegnir og fóru burtu. Stúlkan sat á palli í baðstofu og kvað við barn sem hún sat undir. Um nóttina er komið á gluggann og sagt:

„Fögur þykir mér hönd þín,
snör mín en snarpa, og dillidó.“

Þá segir hún:

„Aldrei hefur hún saur sópað,
ári minn Kári og korriró.“

Þá er sagt á glugganum:

„Fagurt þykir mér auga þitt,
snör mín en snarpa og dillidó.“

Nátttröll kom á gluggann.

aftansöngur: síðdegismessa
æðisgenginn: vitstola, ofsa-
fenginn

snör: kona

snarpur: ákafur, mikill

ári: sendiboði, púki, illur andi

dillidó, korriró: raulorð til að
róa og svæfa börn

Þá segir hún:

„Aldrei hefur það illt séð,
ári minn Kári og korriró.“

Þá er sagt á glugganum:

„Fagur þykir mér fótur þinn,
snör mín en snarpa og dillidó.“

Þá segir hún:

„Aldrei hefur hann **saur** troðið,
ári minn Kári og korriró.“

Þá er sagt á glugganum:

„Dagur er í austri,
snör mín en snarpa og dillidó.“

Þá segir hún:

„Stattu og vertu að steini
en engum þó að meini,
ári minn Kári og korriró.“

Hvarf þá **vætturinn** af glugganum. En um morguninn þegar fólkið kom heim var kominn steinn mikill í bæjarsundið og stóð hann þar **æ síðan**. Sagði þá stúlkan frá því sem hún hafði heyrt en ekkert sá hún, því hún leit aldrei við og hafði það verið nátttröll sem á gluggann kom.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Áð lestri loknum

1. Hvers vegna vildi enginn vera heima á bænum á jólanótt?
2. Hvernig mundir þú lýsa stúlkunni?
3. Reyndu að endursegja með þínum orðum það sem fór á milli stúlkunnar og nátttrölsins.
4. Hvað varð um trölilið?

saur: óhreinindi, skítur

vættur (kvk): yfirnáttúruleg vera, vera úr öðrum heimi

æ síðan: ætíð síðan, upp frá því

Helgisögur

Helgisögur þjóðsagnanna eru ekkert mjög heilagar. Þær fjalla oft um baráttu góðs og ills og tengjast gjarnan guði, Jesú eða englum en einnig púkum og illum vættum og svo er kölski sjaldan langt undan. Sálin hans Jóns míns er kannski frægust sagna í þessum flokki. Kerlingu þykir svo vænt um karl sinn að hún ákveður að koma sálu hans sjálf inn í himnaríki. Hún óttast, réttilega, að karl muni eiga erfitt með að fá inngöngu. Svo segir frá ólíkum bræðrum. Annar er einfaldur og góðgjarn en hinn ágjarn og illur viðskiptis. Sá fyrrnefndi fær hjálp frá veru sem býr í hól nokkrum en allt er það þó í drottins nafni. Þá er saga af englum dauðans sem fara um landið og velja sér bæi til að heimsækja. Hrunadansinn og Rósamunda fjalla báðar um viðskipti manna við kölska og myrkar verur. Sú fyrri á nokkuð vel við nú á tímum, a.m.k titillinn. Í lokin eru tvær litlar sögur um það þegar kölski fer að reyna að herma eftir guði og gerist skapari.

32. Sálin hans Jóns míns

Sögu g l u g g i

Kerling setur sál bónda síns í skjóðu þegar hann gefur upp öndina. Síðan heldur hún af stað til himnaríkis með sálina í skjóðunni. En þegar hún kemur að gullna hliðinu og biður um inngöngu fyrir bónda sinn þá vandast málið.

Einu sinni bjuggu saman karl og kerling. Var karlinn heldur **ódæll** og illa þokkaður og þar að auki latur og ónýtur á heimili sínu. Líkaði kerlingu hans það mjög illa og ámælti hún honum oftlega og kvað hann eigi duga til annars en sóa því út er hún drægi að. Sjálf var hún **síúðrandi** og hafði alla króka í frammi til þess að afla þess er þurfti og kunni jafnan að koma ár sinni fyrir borð við hvern sem um var að eiga. En þótt þeim kæmi eigi vel saman í sumu, unni þó kerling karli sínum mikið og lét hann ekkert skorta. Fór nú svo fram lengi.

En eitt sinn tók karl sótt og var þungt haldinn. Kerling vakti yfir honum og er draga tók af karli, kemur henni til hugar að eigi muni hann vel búinn undir dauða sinn og vafamál hvort hann nái inngöngu í himnaríki. Hún hugsar því með sér að það sé ráðlegast hún reyni sjálf að koma sál bónda síns á framfæri. Hún tók þá skjóðu og hélt henni fyrir **vitin** á karli og er hann gefur upp öndina fer hún í skjóðuna en kerling bindur þegar fyrir. Síðan fer

hún til himna og hefur skjóðuna í svuntu sinni, kemur að hliðum himnaríkis og **drepur á dyr**.

Við gullna hliðið

Þá kom Sankti Pétur út og spyr, hvað erindi hennar sé.

– Sælir nú, segir kerling, ég kom hingað með sálina hans Jóns míns. Þér hafið líklega heyrt hans getið og ætla ég nú að biðja yður að koma honum hérna inn.

– Jájá, segir Pétur, en því er verr að það get ég ekki, reyndar hef ég heyrt getið um hann Jón þinn en aldrei að góðu. Þá mælti kerling:

– Það hélt ég ekki, Sankti Pétur, að þú værir svona harðbrjóstaður og búinn ertu nú að gleyma hvernig fór fyrir þér forðum þegar þú afneitaðir meistara þínum. Pétur fór við það inn og læsti en kerling stóð stynjandi úti fyrir.

En er lítil stund er liðin drepur hún aftur á dyrnar

og þá kemur Sankti Páll út. Hún heilsar honum og spyr hann að heiti en hann segir til sín. Hún biður hann þá fyrir sálina hans Jóns síns en hann kvaðst eigi vilja vita af henni að segja og kvað Jón hennar engrar náðar verðan. Þá reiddist kerling og mælti:

– Ég vænti þú hafir verið **verðari fyrir náðina**, Páll, þegar þú forðum varst að ofsækja guð og góða menn. Ég held það sé best, að ég hætti að biðja þig. Páll læsir nú sem skjótast.

En er kerling ber í þriðja sinn að dyrum, kemur María mey út.

– Sælar verið þér, heillin góð, segir kerling, ég vona þér lofið honum Jóni mínum inn, þótt hann Pétur og hann Páll vilji eigi lofa það.

– Því er miður, góðin mín, segir María, ég þori það ekki af því hann var þvílíkt **ótæti**, hann Jón þinn.

– Og ég skal ekki lá þér það, segir kerling, ég hélt samt þú vissir það að aðrir gæti verið **breyskir** eins og þú eða manstu það nú ekki að þú áttir eitt barnið og gast ekki feðrað það? María vildi ekki heyra meira heldur læsti sem skjótast.

Í fjórða sinn knýr kerling á dyrnar. Þá kom út

Skjóðan með sálinni flaug langt inn í himnaríkishöll.

ódæll: erfiður, óvinsæll

síúðrandi: sívinnandi

vitin: munnur og nef

drepur á dyr: bankar á dyrnar

verðari fyrir náðina: átt fremur skilið náð guðs

ótæti: óhræsi, þrjótur, úrþvætti

breyskir: veikir fyrir freistingum

Kristur sjálfur og spyr hvað hún sé að fara. Hún mælti þá auðmjúk:

– Ég ætlaði að biðja þig, lausnari minn góður, að lofa vesalings sálinni þeirri arna inn fyrir dyrnar. Kristur svaraði:

– Það er hann Jón. Nei, kona, hann trúði ekki á mig.

Sögulok

Í sama bili er hann að láta hurðina aftur en kerla var þá eigi sein á sér heldur snaraði skjóðunni með sálinni í fram hjá honum svo hún fauk langt inn í himnaríkishöll en hurðin skall í lás. Létti þá steini af hjarta kerlingar er Jón var eigi að síður kominn í himnaríki og fór hún við það glöð heim aftur og kunnum vér eigi meira frá henni að segja né heldur hvernig sál Jóns reiddi af eftir það.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Hvers vegna setti kerling sálina í skjóðu?
2. Rifjaðu upp söguna af því þegar Pétur afneitaði Jesú þrisvar. Hana er m.a. að finna í bókinni *Upprisan og lífið*.
3. Kynntu þér ofsóknir Páls gagnvart kristnum mönnum áður en hann varð kristinn. Leitaðu á bókasafni, í kristinfræðibókum, á netinu. Skráðu helstu niðurstöður.
4. Með hvaða ráðum kom kerling sálinni hans Jóns inn í himnaríki?
5. Hvaða hug bar kerling til Jóns?

33. Malaðu hvorki malt né salt

Söguhluggi

Hér segir frá tveim bræðrum, annar er ríkur en hinn fátækur. Sá fátæki kemst yfir kvörn sem malar gull og allt það sem hann biður um. Ríki bróðirinn kemst að þessu og ágirnist kvörnina. Byður hann allar eigur sínar fyrir hana. Það verður úr að bróðirinn lætur undan og selur kvörnina.

Einu sinni var ríkismaður. Hann átti eitthvert mesta höfuðból sem hann sat á sjálfur. Hann átti konu og með henni tvo syni uppkomna og **kvongaða** þegar þessi saga gerðist. Annar þeirra var **auðsæll** sem faðir hans og átti fjögur börn en hinn var fátækur og lifði mest á því sem hann fékk úr föðurgarði.

Þegar faðir þeirra dó fóru bræðurnir að skipta með sér arfi. En svo fóru leikar með skiptin að auðmaðurinn hreppti höfuðbólið og nálega allar eigur aðrar því honum þótti bróðir sinn vera búinn að taka út arf sinn í bitum og sopum á undan.

Eftir það settist ríki bróðirinn á höfuðbólið og kom bróðir hans oft heim úr **hjáleigunni** að hitta hann og bað hann sem foreldra sína áður um það sem hann **vanhagaði um** í þann og þann svipinn. Oftast lét bróðir hans eitthvað **af hendi rakna** við hann en jafnan með illu og treindi svo í honum lífið og konu hans.

Einu sinni slátraði ríki bróðirinn ógnarvænum uxa. Þá hugsaði hinn sér til hreyfings að nú skyldi hann biðja bróður sinn um bita. Kona hans **latti**

hann þess og sagði að hann mundi ekki fá hjá honum annað en ónotin ein. Hann sagðist ekkert gefa um það og fór svo heim hvað sem hún sagði þegar nýbúið var að lima sundur uxann og limirnir lágu á borðum á blóðvellingum.

Ríki bróðirinn var á vakki þar í kring þegar hinn kemur. Fátæki bróðirinn biður hann að gefa sér ket í eina súpu því nú hafi hann nóg fyrir framan hendurnar og eigi hægt með það. Ríki bróðirinn snýst illa við því og segir að hann gefi honum ekkert, það komi ekki til mála með það, hann hafi ekki ætlað að láta uxann sinn skella í **skoltinum** á honum. Hinn

kvongaður: giftur

auðsæll: auðugur, gróðasæll

hjáleiga: kot, upphaflega leiguland, leigt út frá annarri jörð

vanhaga um: vanta

lét af hendi rakna: lét hann fá, lagði fram e-n skerf

latti hann: dró úr honum, hvatti ekki
skoltur: kjaftur

Skyldi hann halda í endann á hnoðanu og fylgja því.

er þó að nauða við hann þangað til hann tekur annað uxalærið, fleygir því í hann og segir:

– Farðu til fjandans með lærið að tarna.

Lærið

Hinn tekur lærið og fer með það heim. Þegar konan hans sá það varð hún glöð við og skildi þó síst í því bróðir hans var svona stórtækur og ætlaði að fara sem fyrst að koma því í pottinn. Maður hennar bað hana að bíða svolítið við, hann bróðir

sinn hefði ekki gefið sér það, heldur hefði hann skipað sér að fara með það til fjandans. Langaði hann ekki til að stela því úr sjálfs síns hendi frá skrattanum og biður hana að fá sér nesti og nýja skó því hann ætlaði undireins af stað með það til kölska.

Konan bað hann að vera ekki að heimskunni þeirri arna, hann bróðir hans hafi vissulega gefið honum lærið þó hann hafi tekið svona til orða af því honum hafi runnið í skap af nauðinu úr

honum. Bóndi segir að hún megi leggja það út eins og hún vilji en hann ætli sér að fara með lærið eins og fyrir sig hafi verið lagt. Byr hún svo mann sinn sem best hún gat.

Eftir það fer hann og gengur lengi lengi en veit ekki hvert hann á að halda til að hitta kölska. Loksins mætir honum maður á vegi og spyr hann hvað hann sé að fara með nautslærið að tarna á bakinu. Hinn segist eiga að fara með það til fjandans. Ókunnugi maðurinn spyr hvort hann viti hvar kölski haldi sig. Hinn segir nei og bað hann í öllum bænum að vísa

sér þangað ef honum væri kunnug leiðin.

Hnoðað

Hinn ókunnugi sagði að sér væri sú leið reyndar ókunnug en þó skyldi hann leggja það til með honum að fá honum **hnoða** sem hann skyldi halda í endann á og mundi það renna á undan honum þangað til hann kæmi að hól einum. Þar skyldi hann ljósta á **sprotta** sem hann fékk honum, mundi þá hóllinn opnast og skyldi hann snara lærinu í **gapið** sem yrði á hólnum en vara mætti hann sig að vera ekki mjög nærri gapinu. Þá mundi hann sjá koma upp í gapið tvær **kvarnir**, aðra hvíta en hina svarta og skyldi hann taka þá hvítu en skipta sér ekkert af hinni. Svo skyldi hann taka hnoðað og láta það renna á undan sér eins og áður og halda heimleiðis með kvörnina. Fátæki bróðirinn þakkar manni þessum tillögur sínar, kveður hann og heldur svo áfram.

Nú fór allt eins og maðurinn hafði sagt honum fyrir: Hann finnur hólinn, opnar hann með sprotanum, fleygir uxalærinu og segir:

– Taktu við, fjandi, hann bróðir minn sendir þér lærið að tarna. Koma þá upp kvarnirnar og nær hann þeirri hvítu og heldur á stað á eftir hnoðanu þangað sem hann hafði áður mætt manninum og var hann þar enn fyrir.

Fátæki bróðirinn heilsar honum og spyr

hvað hann eigi að gera við kvörnina. Hinn segir að hann skuli búa til utan um vænan og rúmgóðan **kvarnarstokk** og koma henni vel fyrir á hentugum stað og mun hún mala af sjálfsdáðum allt sem hann mæli fyrir og þurfi hann ekki annað en hafa þennan formála:

*Malaðu hvorki malt né salt
og malaðu í drottins nafni.*

Kvörnin

Eftir það skildu þeir og þakkaði fátæki bróðirinn hinum innilega tillögur hans við sig.

Svo kemur hann heim og segir konu sinni allt af sínum ferðum. Fer hann svo til og smíðar vænan kvarnarstokk, mesta búmannsþing, og setur til kvörnina. Malar hún allt sem hann mælir fyrir, matvæli og allar nauðsynjar þeirra hjóna, svo þau hafa allsnægtir.

Einu sinni hugsar bóndi með sér að gaman væri nú að eiga **skildingaráð** þó þau þurfi þeirra ekki við þar sem þau hafi nóg af öllu. Hann mælir þá svo fyrir að kvörnin mali gull og hefur allan sama formála sem áður er sagt. Kvörnin tók til að mala og malaði eintómt gull. Þetta bragð lék hann hvað eftir annað svo hann varð á skömmum tíma vellauðugur maður af gulli. Þá segir hann við konu sína að sér leiki hugur á að vita hve

hnoða (hvk): hnykill

sproti: lítil grein, stafur

gap: op

kvörn: mylla, mölunartæki

kvarnarstokkur: kassi sem
kvarnarsteinninn snýst í

skildingaráð: fjárráð

mikið gull þau eigi. Það segir hún sér þyki óþarfi, þeim sé nóg að þau eigi miklar nægtir af því sem öðru.

Bóndi var þó ekki í rónni með það fyrr en hann fann ráð til að vita þetta og var það með því móti að mæla gullið í **mælikeri**. En af því þau áttu ekkert mælikerið sjálf brá hann sér heim til bróður síns og bað hann að ljá sér mæliker. Bróðir hans segir konu sinni að ljá honum það. Hún tekur mælikerið en hugsar með sér hvað það muni geta verið sem hann ætli að mæla. Tekur hún þá kvoðu og lætur renna í **laggirnar** á kerinu og fær svo mági sínum. Hann fer og mælir gullmélið og þegar hann er búinn að því skilar hann mælikerinu aftur.

Mágkona hans fer að gá að kerinu þegar hann er farinn og sér að gullsandur er fastur í öllum lögg-unum á því gengur hún svo með það til manns síns, sýnir honum og segir að bróðir hans mæli gull þar sem þau mæli korn. Hann segist og hafa tekið eftir því að bróðir sinn hafi aldrei beðið sig neins núna lengi síðan hann hafi fengið hjá sér uxalærið og eitt-hvað muni þau hafa í hjáleigunni því þau séu orðin sælleg og farin **að færa út kviarnar**. Húsmóðirin biður mann sinn að grennslast eftir hvernig á þessu standi því ekki sé einleikið með þessa velsæld mágs síns.

Forvitnin

Ríki bróðirinn fer nú af stað því honum var annt um að vita hvernig bróðir sinn hefði komist að þessum

auði. Þegar þeir finnast spyr heimabóndinn hann hvað hann hafi verið að mæla og segir hinn honum satt frá því. Ríki bróðirinn spyr hvernig á þessu standi. Hinn segir að kölski hafi gefið sér kvörn sem mali allt sem nöfnum tjái að nefna eftir for-málanum sem hann segir honum einnig frá, fyrir það að hann hafi fært honum uxalærið sem hann hafi sent sig með til hans fyrir nokkru.

Heimabóndinn kannaðist ekki við að hann hefði nokkurn tíma sent bróður sinn til fjandans heldur hefði hann gefið honum lærið.

– Nei, nei, segir hinn. Þú skipaðir mér að fara með það til fjandans og það gerði ég, fyrir það gaf hann mér kvörnina og síðan hef ég hvorki verið kominn upp á þig né aðra. Eftir það skildu þeir og gekk bóndi heim heldur hugsandi og sagði konu sinni frá öllu. Þau öfunduðu nú hjáleigubóndann af kvörninni og voru lengi að velta því fyrir sér hvernig þau ættu að fara að því að fá hana. Loksins datt þeim í hug að bjóða hjáleigubóndanum alla aleigu sína fyrir hana, skyldu þau svo kaupa sér skip og fara úr landi með kvörnina.

Ágirndin

Heimabóndi fer nú og **falar** kvörnina af bróður sínum. En hann var tregur til þess. Bróðir hans býður honum þá alla aleigu sína og höfuðbólið með. Hinn sagði að sér væri ekkert annt um að fá höfuðbólið því hann gæti keypt sér jafngóða jörð nær sem hann vildi en af því bróðir sinn legði svo sterkar fötur á

kvörnina og hann þættist nógu auðugur fyrir vildi hann gera bróður sínum það til geðs að láta hann fá hana fyrir aleigu hans.

Gera þeir svo kaupin og flytur hjáleigubóndinn heim og sest þar að öllu sem bróðir hans átti eins og það var. En hinn bróðirinn kaupir sér skip, stígur þar á með konu og börn og hefur ekkert með sér nema kvörnina og þóttist þó hafa vel veitt. Þegar þau eru komin nokkuð frá landi ætlar hann að láta kvörnina mala handa þeim nauðsynjar þeirra og hafði upp formálann:

*Malaðu hvorki malt né salt
og malaðu í drottins nafni.*

En kvörnin stóð hvernig sem hann fór að og hvað sem hann sagði. Reiddist hann þá kvörninni og sagði í bræði sinni:

*Malaðu bæði malt og salt
og malaðu í djöfuls nafni.*

Tók þá kvörnin til og malaði bæði malt og salt svo að skipið varð drekkhlaðið og af því engin ráð voru til að stöðva kvörnina lauk svo að skipið sökk með öllu saman og hefur aldrei sést neitt eftir af því. En haft er það eftir kölska að hann hafi orðið feginn eigendaskiptum kvarnarinnar því þar hafi hann fengið sex sálir fyrir eina.

En það er frá fyrra kvarnareigandanum að segja að hann hafði jafnan nógan auð eftir að hann sleppti kvörninni. Fór hann þá að hugsa fram í veginn fyrir sig og sálu sinni, tók tvö munaðarlaus fósturbörn, mannaði þau vel og arfleiddi að öllu sínu eftir sinn dag og konu sinnar. Og voru þau hjón mestu lánsmenn síðan alla ævi.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Af hverju fékk ríki bróðirinn höfuðbólið?
2. Hvers vegna vildi fátæki bróðirinn gefa kölska lærið? Endursegðu.
3. Hvernig komst ríki bróðirinn að því að hinn ætti kvörn sem malaði gull?
4. Af hverju vildi fátæki bróðirinn láta kvörnina af hendi?
5. Hvað varð ríka bróðurnum að falli?
6. Berðu bræðurna saman. Hver eru einkenni þeirra sem persóna?

mæliker: ílát til að mæla í
laggir, lögg: gróp í tunnustöfum þar sem tunnubotninn er felldur í

að færa út kvíarnar: efla starfsemi sína, auka umsvif

að fala: biðja um e-ð, fala e-ð til kaups

34. Skinþúfa

Söguhluggi

Sagan segir frá bónda nokkrum sem sér engla dauðans standa við túngarðshliðið sitt.

Þegar **svartidauði** geisaði um Skagafjörð árið 1402 fóru englar dauðans um landið á daginn í líki blárrar þokumóðu en um nætur höfðu þeir að nokkru mannlega mynd. Í Vallhólmi var þá bær einn er nefndist Fornu-Vellir. Ekki er getið um nafn þess, er þar bjó.

Eina nótt, síðla sumars, vaknaði bóndi við að skepnur bitu gras uppi á húsunum. Hann reis úr rekkju og fór upp á húsin að reka fénaðinn burt. Myrkur mikið var á svo bóndi sá **ógerla** frá sér. Þó varð hann þess var að tveir af englum dauðans stóðu við túngarðshliðið. Vita þóttist hann að þeir mundu ætla heim á bæinn og væru þeir að þinga um það. Þá heyrir hann að annar engillinn segir:

– Hér skal heim og hér skal heim. Þá segir hinn:

– Eigi skal hér heim, eigi skal hér heim. Þá segir hinn fyrri:

– Hér skal heim og hér skal heim. Þá segir sá seinni:

– Eigi skal hér heim, eigi skal hér heim, því að hér skín **sankti Mária** ljós í þúfu og hverfum á braut hið bráðasta.

Eftir það hurfu englarnir en svartidauði kom þar aldrei. Bóndi færði hinni heilögu Maríu lof og þakkargjörð fyrir hennar dásemdaverk. Þessi bær heitir síðan Skinþúfa. Eigandi jarðarinnar breytti nafni hennar árið 1908 og nefnir hana síðan Vallanes. Skinþúfunafnið var þá orðið afbakað í Skinnþúfa en hann þekkti ekki sögnina um uppruna þess.

Úr þjóðsagnasafninu Rauðskinnu

svartidauði: sjúkdómur í rottum, barst með flóm í menn. Á Íslandi oft kallaður plágan mikla
ógerla: varla, ógreinilega
sankti Mária: María mey

Áð lestri loknum

Englar dauðans fóru um landið.

1. Finndu Skagafjörð á landakortinu.
2. Hvernig fékk bærinn nafnið Skinþúfa?
3. Af hverju var nafninu breytt?
4. Hvers vegna slapp bærinn við svartadauða?
5. Lestu þér til um svartadauða. Skráðu helstu niðurstöður.

35. Dansinn í Hruna

Söguhluggi

Prestur nokkur hefur þann sið að halda dansleik í kirkjunni á jólanótt þrátt fyrir aðvaranir móður sinnar.

Einu sinni til forna var prestur í Hruna í Árnes-sýslu sem mjög var gefinn fyrir skemmtanir og gleðskap. Það var ávallt vani þessa prests þegar fólkið var komið til kirkju á jólanóttina að hann **embættaði** ekki fyrri part næturinnar heldur hafði dansferð mikla í kirkjunni með sóknarfólkinu, drykkju og spil og aðrar ósæmilegar skemmtanir langt fram á nótt. Presturinn átti gamla móður sem Una hét. Henni var mjög á móti skapi þetta athæfi sonar síns og fann oft að því við hann. En hann hirti ekkert um það og hélt uppteknum hætti í mörg ár.

Eina jólanótt var prestur lengur að þessum dansleik en venja var. Fór þá móðir hans, sem bæði var **forspá** og skyggn, út í kirkju og bað son sinn hætta leiknum og taka til messu. En prestur segir að enn sé nægur tími til þess og segir:

– Einn hring enn, móðir mín. Móðir hans fór svo inn aftur úr kirkjunni. Þetta gengur í þrjár **reisur**, að Una fer út til sonar síns og biður hann að gá að guði og hætta heldur við svo búíð en verr búíð. En hann svarar ávallt hinu sama og fyrr. En

þegar hún gengur fram kirkjugólfið frá syni sínum í þriðja sinn heyrir hún að þetta er kveðið og nam vísuna:

*Hátt lætur í Hruna,
hirðar þangað bruna,
svo skal dansinn duna,
að drengir megi það muna.
Enn er hún Una,
og enn er hún Una.*

Einn hring enn

Þegar Una kemur út úr kirkjunni sér hún mann fyrir utan dyrnar. Hún þekkti hann ekki en illa leist henni á hann og þótti víst að hann hefði kveðið vísuna. Unu brá mjög illa við þetta allt saman og þykist nú sjá að hér muni komið í **óefni** og þetta muni vera djöfullinn sjálfur. Tekur hún þá reiðhest sonar síns, ríður í skyndi til næsta prests og biður hann koma og reyna að ráða bót á þessu **vandkvæði** og

frelsa son sinn úr þeirri hættu sem honum sé búin. Prestur sá fer þegar með henni og hefur með sér marga menn því **tíðafólk** var ekki farið frá honum. En þegar þeir koma að Hruna var kirkjan og kirkjugarðurinn sokkin með fólkinu í en þeir heyrðu ýlfur og gaul niðri í jörðinni. Enn sjást **rök til þess** að hús hafi staðið uppi á Hrunanum en svo heitir hæð ein er bærinn dregur nafn af sem stendur undir henni. En eftir þetta segir sagan að kirkjan hafi verið flutt niður fyrir Hrunann þangað sem hún er nú. Enda er sagt að aldrei hafi verið dansað síðan á jólanóttina í Hrunakirkju.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Finndu Árnessýslu á landakortinu. Finndu tvo kaupstaði þar.
2. Hvaða vana hafði prestur á jólanótt?
3. Til hvaða ráðs tók móðir prestsins?
4. Hver urðu örlög prestsins?

embættaði: messaði

forspár: getur sagt fyrir um
óorðna hluti

reisur: ferðir

hirðar: menn

óefni: vandræði

vandkvæði: erfiðleikar, hindrun

tíðir (hér): guðspjónusta, bæna-
lestur á tilteknum tímum

rök til þess: merki um það

Hrunadansinn.

36. Rósamunda

Söguhluggi

Kóngssonur vill giftast tornæmri stúlku en foreldrar hans eru á móti því.

Hann hittir mann sem býðst til að hjálpa honum.

En maðurinn vill fá nokkuð fyrir snúð sinn.

Einu sinni var kóngur og drottning í ríki sínu. Þau áttu sér einn son og greinir ekki frá nafni hans. Hann ólst upp sem aðrir kóngssynir að honum voru kenndar allar íþróttir og reistur kastali og ekkert til sparað sem hafa þurfti enda þótti hann afbragð annarra manna. Í þessu sama ríki var höfðingi einn sem átti dóttur undurfríða, hún hét Rósamunda. Þó að hún væri væn og kurteis þótti sá ókostur við hana að henni varð ekkert kennt hvorki til munns né handa, svo var hún **tornæm** og ólagin. En **orðlögð** var hún um allt fyrir fríðleika sakir.

Kóngssonur sá hana einu sinni og varð þegar fanginn af fegurð hennar og hún ekki síður af listum hans og **atgervi**. Kóngsson kemur eftir það að máli við föður sinn og segist vilja biðja sér konu. Kóngur spyr hvar hann horfi á um það mál. Kóngsson segir honum að hann vilji enga konu eiga nema Rósamundu. Faðir hans biður hann að nefna það aldrei því hún sé bæði heimsk og fákunnandi sem sögur fari af. Það sæmi ekki að velja sér þá konu

fyrir drottningarefni auk þess sem hún sé af ógöfugri ættum komin en hann. Kóngsson vildi ekki deila við föður sinn um þetta en gat þó ekki hætt að hugsa um Rósamundu og varð eftir þetta mjög þunglyndur, fór einförum og **sinnti lítið glaðværðum**.

Rigdín-Rigdón

Einu sinni var hann einn á reiki út um **merkur** og skóga og var að hugsa um sinn hag áhyggjufullur. Kemur þá til hans lágur maður rauðskeggjaður og spyr hann hví kóngssonurinn sé þar einn á reiki og sé það ekki samboðið tign hans og **verðleikum** eða hvað að honum gangi. Kóngsson sagði að hann mundi lítið bæta úr skák fyrir sér þó hann segði honum raunir sínar. Komumaður sagði að hann vissi þó ekki nema hann gæti bætt úr því sem honum þætti.

– Og til þess að sýna þér að ég er ekki alls ófróður

um hagi þína, segir hann, veit ég að þú ert harmsfullur af því að þú færð ekki að eiga Rósamundu hina fríðu fyrir föður þínum vegna þess að hún er tornæm til munns og handa.

Kóngsson sagði það satt vera og bað hann í öllum bænum að hjálpa sér fyrst hann væri svo **fróðlega að þessu kominn**. Tók þá komumaður upp hjá sér járntein lítinn og segir að kóngsson skuli fá Rósamundu teininn og skuli hún þegar hún læri eitthvað til munnsins leggja hann á tunguna á sér en þegar hún vilji **nema** eitthvert handbragð skuli hún hafa teininn milli fingranna og muni hún á svipstundu nema hvort tveggja og kunna síðan.

Kóngsson spyr hvað hann vilji hafa fyrir þetta. Hinn segir að þetta sé svo lítill greiði að ekki taki því að setja upp á það enda muni hann koma til Rósamundu eftir þrjú ár og eigi hún þá að fá sér aftur teininn og segja sér hvað hann heiti. Ef hún geti það muni hún muna eins eftir sem áður allt sem hún hafi lært þó hún skili sér teininum.

– En ef hún getur það ekki mun ég sækja hana sjálfa með teininum að þremur árum liðnum og er hún þá mín eftir það en nafn mitt er Rigdín-Rigdón.

Töfrateinninn

Kóngsson þakkar honum mikillega þessar tillögur sínar og kveður hann síðan. Gengur hann svo heimleiðis miklu léttari í skapi og **hugfestir** nafn

mannsins. Eftir þetta fær kóngsson því framgengt hjá föður sínum og móður að þau lofa honum að sækja Rósamundu og reyna að láta kenna henni kvenlegar listir en með því skilyrði að ef hún geti ekkert numið skuli hann ekki hugsa á **eiginorð** við hana. Þetta gera þau nú statt og stöðugt og fer svo kóngsson eftir Rósamundu með fríðu föruneyti, flytur hana heim til kóngshirðar, fær henni teininn og segir henni hvernig hún skuli nota hann. En af fögnuðinum yfir því að hann var búinn að fá hana heim til hirðarinnar gleymir hann alveg nafni mannsins sem hann hafði hitt á skóginum. Eru nú Rósamundu fengnir kennarar og konur sem hún átti að nema af til munns og handa og þarf ekki að orðlengja það að henni var allt í augum uppi hvort sem var til bókarinnar eða handanna.

tornæm: á erfitt með að læra

orðlögð: víðkunn, fræg

atgervi: miklir hæfileikar

sinnti lítið glaðværðum: tók lítinn þátt í skemmtunum

merkur, mörk: skógur, víðavangur

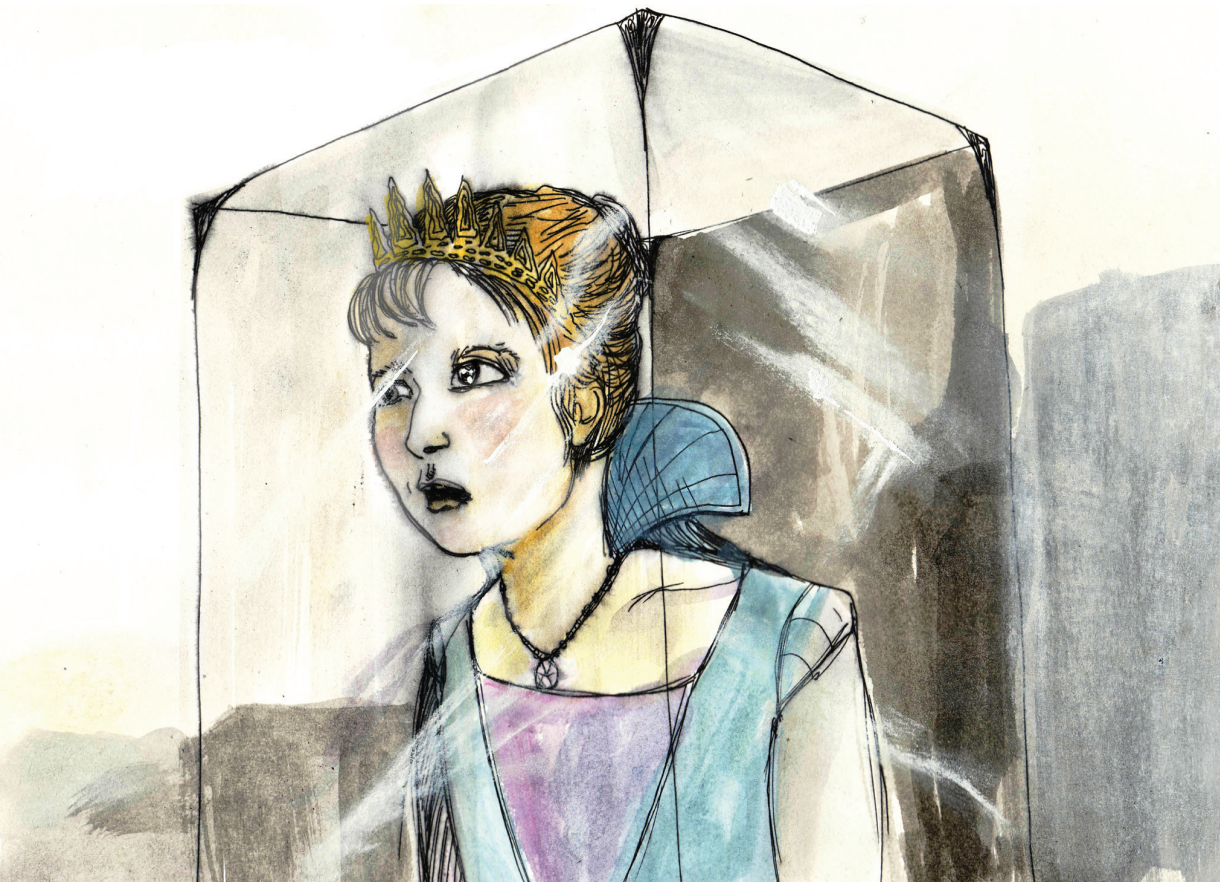
verðleikar: kostir, góðir eiginleikar

fróðlega að þessu kominn: vissi svo mikið um það

nema: læra

hugfestir: leggur á minnið

eiginorð: hjónaband

Síðan lét hann gera glerskáp sem Rósamunda gat staðið í.

Nú leið til þess er komið var á þriðja árið og gat kóngsson ekki munað nafnið á manninum með nokkru móti. Varð hann af því áhyggjufullur meir en áður ef hann yrði nú að sjá á bak unnustu sinni sem var orðin eins vel að sér og hún var fríð til. Í þessu ráðaleysi er hann einn á gangi úti á skógi og kemur fram í eitt rjóður. Þar var hóll í rjóðrinu. Hann heyrir hláttra mikla og **mælg** í hólnum og skilur að þar eru einhverjir að telja upp hvað margar sálir þeir hafi svikið. Nú fer að fara um kóns-

son því hann ímyndar sér að það hafi líklega verið einn af þessum piltum sem hann hafi hitt á skóginum forðum. Hlustar hann nú enn til orðalags þeirra og þykist þó staddur milli heims og helju þar sem hann var kominn. Loksins heyrir hann að þessar stökur eru mæltar fram í hólnum:

*Menn sem að mig kalla ref,
marga orsök ég til þess hef:
Enga vægð öndum ég gef
út þegar skuld mína kref.*

*Um geng ég allt eins og ljón,
allmarga blindað hef sjón,
mein geri ég mönnum og tjón,
mitt nafn er Rigdín-Rigdón.*

Mein geri ég mönnum

Þegar kóngsson heyrir nafnið í seinni vísunni kannast hann við að það er sama nafnið sem hann hafði gleymt og verið lengst hugsandi út af að undanförunu. Hann skrifar nú nafnið hjá sér og gengur heim hress í huga. Síðan lætur hann gera glerskáp svo stóran að Rósamunda gat staðið í honum og skrifa alls staðar á hann „Rigdín-Rigdón“ svo ekki varð neinstaðar litið á skápinn, utan eða innan, svo að nafnið blasti ekki við.

Þegar dagurinn kom sem maðurinn hafði gert ráð fyrir að koma og sækja teininn að þremur árum liðnum lét kóngsson Rósamundu fara í skápinn og hafa hjá sér teininn og sagði henni að fá hann þeim sem til hennar kæmi og segja um leið „Rigdín-Rigdón“, en ekki mætti hún fara út úr skápnum né **láta hugfallast** hvað sem fyrir kæmi en muna eftir nafninu sem hann þess vegna hefði látið skrifa á skápinn. Eftir það fer kóngsson burt úr herberginu og læsir því.

Þegar nokkur tími var liðinn veit Rósamunda ekki fyrri til en hún sér mann koma í herbergið um læstar dyrnar. Hann gengur rakleiðis að skápnum og biður hana að koma út úr honum. En hún lét sem hún heyrði það ekki, réttir að honum teininn og segir:

– Taktu við, Rigdín-Rigdón. Við það sökk þessi gestur niður um gólfið þar sem hann stóð þegar hann heyrði nafn sitt.

Eftir þetta hélt kóngsson brúðkaup sitt til Rósamundu og settust þau svo að ríkjum með kóngi, föður kóngssonar, og drottningu. Rósamunda þótti **fyrirtaks drottning** um flesta hluti. Mundi hún allt það sem hún hafði numið með aðstoð teinsins þó ekki væri betri að honum **nauturinn** sem allir ætluðu að hefði verið kölski sjálfur.

Þjóðsögur Jóns Arnasonar

Að lestri loknum

1. Er eitthvað í þessari sögu sem minnir á aðra sögu í bókinni? Skráðu hjá þér söguna og hvað er líkt með þeim.
2. Hvers vegna mátti kóngsson ekki eiga Rósamundu?
3. Hvað átti Rósamunda að gera þegar maðurinn kæmi aftur?
4. Hvernig komst kóngssonur að nafni mannsins? 20–30 orð.
5. Hvaða einkenni ævintýra hefur þessi saga? Skoðaðu það sem sagt er um ævintýri fremst í bókinni.

mælgj: orðaflaumur, málæði

láta hugfallast: missa kjarkinn

fyrirtaks drottning: ágætis drottning

nautur: gefandi

37. Skrattinn fór að skapa mann

Söguhluggi

Hér segir frá því þegar kölski vildi gerast skapari eins og guð.

höndulega, hönduglega:
liðlega, vel

hámóti: humátt, hljóðlega í
nokkurri fjarlægð

Djöfullinn vildi ekki vera minni en guð, fór til og ætlaði að skapa mann. En sú tilraun fyrst honum ekki **höndulega**, því í staðinn fyrir að skapa mann varð kötturinn úr því og þó vantaði á hann skinnið. Sankti Pétur aumkvaðist þá yfir þessa sköpun og skapaði skinnið á köttinn sem hér segir:

*Skrattinn fór að skapa mann,
skinnlaus köttur varð úr því;
helgi Pétur hjálpa vann,
húðina færði dýrið í.*

Enda er skinnið það eina sem þykir nýtandi af kettinum.

Rauðmaginn, grásleppan og marglittan

Einu sinni gekk Jesús Kristur með sjó fram og Sankti Pétur með honum.

Kristur hrækti í sjóinn og af því varð rauðmaginn. Þá hrækti og Sankti Pétur í sjóinn og af því varð grásleppan og þykir hvort tveggja gott átu og rauðmaginn jafnvel herramannsmatur. Djöfullinn gekk í **hámóti** á eftir þeim með sjónum og sá hvað fram fór. Hann vildi þá ekki verða minnstur og hrækti

líka í sjóinn en úr þeim hráka varð marglittan og er hún til einskis nýt.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

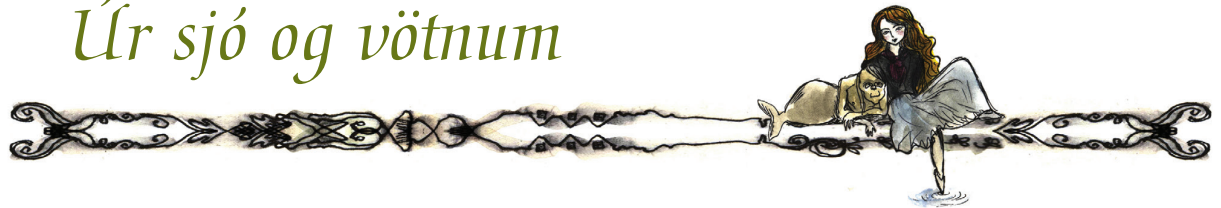
Að lestri loknum

1. Endursegðu þessar tvær stuttu sögur með þínum orðum. A.m.k. 30–50 orð.

Kölski skapaði köttinn skinnlausan.

Úr sjó og vötnum

Okkur þykir hún skrýtin trúin á kynjaverur í sjó og vötnum. Í gömlum sögnum segir frá ógrynni slíkra kvikinda. Í sögunum hér á eftir kynnumst við nokkrum þeirra. Sagan um orminn í Lagarfljóti er gömul og lífseig og ekki svo mjög langt síðan menn sáu honum bregða fyrir. Sú hugmynd að selir séu drukknaðir menn er komin aftan úr fornöld. Menn faraósins í Egyptalandi sem eltu Ísraelsmenn á flóttanum og drukknðu í Rauðahafinu voru sagðir hafa orðið að selum. Og enn þykir selurinn hafa mannsaugu. Marbendillinn var undarleg skepna, hafmaður sem hafði efri hluta manns en var selur fyrir neðan mitti. En nykurinn er kannski svakalegastur af þessum sæverum. Sá hestur hafði öfuga hófa og ef menn settust á bak þeysti hann með þá út í vatn þar sem hann kafaði og þeir gátu ekki með nokkru móti losað sig af baki hans.

38. Ormurinn í Lagarfljóti

Sögu gluggi

*Kona gefur dóttur sinni gullhring og hvetur hana til að leggja hann undir lyngorm.
Ormurinn tekur upp á því að stækka og stækka. Stúlkan hendir honum þá í fljótið.
En ormurinn heldur áfram að vaxa.*

Það bar til einu sinni í fornöld að kona nokkur bjó á bæ einum í Héraðinu við Lagarfljót. Hún átti dóttur eina vaxna. Henni gaf hún gullhring. Þá segir stúlkan:

– Hvernig get ég haft mest gagn af gullinu **því arna**, móðir mín?

– Leggðu það undir lyngorm, segir konan. Stúlkan tekur þá lyngorm og lætur gullið undir hann og leggur ofan í **trafeskjur** sínar. Liggur ormurinn þar nokkra daga. En þegar stúlkan fer að vitja um eskjurnar er ormurinn svo stór orðinn að eskjurnar eru farnar að gliðna í sundur. Verður stúlkan þá hrædd, þrífur eskjurnar og kastar þeim með öllu saman í fljótið.

Líða svo langir tímar og fara menn nú að verða varir við orminn í fljótinu. Fór hann þá að **granda** mönnum og skepnum sem yfir fljótið fóru. Stundum teygðist hann upp á fljótsbakkana og gaus eitri ógurlega. Þótti þetta horfa til hinna mestu vand-

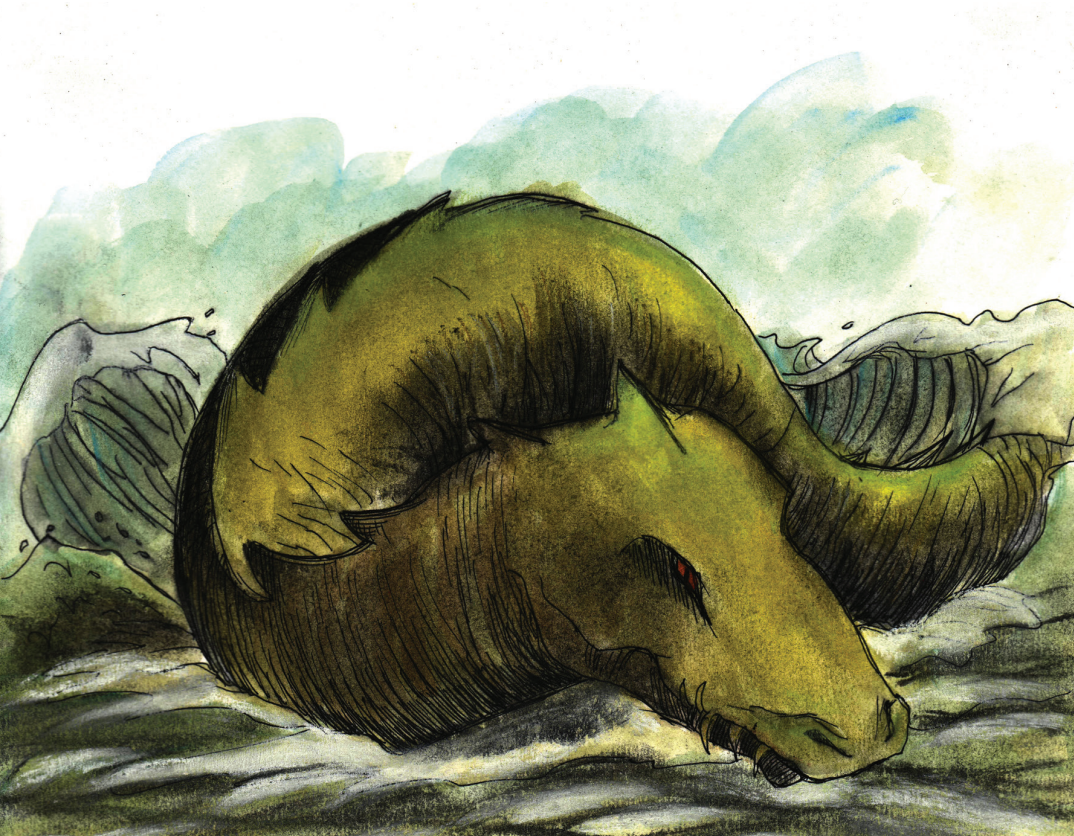
ræða en enginn vissi ráð til að bæta úr þeim. Voru þá fengnir til Finnar tveir. Áttu þeir að drepa orminn og ná gullinu. Þeir steypu sér í fljótið en komu bráðum upp aftur. Sögðu Finnarnir að hér væri **við** mikið **ofurefli að eiga** og væri ekki hægt að bana orminum eða ná gullinu. Sögðu þeir að annar ormur væri undir gullinu og væri sá miklu verri en hinn. Bundu þeir þá orminn með tveim böndum. Lögðu þeir annað fyrir aftan **bægslin** en annað aftur við sporðinn. Ormurinn getur því engum grandað hvorki mönnum né skepnum en við ber að hann setur upp kryppu úr bakinu og **þykir það** jafnan **vita á stórtíðindi** þegar það sést, t.d. **harðæri** eða **grasbrest**. Þeir sem enga trú leggja á orm þennan segja að það sé **froðusnakkur**. Þykjast þeir hafa sagnir um það að prestur nokkur hafi ekki alls fyrir löngu róið þar þvert yfir sem ormurinn sýndist vera til að sanna með því sögu sína að hann sé enginn.

Þjóðsögur Jóns Arnasonar

Áð lestri loknum

1. Finndu Hérað og Lagarfljót á landakortinu. Hvaða kaupstaður er á Héraði í dag?
2. Hvers vegna lagði stúlkan hringinn undir lyngorminn?
3. Til hvers voru Finnarnir fengnir?
4. Hvernig gekk þeim að eiga við orminn? Segðu frá.
5. Hefurðu heyrt sögur um Lagarfljótsorminn? Prófaðu að leita á netinu. Skráðu helstu niðurstöður þínar.

því arna: áhersluliður, sem gæluorð, án sérstakrar merkingar

trafeskjur: öskjur til að geyma línklæði í, einkum höfuðbúnað kvenna

granda: gera skaða, drepa

við ofurefli að eiga: e-ð sem maður ræður ekki við

bægsli: framlimur, brjóstuggi

þykir það vita á: vera fyrirboði, boða

harðæri: langvarandi harðindi, hallæri

grasbrestur: skortur á grasi, sprettuleysi

froðusnakkur: ímyndun, hégilja; froðusnakk: þvaður, marklaust málæði

Finnarnir sögðu að hér væri við ofurefli að eiga.

39. Selshamurinn

Sögu gluggi

Maður nokkur tekur selsham sem liggur við hellismunna. Nokkru síðar finnur hann nakta stúlku þar sem hamurinn hafði legið. Hann tekur hana til sín og hún verður honum fylgisöm en situr þó oft og horfir út á sjóinn.

Einu sinni var maður nokkur austur í Mýrdal sem gekk hjá klettum við sjó fram að morgni dags fyrir **fótaferð**. Hann kom að hellisdyrum einum, heyrði hann glaum og danslæti inn í hellinum en sá mjög marga **selshami** fyrir utan. Hann tók einn selshaminn með sér, bar hann heim og læsti hann ofan í kistu. Um daginn nokkru seinna kom hann aftur að hellisdyrunum. Sat þar þá ungleg kona og lagleg, var hún allsber og grét mjög. Þetta var selurinn sem átti haminn er maðurinn tók. Maðurinn lét stúlkuna fá föt, huggaði hana og tók hana heim með sér. Var hún honum **fylgisöm** en **felldi skap sitt miður við aðra**. Oft sat hún samt og horfði út á sjóinn. Eftir nokkurn tíma **fékk maðurinn hennar** og fór vel á með þeim og varð barna auðið. Haminn geymdi bóndi alltaf læstan niður í kistu og hafði lykilinn á sér hvert sem hann fór.

Sjö börn í sjó og sjö börn á landi

Eftir mörg ár reri hann eitt sinn og gleymdi lyklinum heima undir koddabrún sinni. Aðrir segja að

bóndi hafi farið með heimamönnum sínum til **jóla-tíða** en kona hans hafi verið lasin og ekki getað farið með honum. Hafi honum gleymst að taka lykilinn úr vasanum á hversdagsfötum sínum þegar hann hafði fataskipti. En þegar hann kom heim aftur var kistan opin, konan og hamurinn horfin. Hafði hún tekið lykilinn og forvitnast í kistuna og fundið þar haminn. Gat hún þá ekki staðist freistinguna, kvaddi börn sín, fór í haminn og steypist í sjóinn. Áður en konan steypiti sér í sjóinn er sagt hún hafi mælt þetta fyrir munni sér:

*Mér er um og ó,
ég á sjö börn í sjó
og sjö börn á landi.*

Sagt er, að manninum **féllist mjög um** þetta. Þegar hann reri síðan til fiskjar, var selur oft að sveima í kringum skip hans og var eins og tár rynnu af augum hans. Mjög var hann aflasæll upp frá þessu og ýmis höpp bar upp á fjörur hans. Oft sáu menn það að þegar börn þeirra hjóna gengu með sjávar-

fótaferð: það að fara á fætur,
tíminn þegar farið er á fætur

selshamur: selshúð

fylgisöm: lætur sér annt um
að fylgja einhverjum, fylgin

**felldi skap sitt miður við
aðra:** kom illa saman við
aðra

fékk maðurinn hennar:
hann fékk hana fyrir
eiginkonu

jólatíðir: guðspjónusta á að-
fangadagskvöld eða jólanótt

að fallast mjög um: taka
mjög nærri sér

Oft sat hún og horfði út á sjóinn.

ströndinni, synti þar selur fyrir framan í sjónum og kastaði upp til þeirra marglitum fiskum og fallegum skeljum. En aldrei kom móðir þeirra aftur á land.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Finndu Mýrdal á landakorti. Hvaða kaптún er þar í dag?
2. Hvernig gerðist það að maðurinn eignaðist konu? Skrifðu endursögn.
3. Af hverju kastaði selurinn skeljum og steinum til barnanna í lok sögunnar?

40. Frá marbendli

Sögu gluggi

Maður nokkur veiðir marbendil og ætlar að taka hann heim með sér. En það breytist þegar marbendillinn fer að hlæja að manningnum, ekki einu sinni heldur þrisvar.

Manningnum leikur forvitni á að vita ástæðuna fyrir hlátrinum.

Mér er í minni stundin,
þá marbendill hló.
Blíð var **baugahrundin**,
er bóndinn kom af sjó.
Kyssti hún **laufalundinn**,
lymskan undir bjó.
Sinn saklausan hundinn
sverðabaldur sló.

Á Suðurnesjum er bæjarþorp nokkurt sem heitir í Vogum. Snemma bjó þar bóndi einn er sótti mjög sjó enda er þar enn í dag eitthvert besta **útræði** á Suðurlandi. Einhvern dag reri bóndi sem oftast og er ekki neitt sérlegt að segja frá fiskifangi hans í það sinn. En frá því er sagt að hann **kom í drátt þungan** og er hann hafði dregið hann um borð sá hann þar mannslíki og innnbyrti það. Það fann bóndi að maður þessi var með lífi og spurði hann hvernig á honum stæði en hann kvaðst vera **marbendill** af sjávarbotni. Bóndi spurði hvað hann hefði verið að gera þegar hann ágoggaðist. Marbendill svaraði:

– Ég var að laga **andskjólin** fyrir eldhússtrompnum hennar móður minnar. En hleyptu mér nú niður aftur. Bóndi kvað þess engan kost að sinni.

Þá hló marbendill

Ekki töluðust þeir fleira við enda varðist marbendill viðtals. Þegar bónda þótti tími til fór hann í land og hafði marbendil með sér. Segir ekki af ferðum þeirra fyrr en bóndi hafði búið um skip sitt að hundur hans kom í móti honum og flaðraði upp um hann. Bóndi brást illa við og sló hundinn. Þá hló marbendill hið fyrsta sinn. Hélt bóndi þá áfram lengra upp á túnið og hrasaði um þúfu eina og blóttaði henni. Þá hló marbendill í annað sinn. Bóndi hélt svo heim að bænum. Kom þá kona hans á móti honum, fagnaði honum blíðlega og tók bóndinn vel blíðskap hennar. Þá hló marbendill hið þriðja sinni.

Bóndi sagði þá við marbendil:

– Nú hefur þú hlegið þrisvar sinnum og er mér forvitni á að vita af hverju þú hlóst.

– **Ekki geri ég þess nokkurn kost**, sagði mar-

Þá hló marbendill.

bendill, nema þú lofir að flytja mig aftur á sama mið er þú dróst mig á. Bóndi hét honum því. Marbendill sagði:

– Þá hló ég fyrst er þú slóst hund þinn er kom og fagnaði þér af einlægni. En þá hló ég hið annað sinn er þú hrasaðir um þúfuna og bölvaðir henni því að þúfa sú er féþúfa, full af gullpeningum. Og enn hló ég hið þriðja sinn er þú tókst blíðlega **fagurgala** konu þinnar því að hún er þér fláráð og ótrú. Muntu nú efna öll þín orð við mig. Bóndi mælti:

– Tvo af þeim hlutum er þú sagðir mér má ég að vísu ekki reyna að sinni hvort sannir eru, tryggð hundsins og trúleik konu minnar. En gera skal ég raun á sannsögli þinni hvort fé er fölg-ið í þúfunni. Ef svo reynist er meiri von að hitt sé satt hvort tveggja enda mun ég þá efna loforð mitt.

Bóndi fór síðan og gróf upp þúfuna og fann þar fé mikið eins og marbendill hafði sagt. Að því búnu setti hann skip til sjávar og flutti marbendil á sama mið sem hann hafði dregið hann á. Áður en bóndi lét hann síga fyrir borð mælti marbendill:

– Vel hefur þú nú gert, bóndi, er þú skilar mér móður minni heim aftur og skal ég að vísu endurgjalda það ef þú kannt til að gæta og nota þér. Vertu nú heill og sæll, bóndi. Síðan lét bóndi hann síga og er marbendill úr sögunni.

Sjö kýr sægráar

Það bar til litlu síðar að bónda var sagt að sjö kýr sægráar að lit væru komnar þar í túnjaðarinn við fjöruna. Bóndi brá við skjótt og þreif spýtukorn í hönd sér, gekk svo þangað sem kýrnar voru en þær **rásuðu** mjög og voru **óværar**. Hann tók eftir því að þær höfðu allar blöðru fyrir **grönnum**. Það þótt-

baugahrund: kona

laufalundur: maður

lymska: undirferli, lævisi;
sbr. að vera lúmskur

sverðabaldur: maður

útræði: róður frá e-m stað,
þaðan sem menn róa

kom í drátt þungan: krækti í
eitthvað þungt

marbendill: hafmaður,
sæbúi

andskjól: hjáskjól (við
reykháf)

ekki geri ég þess nokkurn

kost: ég tek það ekki í mál,
gef ekki kost á því

fagurgali: smjaður,
gullhamrar, skjall

ist hann og skilja að hann mundi af kúnum missa nema hann fengi sprengt blöðrur þessar. Slær hann þá með kefli framan á granirnar á einni kúnni og gat náð henni síðan. En hinna missti hann og stukku þær þegar í sjóinn. Þóttist hann þá skilja að kýr þessar hefði marbendill sent sér í þakkarskyni fyrir lausn sína. Þessi kýr hefur verið hinn mesti **dánumannsgripur** sem á Ísland hefur komið. Ætlaðist af henni mikið kúakyn sem víða hefur dreifst um landið og er allt grátt á lit og kallast sækúakyn. En það er frá bónda að segja að hann var mesti **auðnumaður** alla ævi. Hann lengdi og nafn byggðar sinnar og kallaði af kúm þessum er á land hans gengu, Kvíguvoga, er áður voru kallaðir Vogar.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Finndu Voga á Suðurnesjum á landakortinu.
2. Skrifaðu vísuna fremst í sögunni niður og strikaðu við ljóðstafi og rím.
3. Skráðu þrjár ástæður þess að marbendill hló.
4. Hvernig þakkaði marbendill bónda?
5. Hvað var það við kýrnar sem gaf til kynna að þær væru sækýr?

rásuðu: voru á stöðugri ferð

ónærar: órólegar

granir: nasir

dánumannsgripur: góður gripur

auðnumaður: gæfumaður

41. Að temja nykur

Söguhluggi

*Drengur nokkur finnur hest með blöðru undir vinstra bógnum.
Strákur sprengir blöðruna með vasahnífnum sínum.*

Til þess að temja **nykurinn** og geta haldið honum til **brúkunar** að staðaldri þarf ekki annað en sprengja blöðru sem er undir vinstra **bógnum** á honum. Dæmi hér upp á er þessi saga séra Páls á Hnappstöðum.

Á Hömrum í Grímsnesi var drengur staddur nálægt læk einum og var að tálga spýtu að gamni sínu. Þá sér hann þar skammt frá sér gráan hest, gengur til hans og fer að skoða hann í **krók og kring** en hesturinn stóð grafkyrr. Finnur þá drengurinn undir vinstra bógnum á hestinum kepp eða blöðru sem honum þótti undarleg og rekur tálguhnífinn sinn í hana. Síðan hnýtir hann upp í hestinn og ríður honum heim. Hestur þessi var síðan lengi á Hömrum og var kallaður Nykurgráni.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Finndu Grímsnesið á landakorti.
2. Hvað var drengurinn að gera þegar hann sá nykurinn?
3. Hvernig náði hann að temja nykurinn?
4. Leitaðu á bókasafni eða netinu að upplýsingum um nykur. Skráðu helstu niðurstöður þínar.

nykur: dularfullur hestur með öfuga hófa sem lifir í vötnum. Setjist menn á bak festast þeir og nykurinn hleypur með þá í vötn

brúkun: notkun, það að nota e-ð

bógur: ofanverður framlimur á dýri

í **krók og kring:** vandlega frá öllum hliðum

42. Jakob á Jörfa og vermennirnir

Söguhluggi

*Tveir menn að norðan fara til sjós vestur á land.
Þeir koma við á bæ einum og aftur á heimleiðinni um vorið.
En það hefur slæmar afleiðingar fyrir annan þeirra.*

vel fjáreigandi: átti margar kindur
á bjátað: e-ð bjátar á, kemur babb í
bátinn, e-ð er í veginum
verða bilt við: láta sér bregða
mig gildir einu: það skiptir ekki máli

Einn tíma bjó sá bóndi á Jörfa í Haukadal er Jakob hét. Hann var Eiríksson og faðir þeirra sýslumanna Jóns á Espihóli í Eyjafjarðarsýslu og Halldórs er hafði Strandasýslu. Hann var góður bóndi og **vel fjáreigandi**.

Einn harðindavetur fóru tveir menn að norðan til sjóróðra vestur á land. Þeir komu að Jörfa og föluðu mat til kaups af bónda. Hann kvaðst ei hafa mat til sölu en gekk þó inn í bæinn og kom út aftur að stundu liðinni með síðu eina mikla og feita og þótti þeim sem hún mundi vera af nauti. Hann fékk þeim síðuna og vildu þeir þegar borga en hann kvað það vel mega biða til þess þeir kæmu aftur að vestan. Þeir fóru síðan leið sína.

Um vorið fóru menn þessir norður aftur og komu þá enn að Jörfa. Jakob stóð úti þá er þeir komu, og heilsuðu þeir honum. Hann tók vel kveðju þeirra og mælti:

– Guði sé lof að ég sé ykkur báða lifandi. Annar þeirra svaraði:

– Við hverju þótti þér hætt? Mér finnst fátt hafa **á bjátað** hjá okkur í vetur. Bóndi mælti:

– Síða sú er ég fékk ykkur í vetur rak hér upp úr Haukadalsvatni eftir að öllum ís hafði flett af því í einu vetfangi. Er það ætlan manna að síða þessi muni hafa verið af nykur eða vatnahesti. Þá tók annar maðurinn til orða og mælti:

– Guð hjálpi mér og varðveiti mig! Og datt hann í sama bili dauður niður. Hinn maðurinn lét sér hvergi **bilt við verða** og mælti:

– **Mig gildir einu** hver fjandinn það hefur verið fyrst mér varð gott af því! Enda er þess ei getið að honum yrði meint við. En Jakob iðraðist þess mjög að hann sagði þeim hvernig á síðunni hefði staðið.

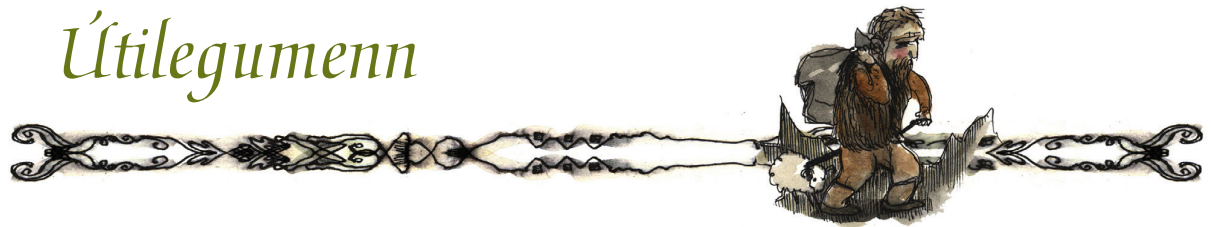
Þjóðsögur Jóns Arnasonar

Æð lestri loknum

1. Hvers vegna óttaðist Jakob bóndi um vermennina?
2. Hvers vegna hélt hann að um nykur hefði verið að ræða?
3. Af hverju iðraðist Jakob?
4. Hefur þú gert eitthvað sem þú sást eftir?

Útilegumenn

Útilegumenn fóru ekki í útilegu eins og nútímafólk gerir heldur lögðust þeir út vegna þess að þeir voru grunaðir um að hafa brotið lög. Kannski höfðu þeir stolið sér til matar, til dæmis kind eða lambi. Sauðapjófnaður var stór synd í gamla daga. Eða þeir höfðu stolið einhverju öðru, jafnvel peningum. Sumir höfðu eitthvað enn verra á samviskunni, mannsmorð eða limlestingar. Aðrir voru kannski alsaklausir en flúðu til fjalla vegna þess að réttvísinn var á eftir þeim, sýslumaður og menn hans. Draumurinn um grösugan dal lengst uppi í óbyggðum, jafnvel inn á milli jöklanna, lifði góðu lífi hér fyrir á öldum og líklega hafa margir útilegumenn leitað hans. Og sumir kannski fundið. Í sögunum hér á eftir er sagt frá útilegumönnum sem búa einmitt í slíkum dal.

43. Grasafjallsferðin

Söguhluggi

Ungri stúlku er rænt með göldrum á grasafjalli. Bróðir hennar finnur hana mörgum árum síðar hjá útlegumönnum.

Einu sinni var bóndi á bæ. Hann átti tvö börn, sonur hans hét Bjarni en dóttir hans Margrét. Honum þótti mikið vænt um þessi börn sín en þó einkum um dóttur sína því hún var bæði falleg stúlka, efnileg og **eftirlát** föður sínum. Börn þessi voru um tvítugsaldur er saga þessi gerðist og faðir þeirra ekkjumaður.

Það var venja bónda að láta fólk fara á **grasafjall** og ætlaði hann enn eitt vor að gjöra hið sama. Talar hann nú við börn sín að hann þurfi að láta fara á grasafjall en hann hafi nú **slæmar fólksástæður** og engan til að láta fara. Börnin bjóðast þá til að fara. Hann tekur því dauflega en segist þó halda að hann megi til, það **verði eigi umflúið** sem fram eigi að koma.

Kvöldið áður en þau eiga að fara fær bóndi þeim tvö ljós og segir þeim að kveikja á þeim um nóttina. Þegar þau kveikja deyr strax annað ljósið og þegar bóndi veit það segir hann að þetta hafi sig grunað, hann geti ekki almennilega hamlað þeim að fara þó **illa leggist það í sig**.

Margrét veikist

Nú fara systkinin á grasafjall og tjalda. Næsta dag er þoka og **grasa** þau þá ekki vel og fara stutt frá tjaldinu. Um nóttina verður Margrét lasin og versnar henni meir og meir svo að um morguninn er hún orðin mállaus og rænulaus. Þegar líður á daginn sér Bjarni að tveir menn koma ríðandi að tjaldinu. Er annar á rauðum kjól með gylltu belti um sig en hinn á dökkum kufli með **svarðreipi**. Þeir stíga af hestum sínum við tjaldið.

Hinn rauðklæddi maður mælti til Bjarna:

– Komdu sæll, Bjarni minn. Bjarni tekur því dauflega því nú lá illa á honum.

Hinn rauðklæddi maður talar við hann um ýmsa hluti. Síðan tekur hann dósir úr vasa sínum og tekur í nefið, fær Bjarna dósirnar og spyr hvort hann vilji ekki eiga þær. Bjarni segir sig langi ekkert til þess og fær honum dósirnar aftur en sér þó að þær eru afbragðs fallegar. Hinn rauðklæddi maður segir við Bjarna:

– Þér er óhætt að vitja um hana systur þína því nú er hún dáin.

eftirlát: auðsveip, hlýðin
grasafjall: hálendi þar sem
fjallagrös vaxa
slæmar fólksástæður: lítið
um vinnufólk
verði eigi umflúið: verði
ekki hjá því komist
illa leggist það í sig: hann
gruni að það muni fara illa
grasa: tína grös
svarðreipi: reipi úr
(rostungs)húð

Stúlkan er svo lík systur hans.

Síðan fara hinir ókunnu menn í burtu en Bjarni inn í tjaldið og er þá systir hans dain. Við þetta verður hann hryggur mjög, sækir nú hesta og reiðir hana heim. Verður þá harmur mikill fyrir föður hans og heimaþólki.

Kindurnar hverfa

Nú líða mörg ár og ber ekkert til tíðinda. Einu sinni vantar bónda allt fé sitt. Bjarni leitar víða en finnur ekki. Hann hugsar sér nú að gera langa leit, fær sér nesti og nýja skó og gengur á fjöll upp. Gengur hann lengi þangað til þoka mikil dreifir sér yfir fjöllin svo hann villist og veit ekkert hvert hann fer. Loksins sér hann mann sem rekur stóran fjárhóp. Létti þá þokunni lítið eitt frá svo hann sér fyrir sér dal einn, mikinn og fagan. Í dal þessum er byggð mikil og margir bæir en þó ber einn bærinn af öllum. Bjarni gengur þá í dalinn og að þessum stóra bæ. Þar kemur stúlka til dyra. Hann biður hana skila til húsráðanda að hann biðjist húsa. Kemur stúlkan jafn-skjótt aftur með þau orð að hann fái að vera. Fylgir stúlkan Bjarna í bæinn og í herbergi afsíðis og fer síðan út.

Hann undrar að stúlka þessi er svo ógnarlega lík Margréti systur hans að þetta vekur upp fyrir honum **angursamar** tilfinningar og liggur honum við að gráta. Um kvöldið kemur sama stúlkan til hans, færir honum mat, lætur hann háttu og tekur **vosklæði** hans. Sefur hann þarna um nóttina að mestu leyti óhræddur.

Um morguninn færir stúlkan honum mat og önnur föt, segir að hans föt hafi verið vot enda fái hann ekki að fara í dag því nú sé sunnudagur og ætli faðir sinn að messa. Eftir þetta kemur til hans maður á rauðum kjól. Hann segir:

– Komdu sæll, Bjarni minn. Og spyr hvort hann vilji koma með sér í kirkju.

Bjarni er því ekki **fráleitur**. Fara þeir nú í kirkju og er margt fólk við kirkjuna og fer messan vel fram. Þegar messan er nýbyrjuð kemur kona í kirkjuna. Hún heldur á barni og leiðir annað við hlið sér en stúlkan gengur með henni sem Bjarni hafði áður séð. Nú undrar hann enn hvað kona þessi er lík systur hans. Sýnist honum enda hún vera það þó honum þyki ótrúlegt.

Bjarni finnur systur sína

Nú líður messan og fer prestur með honum inn í bæ. Hann spyr þá Bjarna hvað hann sé að fara. Hann segist leita að fé föður síns. Hann spyr hvort hann þekki sig. Ekki kveðst Bjarni vera viss um það. Hann spyr hvort hann hafi ekki einu sinni farið á grasafjall.

– Já, segir Bjarni og kvaðst ekki geta á það minnst. Prestur tekur upp dósir og sýnir honum og spyr hvort hann þekki þessar dósir. Bjarni jánkur því. Prestur kvaðst nú vera sá sami maður sem komið hefði til hans á grasafjallinu.

– Er það mér að kenna, segir hann, að þú ert hingað kominn, ég villti þig hingað í þokunni. Þeg-

ar systir þín var hjá þér á grasafjallinu þá náði ég henni en lét þér sýnast að hún væri dain og skal ég nú sýna þér hana til **sannindamerkis**.

Kom þá systir Bjarna til hans með börn sín, heilsar bróður sínum og kveðst lifa hér góðu lífi og sé prestur þessi maður sinn sem sé mjög góður við sig. Bjarni ætlar lengi ekki að trúá en getur þó ekki neitað að þetta sé systir sín. Þau faðma hvort annað en Bjarni grætur gleðitárum.

– Hér er nú fé föður þíns, mælti prestur, og er það mér að kenna að það er komið hingað. Vil ég að þú farir nú með féð og segir föður þínum frá þessum tíðindum og vilji hann sjá dóttur sína þá komdu með honum hingað. Vil ég veita honum þá gleði í elli sinni að hann fái að sjá dóttur sína og vita hvernig henni líður.

Fer nú Bjarni með féð heim og segir föður sínum frá öllu. En hann getur ekki trúað sögunni í fyrstu. Er nú ekki annars getið en að bóndi og sonur hans flytja með allt sitt í dalinn og að þar verður fagnaðarfundur mikill. Fær Bjarni systur prestsins fyrir konu og fer að búa í dalnum. Er svo sagt að fólk þetta lifir allt góðu lífi í dalnum til elli og kann ég ekki þessa sögu lengri.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar

Að lestri loknum

1. Kynntu þér ferðir á grasafjall í gamla daga. Til hvers var farið þangað? Ef þú ert búinn að gera verkefnið áður, rifjaðu það þá upp.
2. Hvers vegna fóru börnin á grasafjall?
3. Faðir þeirra var mjög efins um að þau ættu að fara, lét þau m.a. kveikja á kertum. Af hverju ætli hann hafi efast svona?
4. Hvað kom fyrir systurina á fjallinu?
5. Hvernig fór prestur að því að gabba Bjarna?
6. Hvers vegna vildi prestur að Bjarni og faðir hans fengju að vita sannleikann?
7. Hefur þessi saga einhver einkenni þjóðsagna eða ævintýra? Skoðaðu það sem sagt er um þetta fremst í bókinni.

angursamur: viðkvæmur, dapur

vosklæði: blaut ferða- eða vinnuföt

fráleitur: frábitinn, vera á móti e-u

sannindamerki: sönnunar-gagn, vitnisburður

44. Prestsdóttirin úr Þingeyjarsýslu

Sögu g l u g g i

Ungri stúlku er rænt af útilegumönnum. Unglingspiltur hjálpar henni að flýja en er seinna sendur í útlegð. Svo líða mörg ár...

Það var einu sinni prestur austur í Þingeyjarsýslu. Hann var giftur og átti tvö börn, son og dóttur. Þau voru nálægt sextán ára að aldri þegar sagan gerðist. Prestur sækir um prestakall á Suðurlandi og fær það. Hann byrjar að flytja sig næsta vor og fer suður Sprengisand. Allan flutning sinn lætur hann fara á undan sér en sjálfur fer hann á eftir með konu og börn og hefur einn vinnumann sinn með sér.

Þegar prestur er kominn nokkuð suður á Sandinn sér hann hvar tíu útilegumenn koma hlaupandi að sér ofan úr jöklinum. Þeir ráðast á prest og fólk hans með ofbeldi og drepa það allt saman nema dóttur prestsins svo að vörn eða bæn kom fyrir ekki.

Fyrirliði útilegumannanna kvaðst ekki geta drepit dóttur prestsins því hún væri svo falleg. Unglingspiltur sem með þeim var gall þá við og sagði að það mundi verða ógæfa þeirra ef hún væri látin lifa. En þó varð svo að vera sem fyrirliðinn vildi og báru þeir hana til skiptis til hesta sinna sem bundnir voru uppi undir jöklinum. Þá stíga þeir á bak og reiðir fyrirliðinn stúlkuna. Þeir ríða lengi þangað til þeir koma í fallegan dal. Þeir ríða eftir dalnum þar til þeir koma að skála nokkrum, hann var heimili

þeirra. Stúlkun er látin í skálann og er fyrirliðinn og allir góðir við hana nema þessi unglingspiltur sem áður er getið. Hann er henni ávallt slæmur og vill jafnvel láta drepa hana.

Ekki er allt sem sýnist

Nú líður fram undir haust. Þá fara útilegumenn að tala um að safna sér fé áður en farið sé að leita í sveitum. Fyrirliði útilegumanna þorir ekki að láta neinn vera heima til að annast prestsdóttur nema unglingspiltinn en er þó hálfhræddur um að hann muni drepa hana. Hann var hræddur um hana fyrir hinum því þeir voru góðir við hana. Það varð þó úr að unglingspilturinn var skilinn eftir heima. Þegar mennirnir eru farnir í burtu kemur pilturinn til prestsdóttur og er nú glaður og góður. Hann segist hafa gert þetta af góðu að vera henni slæmur. Hann segist vera prestsson úr sveit og þessir menn hafi drepit föður sinn á Sprengisandi en fyrirliðinn hafi ekki viljað drepa sig heldur tekið sig með hingað og látið sig þjóna honum.

– Nú skaltu, segir hann, kvarta undan mér þegar þeir koma heim og segja að ég hafi verið þér slæm-

Sér hún hvar útilegumenn ríða að henni.

ur. Eins ætla ég að segja að mér hafi mjög leiðst hjá þér meðan þeir voru burtu. Ég gjöri þetta af því ég ætla að reyna að koma þér í burtu en ég get það ekki næsta ár og skulum við því ætíð láta okkur koma

illa saman þegar þeir eru heima.

Nú koma útilegumenn heim og þau kvarta hvort undan öðru við þá. Líður nú fram að næsta hausti svo að ekkert ber til tíðinda. Þá fara útilegumenn í fjárleitir og segir fyrirliðinn að unglingspilturinn skuli vera hjá prestsdóttur en enginn annar. Piltinum er það þvernaðugt.

Flóttaráætlun

Þegar þeir eru komnir í burtu fara þau að tala saman og fer vel tal þeirra.

– Ég ætla nú að segja þér, segir hann, hvernig þú átt að komast í burtu. Þú verður að vera hér næsta ár og þá ætla ég í fjallleitir að haustinu. Þú hefur nú lykla að hirslum öllum hér í bænum nema að einni kistu, í henni eru peningar geymdir. Nú afhendi ég þér tösku þessa. Í hana skaltu láta peninga úr kistunni sem ég skal sjá um að þú fáiir lykilinn að. Fyrirliðinn á hest góðan sem hann lánar engum, hann er nýtaminn. Sá hestur mun verða heima þegar við erum farnir í leitir. Hann skaltu söðla og binda töskuna aftan við söðulinn, fara síðan á bak honum og keyra eitt högg. Mun hann þá halda þangað sem þú helst óskar. Fari svo að leitarmenn sjái til þín, sem vel getur orðið, skaltu slá hann annað högg og mun þá enginn þeirra hestur fá náð honum en minn hestur mun þó næst fá komist. Skyldi það heppnast að þú komist undan, þá minnstu þess að ég hafði fremur öðrum reynt að hjálpa þér.

Nú koma útilegumenn heim og kvartar nú prestsdóttir mjög undan hinum unga manni og

hann á sama hátt undan henni. Segist hann nú ekki fleiri haust muni verða heima þá aðrir fari í leitir heldur muni hann fara líka hvað sem hver segi.

Flóttinn

Líður nú fram til næsta hausts svo að **ekki ber til tíðinda**. Þá fara útilegumenn að búast í fjárleitir og segir fyrirliðinn hinum unga manni enn að vera heima en hann **kveður þvert nei við** og prestsdóttir neitar því líka, segist hún vel geta ein verið þenna tíma, hann verði ekki langur.

Það verður úr að útilegumenn fara allir en prestsdóttir verður ein heima. Þá fer hún eins að öllu og unglingspilturinn hafði ráðlagt og stígur á bak með töskuna fyrir aftan og keyrir hestinn eitt högg. Þá rennur hann af stað **sem hvatlegast**.

Að lítilli stundu liðinni sér hún hvar allir útilegumenn ríða að henni. Hún heyrir að hinn ungi maður kallar og segir að svona hafi henni verið varið, nú ætli hún að svíkja þá og segja til þeirra og verði þeir nú líklegast drepnir.

Þeir ríða nú sem mest þeir geta og verður unglingspilturinn fljótastur og hefur nærri náð henni þegar **leiti** bar á milli þeirra og hinna mannanna. Þá slær hann á hestinn prestsdóttur svo hann hleypur ákaflega. En hún hafði gleymt því af hræðslu.

Hinn ungi maður hvetur þá að ríða eftir henni og það gjöra þeir þangað til þeir ganga af öllum hestum sínum dauðum. Þá fara þeir eftir henni **á fæti** en hún ríður undan og það alla leið niður í byggð. Þar kemur hún að höfuðbóli einu og býr

þar sýslumaður. Prestsdóttir segir honum þegar frá óförum sínum og að útilegumenn séu hér á hælum sér. Sýslumaður lætur taka hesta og elta þá sem skjótast. Þeir náðust fljótt og eru settir í varðhald. Sýslumaður rannsakar nú mál þeirra og dæmir alla til dauða og lætur drepa þá nema hinn unga mann því prestsdóttir **beiddi fyrir hann**.

Sýslumaður dæmdi hann útlægan og þegar hann ætlaði utan kom hann að máli við prestsdóttur og bað hana að gleyma sér ekki. Og ef svo væri að sér **auðnaðist** að koma til landsins aftur, kvaðst hann mundi **vitja** hennar. Hún fékk honum peningatösku þá er áður er getið, fulla af peningum, og skildu síðan.

Útlendi maðurinn

Nú liðu mörg ár. Margir báðu prestsdóttur, æðri og lægri stéttar menn, en hún neitaði öllum. Sýslumaður kvað þetta óráð fyrir hana að neita svo mörgum vænum manni en hún **lét sér ekki segjast**.

Nokkru síðar kemur til sýslumanns útlendur maður; hann var efnilegur og lærður vel. Hann biður sýslumann veturvistar því hann átti engan verustað vísan og fær hann það. Hann fellir ástarhug til prestsdóttur og biður hennar en hún gefur honum **afsvor**. Hann talar um þetta við sýslumann og biður hann liðveislu. Sýslumaður segir það muni koma að litlu haldi, hún muni engan ætla að eiga, hún hafi **tekið það fyrir sig**.

Einhverju sinni kemur sýslumaður að máli við prestsdóttur og eggjar hana mjög að eiga mann þenna en hún færir undan. Kveðst þá sýslumaður

muni taka af henni ráðin og skuli hún þá eiga hann, svo miklu skuli hann ráða. Þorir hún þá ekki annað en að gera sem sýslumaður vill. Lofast þau nú og er ákveðinn brúðkaupsdagur.

Brúðkaupið fór vel fram en þó er brúðurin döpur mjög. Um kvöldið fylgir sýslumaður brúðhjónum til svefnherbergis og fær brúðurin þá hvert yfirliðið á fætur öðru. Fellur sýslumanni það þungt og angrast með sjálfum sér yfir því að hafa þröngvað henni til að giftast. En brúðgumi lét vel yfir og kvað slíkt mundi lagast með tímanum.

Nú háttu þau samt. Maðurinn vill nú láta vel að konu sinni en það tjáir ekki og snýr hún þá við honum bakinu og mælir til hans þungum orðum. Þá segir hann:

– Illa ætlarðu að launa mér keyrishöggið forðum. Og sagði hann henni þá að hann væri sami maður sem hjálpað hefði henni frá útilegumönnunum og það svo kunnuglega að hún trúði þegar.

– Hef ég nú, segir hann, varið peningunum sem þú fékkst mér til að afla mér andlegrar fræði í útlöndum. Sorg brúðarinnar snerist þá í innilega gleði og segir hún honum að því hafi hún verið svona hrygg að hún hafi ekki þekkt hann.

– Ætlaði ég engan að eiga ef ég fengi þig ekki, segir hún, og hef ég mörgum neitað þín vegna.

Næsta morgun kemur sýslumaður og spyr hvernig brúðinni líði og lætur hún vel yfir. Nú segja þau sýslumanni upp alla sögu og hvers vegna prestsdóttir hafi áður verið svo angurvær en nú svo glöð. En honum þykir mikils um vert. Hinn útlendi maður fær brauð þar nálægt og flytur þangað.

Sækir hann allt sem fémætt var í útilegumannakofanum og flytur heim. Þar bjuggu þau hjón vel og lengi síðan og unnu hvort öðru hugástum og kann ég ekki þessa sögu lengri.

Þjóðsögur Jóns Arnasonar

Að lestri loknum

1. Finndu Þingeyjarsýslur á landakortinu. Finndu líka Sprengisand.
2. Af hverju hlífðu útilegumennirnir dóttur prestsins?
3. Hvers vegna vildi pilturinn láta líta svo út að sér væri illa við stúlkuna?
4. Hvernig var áætlun prestssonarins?
5. Mörgum árum eftir að stúlkan slapp frá útilegumönnunum gerðist nokkuð. Skrifðu útdrátt.

ekki ber til tíðinda: ekkert sérstakt gerist

kveður þvert nei við: harðneitar

sem hvatlegast: af miklu fjöri, á miklum hraða
leiti: hæð

á fæti: hlaupandi á tveim jafnfljótum

beiddi fyrir hann: talaði máli hans, bað honum
vægðar

auðnaðist: heppnaðist

vitja: heimsækja, athuga um

lét sér ekki segjast: gaf sig ekki, skipti ekki um
skoðun

afsvar: neitun

tekið það fyrir sig: tekið það í sig, einsett sér það

grön þvara kaupamaður heyskaði þór nykur

álagablettur álfur draugur

kölski gandreid Gilitrutt krossgötur mannabein

útburður tröll reimleikar dauði gátur djákni

tröllskessa kross blóð gröf gnípa dys

galdramaður, útilegumenn gull kirkja

guð djákni kóngsson karlsson húsfreyja bóndi

vinnuhjú mein mælgí fínoða vandkvæði

kvíar kvörn mæliker náð ótæti snör

kot höll öskustó grasafjall óvættur skjár

reifar fíalín voð vaðmál þónska skildingur

trog púki skækill fyrnd skapajárn óhróður

málagjöld embætti krókbekkur fólsví vikivaki

gríðkona reimleikar völvurúnir grýta grannkona

rell nýlunda umskiptingur vosklæði svarðreipi

hjáseta fráfarur stöðull fínoss háttaskipti

álagablettur álfur draugur

kölski gandreid Gilitrutt krossgötur mannabein

útburður tröll reimleikar dauði gátur djákni

tröllskessa kross blóð gröf gnípa dys nykur

galdramaður, útilegumenn gull kirkja

guð djákni kóngsson karlsson húsfreyja bóndi

vinnuhjú mein mælgí fínoða vandkvæði

kvíar kvörn mæliker náð ótæti snör dillidó

korriró sknúði nátttröll kot öskustó grasafjall

óvættur skjár reifar fíalín voð vaðmál

þónska skildingur rog púki fyrnd skækill þór

skapa járn óhróður málagjöld embætti

krókbekkur fólsví vikivaki gríðkona reimleikar

völvurúnir grýta grannkona rell nýlunda umskiptingur

vosklæði varðreipi hjáseta fráfarur

stöðull fínoss háttaskipti grön þvara kaupamaður heyskaði

dillidó korriró sknúði álög nátttröll

grön þvara kaupamaður heyskaði þór **nykur**

álagablettur **álfur** draugur

kölski gandreid **Gilitrutt** krossgötur mannabein

útburður **tröll** reimleikar dauði gátur djákni

tröllskessa **kross** blóð gröf gnípa **dys**

galdramaður, **útilegumenn** gull kirkja

guð **djákni** kóngsson karlsson húsfreyja bóndi

vinnuhjú **mein** mælgj fínoða vandkvæði

kvíar kvörn **mæliker** náð ótæti snör

kot höll **öskustó** grasafjall óvættur skjár

reifar hitalín voð vaðmál þónska skildingur

trog púki **skækill** fyrnd skapajárn óhróður

málagjöld embætti krókbekkur **fölskvi** vikivaki

gríðkona **reimleikar** völvurínir grýta grannkona

rell nýlunda umskiptingur vosklæði svarðreipi

hjáseta **fráfærur** stöðull finoss háttaskipti

dillidó korriró sknúði álög nátttröll

Trunt, trunt og tröllin

Á löngum, dimmum vetrarkvöldum sátu sögumenn í íslenskum baðstofum fyrri alda. Þeir sögðu sögur meðan fólkíð sat á rúmum sínum og vann. Sögurnar gengu milli manna, sveit úr sveit, öld eftir öld, breyttu um lögun og hjómfall en kjarninn var sá sami. Fæstar voru skráðar fyrr en kom fram á 19. öld. Þær segja frá álfum, tröllum, huldumönnum, galdramönnum, draugum, sæbúum, vitrum mönnum og heimskum, englum og púkum, Kristi og kölska. Þessar sögur eru kallaðar þjóðsögur og ævintýri.

m MENNTAMÁLASTOFNUN

40166

